

اُستادانه

محتوای خوب از ما، نهره خوب برای شما

خلاصه کتاب هوشمند علوم و معارف دفاع مقدس
به اهتمام جمعی از نویسندگان - دانشگاه آزاد اسلامی

دوست عزیزم، خریدار محترم و خواننده گرامی

از اینکه این فایل رو خریداری کردی و داری ازش استفاده میکنی متشکرم، اما اگه بدون اینکه فایل رو خریداری کنی داری ازش استفاده میکنی اینو بدون که اُستادانه برای این فایل خیلی زحمت کشیده و اونو به صورت اختصاصی تولید کرده نه مثل خیلی از سایتها از دیگران کپی کنه برای همین اصلاً راضی نیست ازش استفاده کنی!

اگه دوست داری ازش استفاده کنی همین الان به سایت اُستادانه به آدرس زیر برو و مبلغش رو پرداخت کن و با خیال راحت ازش استفاده کن، کافیه اسم فایل رو داخل سایت سرچ کنی و اونو بخری
www.OSTADANEH.com

توجه توجه

فهرست مطالب

- فصل اول: کلیات، تبیین مفاهیم جنگ و دفاع ۲
- فصل دوم: آشنایی با جغرافیای نظامی و مناطق مرزی ایران و عراق ۴
- فصل سوم: بررسی نظری علل وقوع جنگها ۸
- فصل چهارم: بررسی وضعیت محیط امنیتی و بین المللی ایران در آغاز جنگ ۱۰
- فصل پنجم: زمینه سازی اهداف و علل آغاز جنگ علیه جمهوری اسلامی ایران ۱۵
- فصل ششم: هجوم سراسری و اشغال مناطقی از جنوب، غرب و شمال غرب جمهوری اسلامی ایران ۱۹
- فصل هفتم: راهبرد امام(ره)، مقاومت مردمی و نیروهای مسلح برای متوقف کردن متجاوز ۲۴
- فصل هشتم: راهبرد آزادسازی مناطق اشغالی ۳۰
- فصل نهم: راهبرد تعقیب و تنبیه متجاوز با هدف خاتمه جنگ و رسیدن به صلح شرافتمندانه ۳۶
- فصل دهم: چگونگی پایان یافتن جنگ ۴۵
- فصل یازدهم: جنایات جنگی رژیم بعثی عراق ۵۰
- فصل دوازدهم: رفتار سازمان ملل متحد در جنگ ایران و عراق و فرآیند صدور قطعنامه ۵۹۸ ۵۷
- فصل سیزدهم: نقش سازما نها، قدرتهای منطق های و فرامنطق های در جنگ رژیم بعث عراق ۶۰
- فصل چهاردهم: دلایل و عوامل پیروزی ایران در دفاع مقدس ۶۳
- فصل پانزدهم: نتایج و دستاوردهای جنگ تحمیلی در عرصه داخلی و بین المللی ۶۶

فصل اول: کلیات، تبیین مفاهیم جنگ و دفاع

اهداف و ضرورت‌های ارائه درس آشنایی با فرهنگ و ارزش‌های دفاع مقدس

- افزایش آگاهی دانشجویان از واقعیت‌ها و حقایق دوران دفاع مقدس
- آشنایی با استعداد و نبوغ فرماندهان و رزمندگان
- شناخت شرایط سیاسی، اقتصادی و نظامی ایران و عراق در دوران جنگ
- آشنایی با حماسه‌ها و پایداری رزمندگان
- رفع شبهات و ابهامات دانشجویان درباره مسائل و عملیات دوران دفاع مقدس

تعاریف، مفاهیم و اصطلاحات دفاع مقدس

- **تعریف لغوی جنگ:** جدال، نبرد، زد و خورد و درگیری خصمانه با هدف از میدان خارج کردن حریف.
- **تعریف اصطلاحی جنگ:** برخورد خشونت‌آمیز نیروهای مسلح دو یا چند دولت برای تحمیل اراده پس از بن‌بست سیاسی.
- **تعریف لغوی دفاع:** عقب راندن و پس زدن.
- **تعریف اصطلاحی دفاع:** تدابیر مقاومت در برابر حملات سیاسی، نظامی، اقتصادی، اجتماعی، روانی یا فناوری از سوی دشمن.
- **تعریف دفاع مقدس:** مجموعه مجاهدت‌ها و پایمردی ملت و نیروهای مسلح ایران در برابر تهاجم دشمن، مبتنی بر ارزش‌های انسانی و باورهای دینی و تحت رهبری ولی فقیه.
- **تفاوت جنگ و دفاع:** جنگ درگیری مسلحانه بین کشورهاست؛ اما دفاع نوعی جنگ است که حالت تدافعی در برابر تجاوز دشمن را شامل می‌شود.

جنگ و جهاد در اسلام

• جهاد در قرآن:

- جهاد در راه خدا یک دستور الهی برای دفاع، مبارزه با دشمنان و حفظ دین است.
- قرآن جهاد را نشانه ایمان، مقاومت، آمادگی و مقابله با منافقان و کافران معرفی می‌کند.
- آیات متعدد بر ضرورت تجهیز نیرو، ایستادگی، جهاد با مال و جان، و سخت‌گیری نسبت به دشمنان تأکید دارند.

• تعالیم قرآن درباره جهاد:

- جهاد وسیله حفظ حق و دفع ظلم است.
- منافقان به‌ظاهر ایمان دارند اما در عمل از جهاد سر باز می‌زنند.
- خداوند جهادکنندگان را یاری می‌کند و کارهای آنان را بی‌پاداش نمی‌گذارد.

• دفاع در قرآن:

- خداوند مدافع و حامی مؤمنان در برابر دشمنان است.
- سختی‌ها و حوادث جنگ، آزمونی برای تمایز مؤمنان واقعی از سایرین دانسته شده است.
- همه چیز فانی است و تنها خداوند پایدار است؛ بنابراین تکیه‌گاه اصلی در دفاع و جهاد اوست.

علل و عوامل شروع جنگ‌ها (به صورت موردی)

- غارت و غنیمت: طمع کشورها برای به دست آوردن منابع، ثروت، نیروی انسانی و غذا.
- توسعه طلبی دولت‌ها: کشورگشایی برای گسترش سرزمین و افزایش قدرت.
- دفاع: آغاز جنگ به منظور مقابله با خطر حمله دشمن یا دفاع پیش‌دستانه.
- قدرت‌نمایی: جنگ برای نشان دادن توان نظامی و برتری طلبی.
- مقابله به مثل: جنگ تلافی‌جویانه پس از حمله یا خسارت دیدن از دشمن.
- احساس قدرت: سوءاستفاده یک کشور قدرتمند از موقعیت برای کسب منافع بیشتر از همسایه ضعیف‌تر.
- اختلافات مذهبی و فرهنگی: تعارض باورها و سنت‌ها که موجب درگیری و نزاع می‌شود.
- دلایل دیگر: استعمار، مبارزه با استعمار، خشم ملت‌ها، رقابت تسلیحاتی و عوامل مشابه.

فصل دوم: آشنایی با جغرافیای نظامی و مناطق مرزی ایران و عراق

مقدمه

تنش‌ها و مناقشات میان کشورهای همسایه اغلب ریشه در عوامل سرزمینی و غیرسرزمینی دارند و جغرافیا و ژئوپلیتیک هر منطقه نقش مهمی در شکل‌گیری بی‌ثباتی‌ها ایفا می‌کند. منطقه ایران و عراق به دلیل موقعیت راهبردی، منابع عظیم انرژی، خلیج فارس، رودخانه اروند و اهمیت فرهنگی در جهان اسلام، یکی از مناطق حساس جهان به شمار می‌رود. ساختار انسانی ناهمگن، وابستگی به همسایگان، محدودیت دسترسی به آب‌های آزاد، مشکلات صادرات نفت و گاز و اختلافات مرزی، رفتار و سیاست‌های تنش‌زا و مناقشه‌آفرین عراق در روابط با کشورهای همسایه را تحت تأثیر قرار می‌دهد.

آشنایی با جغرافیای ایران و عراق

جغرافیای کشور ایران

ایران کشوری پهناور با مساحت حدود ۱,۶۴۸,۱۹۵ کیلومتر مربع در غرب آسیا است. مرزهای دریایی آن ۲,۵۶۴ کیلومتر طول دارد که شامل ۲,۰۴۴ کیلومتر در خلیج فارس و دریای عمان و ۵۲۴ کیلومتر در دریای خزر می‌شود. ایران با کشورهای ارمنستان، آذربایجان، ترکمنستان، افغانستان، پاکستان، عراق و ترکیه هم‌مرز است و از طریق خلیج فارس و دریای عمان با کویت، عربستان، امارات، بحرین، عمان، قطر و پاکستان همسایگی دارد. پایتخت ایران تهران و نوع حکومت آن جمهوری اسلامی است.

جمعیت و روابط بین‌المللی ایران

جمعیت ایران در سال ۱۳۹۵ حدود ۷۹.۹ میلیون نفر بوده و تا تیرماه ۱۴۰۳ به حدود ۸۵.۷۹ میلیون نفر رسیده است؛ در سال ۱۳۵۹ و آغاز جنگ تحمیلی عراق علیه ایران، جمعیت تقریبی کشور ۳۶ میلیون نفر بوده است. ایران علاوه بر عضویت در سازمان ملل، عضو بیش از ۳۰ سازمان منطقه‌ای و جهانی از جمله کنفرانس اسلامی، جنبش عدم تعهد، اوپک، یونسکو و سازمان آکو است.

دین، مذهب، قومیت و زبان مردم ایران

ایران از نظر دینی عمدتاً شیعه است (بیش از ۹۰ درصد). اهل سنت حدود ۵ تا ۱۰ درصد و پیروان سایر ادیان و اقلیت‌های مذهبی مجموعاً حدود ۱ تا ۱.۳ درصد را تشکیل می‌دهند. از نظر قومیت و زبان، جمعیت ایران عمدتاً پارسی (۵۱٪)، سپس آذری (۲۴٪) است. پس از آن گیلکی و مازندرانی هرکدام ۷٪، کردی ۳٪، عربی، بلوچی و لری هرکدام ۲٪ قرار دارند. سایر اقوام از جمله ترکمن، تاتی، تالشی، لکی، قشقایی، قزاقی و... حدود ۱٪ جمعیت را شامل می‌شوند.

استانهای مرزی کشور ایران با عراق

استان آذربایجان غربی

استان آذربایجان غربی در شمال غرب ایران قرار دارد و مرکز آن شهر ارومیه است. این استان از شمال با جمهوری آذربایجان و ترکیه، از غرب با ترکیه و عراق، از شرق با آذربایجان شرقی و دریاچه ارومیه، از جنوب شرقی با زنجان و از جنوب با کردستان هم‌مرز است. مساحت استان ۳۷۴۶۵ کیلومتر مربع است و حدود ۱.۹ درصد از مساحت کشور را شامل می‌شود.

استان کردستان

استان کردستان در غرب ایران قرار دارد و مرکز آن سنندج است. این استان با مساحت ۲۹۱۵۶ کیلومتر مربع، حدود ۱.۶ درصد از مساحت کشور را تشکیل می‌دهد. کردستان از شمال به آذربایجان غربی، از شرق به زنجان و همدان، از جنوب به کرمانشاه و از غرب به عراق محدود می‌شود. اقلیم آن کوهستانی است و دارای دشت‌های مرتفع و دره‌های پهن است. اختلاف ارتفاع در استان حدود ۲۴۰۰ متر است؛ کوه بدر در قروه با ارتفاع ۳۳۱۰ متر بلندترین نقطه و منطقه آلت در بانه با حدود ۹۰۰ متر کم‌ارتفاع‌ترین نقطه استان است.

استان کرمانشاه

استان کرمانشاه با مرکزیت شهر کرمانشاه و وسعت ۲۵۴۲۲ کیلومتر مربع، حدود ۱.۳ درصد از مساحت کشور را شامل می‌شود. این استان از شمال با کردستان، از شرق با همدان، از جنوب شرقی با لرستان، از جنوب با ایلام و از غرب با عراق مرز مشترک دارد. کرمانشاه یکی از مهم‌ترین راه‌های تاریخی ارتباط شرق با غرب و گذرگاه ایران به بین‌النهرین بوده است. ارتفاعات مهم استان شامل بیستون، فرخشاد، پرآو، میوله و سفیدکوه است؛ بلندترین نقطه نیز **کوه پرآو** با ارتفاع ۳۳۵۷ متر است.

استان ایلام

استان ایلام در غرب ایران قرار دارد، مرکز آن شهر ایلام است و با مساحت ۱۹۲۲۵ کیلومتر مربع حدود ۱ درصد از مساحت کشور را تشکیل می‌دهد. این استان از شمال با کرمانشاه، از شرق با لرستان، از جنوب شرق با خوزستان و از غرب و جنوب غرب با عراق مرز مشترک دارد. جمعیت ایلام عمدتاً شیعه دوازده‌امامی هستند و اقلیتی از اهل حق نیز در آن زندگی می‌کنند. زبان‌های رایج در استان شامل کردی، لری، لکی و عربی است. گروه‌های عرب‌زبان استان بیشتر در دهلران، به‌ویژه منطقه موسیان سکونت دارند.

خلاصه: استان خوزستان

استان خوزستان با مرکزیت اهواز و مساحت ۶۳۴۹۱ کیلومتر مربع، حدود ۳.۳ درصد از مساحت کشور را تشکیل می‌دهد. این استان جنوبی‌ترین بخش نوار غربی ایران است و از شمال با ایلام و لرستان، از شرق با چهارمحال و بختیاری و کهگیلویه و بویراحمد، از جنوب شرقی با بوشهر، از جنوب با خلیج فارس و از غرب با عراق هم‌مرز است. خوزستان پرآب‌ترین استان ایران است. پنج رود بزرگ از زاگرس به سمت جلگه خوزستان جریان یافته و مستقیماً یا غیرمستقیم وارد خلیج فارس می‌شوند. مهم‌ترین آن‌ها عبارت‌اند از:

- **کارون:** بزرگ‌ترین رود ایران؛ پس از پیوستن رود دز، به اروندرود و سپس خلیج فارس می‌ریزد.
- **کرخه:** سومین رود بلند کشور که پس از طی حدود ۷۵۵ کیلومتر به تالاب هورالعظیم در مرز ایران و عراق وارد می‌شود.
- **دز:** از زاگرس مرکزی سرچشمه گرفته، از اندیمشک و دزفول عبور می‌کند و مرز شوشتر و شوش را شکل می‌دهد.

جغرافیای خلیج فارس

خلیج فارس با وسعت تقریبی ۲۳۹۰۰ کیلومتر مربع، از شرق از طریق تنگه هرمز به دریای عمان و اقیانوس هند متصل می‌شود و از غرب به **دهانه اروند** (محل پیوند دجله، فرات و کارون) ختم می‌گردد. این خلیج پس

از خلیج مکزیک و خلیج هادسن، سومین خلیج بزرگ جهان است. طول آن از اروند تا تنگه هرمز حدود ۹۸۰ کیلومتر و عرض آن بین ۱۸۰ تا ۲۵۰ کیلومتر متغیر است. بیشترین عمق آن ۱۸۲ متر و در بخش جنوبی تنگه هرمز قرار دارد. خلیج فارس به‌عنوان بخشی از آب‌های آزاد، ایران را از طریق مسیرهای آبی به سراسر جهان متصل می‌کند و تمامی بخش شمالی آن در محدوده حاکمیت جمهوری اسلامی ایران قرار دارد. کشورهای هم‌ساحل آن شامل ایران، عمان، عراق، عربستان، کویت، امارات، قطر و بحرین هستند. پس از ایران، امارات متحده عربی با حدود ۶۵۰ کیلومتر بیشترین ساحل را در این خلیج دارد.

ویژگی‌های جغرافیایی و راهبردی خلیج فارس

- در سواحل شمالی خلیج فارس، از پس‌بندر تا خرمشهر، بیش از ۴۰ بندر و حدود ۱۷۰ جزیره وجود دارد که ۳۴ جزیره آن متعلق به ایران است.
- جدایی بحرین از ایران در دوره پهلوی ضربه مهمی به موقعیت ژئوپلیتیک ایران وارد کرد، در حالی که همگرایی بحرین با عربستان سعودی موجب تقویت جایگاه ژئواستراتژیک آن کشور شد.

موقعیت ژئوپلیتیکی جمهوری اسلامی ایران

ایران در یکی از حساس‌ترین موقعیت‌های ژئوپلیتیکی و ژئواستراتژیک جهان قرار دارد. قرارگیری در منطقه هارتلند (قلب زمین)، همجواری با کشورهای متعدد، و دسترسی هم‌زمان به خلیج فارس، دریای عمان و دریای خزر موجب شده ایران نقش اثرگذاری در تحولات منطقه‌ای و جهانی داشته باشد. ایران با تاریخ و فرهنگ کهن، و موقعیت راهبردی در خاورمیانه، به کانون توجه دیپلماسی منطقه‌ای و بین‌المللی تبدیل شده است. در حالی که بسیاری از کشورهای منطقه با ناامنی، کودتا و تروریسم مواجه‌اند، ثبات سیاسی، امنیت داخلی و خرد سیاسی در سیاست خارجی باعث شده ایران به عنوان یکی از امن‌ترین مناطق غرب آسیا شناخته شود.

نقش ژئوپلیتیکی ایران در منطقه و جهان

ایران دارای موقعیت ویژه ژئوپلیتیکی و ژئواستراتژیک است که بر اساس ویژگی‌های زیر شکل گرفته است:

۱. موقعیت ژئوپلیتیکی: دسترسی به خلیج فارس، دریای عمان، تنگه هرمز و دریای خزر.
۲. موقعیت ژئواستراتژیک: کنترل مسیرهای زمینی و دریایی و تسلط بر تنگه هرمز.
۳. موقعیت ارتباطی: پل ارتباطی آسیا و اروپا، امکان تبادل تجاری و انتقال کالا.
۴. وسعت سرزمینی: همسایگی با ۱۵ کشور و نقش ترانزیتی شمال به جنوب.
۵. موقعیت گذرگاهی: گذرگاه سیاسی، اقتصادی و فرهنگی شرق به غرب.
۶. منابع انرژی: ذخایر عظیم نفت و گاز؛ رتبه اول جهان در گاز و رتبه چهارم در نفت.
۷. منابع طبیعی: غنی از معادن با حدود ۳۷ میلیارد تن ذخایر قطعی و بیش از ۵۳۰۰ معدن فعال.
۸. منابع انسانی: نیروی متخصص گسترده شامل پزشکان، مهندسان و شرکت‌های دانش‌بنیان.
۹. پیشرفت‌ها: موفقیت‌های قابل توجه در حوزه‌های فضایی، هسته‌ای و نظامی.

جمع‌بندی: ترکیب منابع طبیعی و انسانی، پیشرفت‌های علمی و فنی، موقعیت ژئوپلیتیکی و ژئواستراتژیک و ثبات سیاسی، ایران را به یکی از کشورهای با وزن ژئوپلیتیکی قابل توجه در منطقه تبدیل کرده است.

جغرافیای کشور عراق

کشور عراق در جنوب غربی آسیا، بین ۲۹ تا ۳۷.۵ درجه عرض شمالی و ۳۸ تا ۴۸ درجه طول شرقی قرار دارد. بیشتر مناطق آن کم‌ارتفاع است و کوه‌ها عمدتاً در شمال کشور واقع شده‌اند، در حالی که جنوب و غرب عراق بیابانی و سایر مناطق جلگه‌ای هستند.

همسایگان:

- شمال: ترکیه
- شرق: ایران
- جنوب‌شرق: خلیج فارس
- جنوب: کویت و عربستان سعودی
- غرب: اردن و سوریه

مرزها:

- زمینی: با عربستان، کویت، اردن، سوریه، ترکیه و ایران
- آبی: بخش کوچکی در جنوب با خلیج فارس، ایران و کویت

ویژگی‌های سیاسی و جمعیتی:

- پایتخت: بغداد
- نوع حکومت: جمهوری فدرال
- جمعیت: حدود ۴۱ میلیون نفر (سال ۱۴۰۰)

روابط بین‌المللی: عراق عضو سازمان ملل و چندین سازمان بین‌المللی دیگر از جمله یونسکو، اوپک، اتحادیه عرب و بازار مشترک عربی است.

دین، مذهب، قومیت و زبان مردم عراق

- دین و مذهب: حدود ۹۹٪ جمعیت عراق مسلمان هستند؛ ۶۹٪ شیعه و ۳۰٪ سنی. مسیحیان حدود ۱٪ جمعیت را تشکیل می‌دهند و ایزدی‌ها نیز در این کشور سکونت دارند.
- قومیت و زبان: عراق دو زبان رسمی دارد: عربی و کردی. حدود ۷۵٪-۸۰٪ مردم به عربی، ۱۵-۲۰٪ به کردی صحبت می‌کنند. همچنین حدود ۱۰٪ ترکمن هستند و برخی به ترکی آذربایجانی و آرامی (آشوری‌ها) تکلم دارند.

فصل سوم: بررسی نظری علل وقوع جنگها

مقدمه

اختلافات مرزی بین ایران و عراق به دوران سلسله صفوی در ایران و دولت عثمانی (که عراق بخشی از آن بود) بازمی‌گردد. سرزمین بین‌النهرین، به ویژه منطقه‌ای که بعدها عراق نام گرفت، در طول دوران شاهنشاهی ایران جزو قلمرو ایران محسوب می‌شد. در زمان ساسانیان، پایتخت آنان (مداین) در مرکز عراق امروزی قرار داشت.

مناقشات امپراتوری عثمانی و دولت صفویه

پس از فتح قسطنطنیه توسط سلطان محمد دوم عثمانی در ۱۴۵۳ م، امپراتوری عثمانی به‌عنوان قدرتی تازه ظهور کرد و ایران را از اهداف کشورگشایی خود قرار داد. در مقابل، شاه اسماعیل صفوی در سال ۱۵۰۲ م سلسله صفوی را تأسیس کرد تا تمامیت ارضی ایران را در برابر تهدیدات عثمانی حفظ کند. جنگ‌ها بین ایران و عثمانی از چالدران (۱۵۱۴ م) آغاز شد و تا قرن نوزدهم میلادی ادامه داشت. کشورهای اروپایی با تحریک و توطئه تلاش کردند تا عثمانی‌ها را به سمت ایران سوق دهند و از توسعه قدرت صفوی در اروپا جلوگیری کنند. این درگیری‌های طولانی فرصتی برای اروپاییان فراهم کرد تا وضعیت داخلی خود را تقویت کرده و به گسترش تجارت و نفوذ جهانی بیندیشند.

علل و مهم‌ترین عهدنامه‌های مناقشات ایران و عثمانی

علل جنگ‌های ۲۴گانه ایران و عثمانی:

۱. اختلافات مرزی (آبی و خاکی) و تمایل عثمانی‌ها به تصاحب بخش‌هایی از ایران، به ویژه گرجستان، ارمنستان، آذربایجان، کردستان و عراق.
۲. علاقه شدید شیعیان ایرانی به زیارت عتبات عالیات و بدرفتاری مأموران عثمانی با زائران.
۳. تحریک و دامن زدن کشورهای اروپایی، به ویژه انگلستان، به اختلافات مذهبی بین ایران و عثمانی.
۴. مداخلات کشورهای غربی و شرقی (انگلیس و روسیه) در عهدنامه‌ها و معاهدات صلح، که بسیاری از اختلافات را حل نکرده و زمینه بحران‌های بعدی را فراهم کرد.

مهم‌ترین عهدنامه‌ها:

- عهدنامه آماسیه (۱۵۵۵ م): میان شاه طهماسب صفوی و سلطان سلیمان عثمانی، مرزها مشخص شد؛ ایالت‌های آذربایجان، ارمنستان، داغستان جنوبی و گرجستان شرقی به ایران و گرجستان غربی و عراق به عثمانی واگذار شد.
- عهدنامه زهاب یا قصر شیرین (۱۶۳۹ م): پایان جنگ ۱۶ ساله؛ ایروان به ایران و سرزمین بین‌النهرین (شامل بغداد) به عثمانی پیوست.
- قراردادهای ارزروم ۱ و ۲ (۱۸۲۳ و ۱۸۴۷ م): ناشی از کشتار شیعیان بین‌النهرین و لشکرکشی ایران به بغداد؛ با وساطت انگلیس، اختلافات تا حدی حل شد. امیرکبیر نماینده ایران در ارزروم دوم بود و تلاش‌هایش در احراز حاکمیت ایران بر خرمشهر و اروندرود برجسته بود.

- پروتکل‌های ۱۹۱۱ و ۱۹۱۳ م: با توجه به کشف نفت در خوزستان و تجاوز مزداران عثمانی، کمیسیون چهارتایی متشکل از ایران، عثمانی، روسیه و انگلیس مرزها را تعیین کرد؛ ارون‌رود به حاکمیت عثمانی و انگلیس درآمد و مرزها به‌طور موقت در ۱۹۲۳ علامت‌گذاری شد.

تاریخچه تشکیل کشور عراق

تا قبل از ۱۹۲۰ م (۱۲۹۸ ش)، کشوری مستقل به نام عراق وجود نداشت و سرزمین آن جزو قلمرو امپراتوری عثمانی بود و سابقه تاریخی مرزی مستقل با ایران نداشت. پس از جنگ جهانی اول و تجزیه عثمانی، در ۱۰ اوت ۱۹۲۰ م، سه استان بغداد، موصل و بصره تحت حمایت انگلیس، کشور جدیدی به نام عراق شکل گرفت. با قیام استقلال‌طلبان و شیعیان عراقی، انگلیس تصمیم گرفت عراق را به استقلال دهد. در سال ۱۹۲۱ م (۱۳۳۸ ق)، ملک فیصل به کمک بریتانیا به سلطنت عراق رسید. انگلیس برای رسمیت شناختن استقلال عراق از سوی ایران، توافقاتی را مطرح کرد که ایران در سال ۱۹۲۹ م (۱۳۰۸ ش) پس از حصول اطمینان از استرداد حقوق قانونی خود در ارون‌رود، عراق را به رسمیت شناخت. با این حال، عراق بعدها از انجام تعهدات خود خودداری کرد و ایران تحدید حدود سال ۱۹۱۴ م را فاقد اعتبار دانست. سرانجام، در ۳ اکتبر ۱۹۳۲ م (۱۱ مهر ۱۳۱۱ ش)، عراق استقلال کامل یافت و همان سال به عضویت سازمان ملل متحد درآمد.

مناقشات رژیم بعث عراق با ایران تا پیش از انقلاب اسلامی

با ورود ملک فیصل و نوری پاشا به تهران در اردیبهشت ۱۳۱۱ ش (مه ۱۹۳۲ م)، مذاکرات دوجانبه برای حل اختلافات شط‌العرب آغاز شد، اما به تحریک بریتانیا این توافق عملی نشد.

- در ۲۹ نوامبر ۱۹۳۴ م (۱۳۱۳ ش)، عراق رسماً به جامعه ملل شکایت کرد که ایران به قرارداد ارزروم و پروتکل ۱۹۱۳ م عمل نکرده است.

- در ۴ ژوئیه ۱۹۳۷ م (۱۳ تیر ۱۳۱۶ ش)، عهدنامه‌ای میان ایران و عراق به امضا رسید که تحت نفوذ انگلیس و برای منافع آن دولت در منطقه بود.

- در ۱۷ تیر ۱۳۱۶ ش (۸ ژوئیه ۱۹۳۷ م)، وزرای خارجه ایران، عراق، ترکیه و افغانستان پیمان سعدآباد را امضا کردند، اما تغییر دولت عراق باعث تأخیر در اجرای بندهای مرزی شد و عراق به کارشکنی در اجرای عهدنامه مرزی پرداخت.

قرارداد ۱۹۷۵ الجزایر

در اجلاس سران کشورهای صادرکننده نفت (۱۳-۱۵ اسفند ۱۳۵۳ ش / ۴-۶ مارس ۱۹۷۵ م) در الجزایر، ایران و عراق اعلام کردند به توافق رسیده‌اند و موارد زیر را تصویب کردند:

۱. مرزهای زمینی طبق پروتکل قسطنطنیه ۱۹۱۳ م و جلسات کمیسیون تعیین مرز ۱۹۱۴ م علامت‌گذاری شود.
۲. مرزهای آبی بر اساس خط تالوگ تعیین گردد.
۳. هر دو کشور امنیت و اعتماد متقابل را در طول مرزها برقرار کرده و کنترل دقیق برای جلوگیری از هرگونه رخنه و نفوذ خرابکارانه اعمال کنند.
۴. رعایت این مقررات جزو اصول غیرقابل تفکیک حل اختلافات بوده و نقض آن مغایر روح توافق الجزایر است.

فصل چهارم: بررسی وضعیت محیط امنیتی و بین المللی ایران در آغاز جنگ

وضعیت ایران و عراق در آستانه جنگ

پیروزی انقلاب اسلامی ایران در دوره‌ای رخ داد که جهان به دو قطب قدرت تقسیم شده بود: بلوک غرب با محوریت آمریکا و بلوک شرق با محوریت اتحاد جماهیر شوروی. از نظر فرهنگی نیز جهان میان لیبرالیسم و کمونیسم دچار رقابت بود. جمهوری اسلامی ایران با سیاست نه شرقی نه غربی، هر دو قطب را به چالش کشید. به دلیل استقلال‌خواهی ملت ایران، نظام سلطه تلاش کرد با نفوذ عوامل داخلی، تحریک احزاب و گروه‌های معاند و تروریست‌ها و نهایتاً اقدام نظامی، ثبات انقلاب را تهدید کند. این فصل به بررسی وضعیت ایران و عراق و مقایسه آن‌ها در آستانه جنگ اختصاص دارد.

وضعیت سیاسی و امنیتی ایران پیش از جنگ تحمیلی

پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران و ورود امام خمینی (ره)، دولت موقت با نخست‌وزیری مهندس مهدی بازرگان آغاز به کار کرد. با اشغال لانه جاسوسی آمریکا در ۱۳/۸/۱۳۵۸ و استعفای بازرگان، شورای انقلاب زمام امور کشور را برعهده گرفت و وظیفه برگزاری همه‌پرسی قانون اساسی، انتخابات ریاست جمهوری و مجلس شورای اسلامی را برعهده داشت. در انتخابات ریاست جمهوری ۸/۱۱/۱۳۵۸، ابوالحسن بنی‌صدر با حمایت جامعه روحانیت مبارز، رئیس‌جمهور شد، اما پس از مدتی، تنش و اختلاف بین گروه‌های سیاسی از جمله بنی‌صدر و لیبرال‌ها با نیروهای خط امام ایجاد شد. در سطح بین‌المللی نیز روابط ایران با آمریکا، شوروی و کشورهای منطقه تیره بود. با تشکیل مجلس شورای اسلامی در ۷/۴/۱۳۵۹، دو وظیفه اصلی آن شامل حل موضوع گروگان‌گیری و رأی اعتماد به نخست‌وزیر بود. کشمکش با لیبرال‌ها باعث شد بنی‌صدر مجبور شود شهید رجایی را به عنوان نخست‌وزیر معرفی کند. در ۱۸/۵/۱۳۵۹، در آستانه جنگ، گروه‌های سیاسی مختلف که در انقلاب فرصت خودنمایی یافته بودند، برای رسیدن به قدرت تلاش می‌کردند و با ایجاد نشریات، ستادها و جذب جوانان، کشور را با بحران جدی سیاسی و امنیتی روبه‌رو ساختند.

گروه‌های سیاسی اوایل انقلاب:

۱. نیروهای مذهبی اصیل با یاران امام خمینی (ره) - حزب‌الله
 ۲. لیبرال‌ها - جبهه ملی، نهضت آزادی، حزب ملت ایران
 ۳. چپ‌گراها/کمونیست‌ها - حزب توده، فداییان خلق، کارگران سوسیالیست، رنجبران، پیکار در راه آزادی
 ۴. گروه‌های التقاطی اسلامی-مارکسیستی - سازمان مجاهدین خلق، سازمان آرمان مستضعفین، امت، جنبش مسلمانان مبارز، گروه فرقان
 ۵. گروه‌های قومی و زبانی - حزب خلق مسلمان آذربایجان، حزب دموکرات و کومله کردستان، جنبش جمبا بلوچ، حزب خلق عرب خوزستان
- نکته: سازمان مجاهدین خلق به عنوان گروهی با ادعای اسلام‌خواهی، دست به عملیات خرابکارانه، ترور و ایجاد رعب و وحشت علیه جمهوری اسلامی ایران زدند.

وضعیت ایران در آستانه جنگ تحمیلی - سیاسی، اقتصادی و نظامی

۱. فعالیتها و تأثیر احزاب و گروههای ضدانقلاب

عملکرد این گروهها پیش از جنگ تحمیلی شامل موارد زیر بود:

۱. ترور روحانیون و علمای طرفدار امام خمینی (ره) در سراسر کشور.
۲. ترور مردم عادی به منظور ایجاد رعب و وحشت.
۳. فعالیتهای تبلیغی برای انحلال ارتش و جلوگیری از تشکیل سپاه پاسداران.
۴. ترویج اختلافات قومی و تلاش برای واگرایی اقوام ایرانی.
۵. مشکل آفرینی در ایجاد حکومت مردمی مقتدر و تشکیل نهادهای مؤثر.
۶. تلاشهای فرهنگی و تبلیغاتی برای تضعیف ارزشهای دینی، جدایی دین از سیاست و بیاعتبار کردن نظام دینی.

۲. وضعیت اقتصادی

پیش از جنگ، ایران با مشکلات اقتصادی جدی مواجه بود:

۱. توطئه دشمنان خارجی در بازار نفت و ایجاد تزلزل در قیمتهای پایه نفت و فروش آن.
۲. خالی بودن خزانه دولت به دلیل انتقال داراییهای رژیم شاه به خارج و بلوکه شدن منابع مالی ایران در بانکهای آمریکا.
۳. راکد بودن صنعت کشور به دلیل اعتصاب کارکنان در زمان انقلاب و تحریم اقتصادی از سوی قدرت‌های بزرگ، به ویژه آمریکا.
۴. فرار مدیران صنعتی وابسته به رژیم شاه.
۵. کارشکنی گروههای ضدانقلاب در صنایع و کارخانهها.
۶. نداشتن راهبرد اقتصادی مستقل برای تحقق سیاست نه شرقی - نه غربی.
۷. فقدان نظام جامع اقتصادی که بتواند برنامه‌های اقتصادی امام خمینی (ره) را عملی کند و چشم‌انداز روشنی برای کشور ترسیم نماید.

۳. وضعیت نظامی

- ارتش ایران پیش از انقلاب تحت نظارت مستشاران نظامی آمریکا بود و بدون نظر آنها قادر به تصمیم‌گیری نبود. وظیفه اصلی ارتش حفظ سلطنت پهلوی بود و پس از انقلاب، سازماندهی مجدد آن نیازمند زمان بود.
- پس از انقلاب، سران و فرماندهان ارتش به چهار گروه تقسیم شدند:
 ۱. وابستگان رژیم پهلوی که کشور را ترک کردند.
 ۲. افرادی که علیه مردم تیراندازی کردند و پس از انقلاب دستگیر، اعدام یا برکنار شدند.
 ۳. سران بی‌طرف یا ناتوان در همکاری که بازنشسته یا بازخرید شدند.
 ۴. فرماندهان انقلابی که همراه مردم بودند و برخی به سپاه، ریاست جمهوری و نهادهای انقلاب پیوستند.

این شرایط سیاسی، اقتصادی و نظامی ایران نشان می‌دهد که کشور در آستانه جنگ تحمیلی با بحران‌های داخلی، محدودیت منابع اقتصادی و ناتوانی نسبی ارتش مواجه بود، اما با وجود این، انقلاب اسلامی پایه‌های خود را حفظ کرد و توانست مقاومت کند.

وضعیت ارتش و سپاه ایران در دوران گذار پس از پیروزی انقلاب اسلامی ۱. بحران و مشکلات ارتش

پس از پیروزی انقلاب، ارتش با بحران شدید و همه‌جانبه‌ای مواجه شد:

- بی‌مهری و تبلیغات منفی: یگان‌های ارتش هدف تبلیغات زهرآگین، اهانت و تضعیف عوامل نفوذی بیگانه و ضدانقلاب قرار گرفتند.
- اختلال در پادگان‌ها و سلسله مراتب فرماندهی: بسیاری از پادگان‌ها نیمه‌تعطیل و نظم و سازمان ارتش از هم گسیخته شد.
- دستگیری و برکناری فرماندهان: اکثر امرای ارتش و برخی افسران ارشد بازداشت، محاکمه و اعدام یا برکنار شدند.

اقدامات تصمیم‌سازان انقلاب و دولت موقت که ارتش را تضعیف کرد:

۱. بازنشستگی کلیه افسران از سرتیپ به بالا توسط شورای انقلاب (۳۰ بهمن ۱۳۵۷).
 ۲. کاهش استعداد نیروی انسانی:
 - کاهش دوره سربازی از ۲ سال به ۱ سال باعث آزاد شدن حدود ۶۰٪ کارکنان وظیفه شد.
 - توقف پذیرش مشمولان از ابتدای ۱۳۵۸ تا پایان مهر همان سال.
 - آزاد شدن نقل و انتقال کارکنان پایور به محل دلخواه باعث کاهش توان رزمی یگان‌ها در مناطق حساس مرزی.
 ۳. تعلیق قراردادهای نظامی خارجی از جمله خرید جنگنده‌های اف-۱۴ و اف-۱۶.
 ۴. تحریم تسلیحاتی ایران توسط قدرت‌های جهانی.
 ۵. خروج ۱۲ هزار مستشار آمریکایی و کاهش توان دفاعی ارتش در آموزش و نگهداری تجهیزات.
 ۶. درگیری یگان‌های ارتش در ناآرامی‌های داخلی و ضعف نیروها در مناطق مرزی با عراق.
 ۷. تأثیر تبلیغات منفی علیه ارتش بر روحیه کارکنان و برخی درخواست ترک خدمت.
 ۸. رکود در برنامه‌های آموزشی و نقص در تعمیر و نگهداری تجهیزات.
 ۹. ضعف نیروی هوایی به علت کودتای نقاب و بی‌اعتمادی مسئولان به فرماندهان.
۲. نقش حضرت امام خمینی (ره)
- ارتش توسط امام مورد تایید قرار گرفت و ۲۹ فروردین ۱۳۵۸ به عنوان روز ارتش اعلام شد.
 - ارتش موظف شد در رژه‌های شهری با تجهیزات نظامی حضور یابد و حمایت خود را از انقلاب اسلامی و ملت اعلام کند.

۳. وضعیت سپاه پاسداران

- **تشکیل سپاه پاسداران:** برای حفظ دستاوردهای انقلاب و مقابله با بحران‌های داخلی و تهدیدات خارجی.

- **محدودیت‌های سپاه در آستانه جنگ:**

- فاقد آموزش‌های جنگی و عملیاتی منظم.
- نبود تجربه در جنگ‌های سازمان‌یافته.
- نداشتن تجهیزات و جنگ‌افزارهای نیمه‌سنگین و سنگین (تانک، توپ، هواپیما، بالگرد، موشک، نفربر و...).

پس از انقلاب، ارتش با بحران جدی نیروی انسانی، تجهیزات و ساختار مواجه شد، اما با حمایت امام خمینی (ره) توانست تثبیت شود. سپاه پاسداران نیز با کمبود تجربه و تجهیزات در آستانه جنگ شکل گرفت و آماده‌سازی آن برای مقابله با حمله خارجی هنوز کامل نبود. این شرایط، چالش‌های جدی دفاعی و امنیتی ایران در آستانه جنگ تحمیلی را نشان می‌دهد.

وضعیت رژیم بعثی عراق در آستانه جنگ تحمیلی

۱. وضعیت سیاسی و امنیتی

- عراق تحت حاکمیت حزب بعث و **رئیس‌جمهور مطلق‌العنان** بود؛ رئیس‌جمهور همزمان نخست‌وزیر، فرمانده کل نیروهای مسلح و رئیس شورای فرماندهی انقلاب بود.
- **ظهور صدام حسین** باعث شد قدرت رئیس‌جمهور بیشتر شود و او تلاش داشت خود را رهبر جهان عرب معرفی کند.
- صدام حسین فردی **دیکتاتور، خشن، ضد شیعه و ضد ایرانی** بود و تعصب شدید عربی داشت.
- دیکتاتوری حزب بعث باعث ایجاد **ثبات نسبی و قدرت متمرکز** در کشور شد.
- عراق عضو بلوک شرق و تحت نفوذ شوروی بود و همواره نگران توسعه قدرت ایران.

۲. وضعیت اقتصادی

- عراق کشوری **ثروتمند و نفت‌خیز** بود؛ با بیش از ۱۲۰ میلیارد بشکه ذخایر نفتی، دومین کشور نفتی خاورمیانه پس از عربستان.
- ملی شدن صنعت نفت در ۱۹۷۲ موجب شد عواید نفتی کشور **۱۵ برابر افزایش یابد** و به حدود ۲۳ میلیارد دلار در سال برسد.
- صادرات نفت روزانه حدود ۱۰۰ میلیون دلار بود.
- ثروت نفتی به **پایداری قدرت حزب بعث و تقویت ارتش** کمک کرد و عراق را برای جنگ آماده ساخت.

۳. وضعیت نظامی

- عراق از زمان روی کار آمدن حزب بعث، به **طور مستمر ارتش خود را توسعه می‌داد.**
- با پیمان ۱۵ ساله با شوروی (۱۹۷۲)، نیازمندی‌های تسلیحاتی، آموزشی و سازماندهی ارتش تأمین می‌شد.

- بودجه نظامی ۱۹۸۰ حدود ۶ میلیارد دلار افزایش یافت و خرید تسلیحات جدید انجام شد.
- عراق با کشورهای اروپایی مانند فرانسه و ایتالیا نیز قرارداد تسلیحاتی منعقد کرد.
- راهبرد نظامی: نیروهای زمینی محور اصلی بودند و ستون فقرات ارتش را یگان‌های زرهی و مکانیزه تشکیل می‌دادند، با پشتیبانی توپخانه.
- نیروی مسلح عراق شامل:
 - ۵۴۵۰ تانک و نفربر
 - ۱۵۰۰ قبضه توپخانه صحرایی
 - ۱۲ لشکر زرهی، مکانیزه و پیاده
 - ۵ تیپ مستقل، ۲۰ تیپ گارد مرزی، ۱۰ تیپ آموزشی احتیاط
 - ۳۳۶ فروند هواپیما از جمله ۲۵۰ جنگنده و ۳۳۰ بالگرد

۴. مقایسه کلان ایران و عراق در آستانه جنگ

عراق	ایران	شاخص
ثبات سیاسی، حکومت استبدادی و امنیتی	متشنج، چنددستگی، اختلافات داخلی	سیاسی - امنیتی
شکوفه، درآمد نفتی بالا	نامطلوب، تحریم، بحران مالی	اقتصادی
توانمند، تجهیزات کامل، ارتش قوی	نابسامان، ارتش و سپاه در حال سازماندهی، کمبود تجهیزات	نظامی
در وضعیت تهدید خارجی نبود	نگرانی از تهاجم احتمالی عراق	تهدید خارجی

ایران پس از انقلاب در وضعیت داخلی ناپایدار و آماده‌سازی ناقص نظامی بود، در حالی که عراق با رژیم بعث، ثبات سیاسی، اقتصادی قوی و ارتش آماده، شرایط بسیار مطلوبی برای آغاز جنگ تحمیلی داشت.

فصل پنجم: زمینه سازی اهداف و علل آغاز جنگ علیه جمهوری اسلامی ایران

مقدمه

پس از پیروزی انقلاب اسلامی در ایران و تغییر موازنه قوا در خاورمیانه، به ویژه منطقه خلیج فارس، نظام سلطه جهانی با هدف تضعیف و براندازی انقلاب اسلامی، تصمیم به شروع جنگ علیه ایران گرفت.

- رژیم بعث عراق و صدام حسین به عنوان مجری این سیاست انتخاب شد، با حمایت کامل آمریکا و هماهنگی بین دو بلوک شرق و غرب.
- صدام در شهریور ۱۳۵۹ تجاوز زمینی، هوایی و دریایی علیه ایران را آغاز کرد و از تمام امکانات و نیروهای خود برای پیشبرد اهداف استکبار جهانی استفاده کرد.
- ایران پس از انقلاب هنوز درگیر تثبیت نظام جمهوری اسلامی و مقابله با تهدیدات داخلی و گروه‌های ضدانقلاب بود و آمادگی کامل برای جنگ گسترده نداشت.
- با این حال، وحدت ملی، انسجام داخلی و رهبری حضرت امام خمینی (ره) باعث شد ایران با وجود کمبود تجهیزات و امکانات نظامی:
 ۱. ابتدا پیشروی دشمن را متوقف کند.
 ۲. سپس او را از خاک خود بیرون براند.
 ۳. و به تعقیب و تنبیه متجاوز اقدام نماید.

در ادامه، عوامل و اهداف رژیم بعث عراق و اقدامات آماده‌سازانه آن برای شروع جنگ بررسی می‌شود.
بررسی علل وقوع جنگ ایران و عراق

جنگ ایران و عراق یک پدیده پیچیده سیاسی و اجتماعی بود و نمی‌توان وقوع آن را به یک عامل خاص نسبت داد. علل شروع این جنگ تحمیلی چندعاملی و ترکیبی بود که شامل عوامل داخلی، منطقه‌ای و بین‌المللی می‌شد.

- هر حادثه سیاسی بزرگ، مانند جنگ، دارای ویژگی‌ها و زمینه‌های متعدد است.
- بررسی جنگ ایران و عراق نشان می‌دهد که توطئه‌های رژیم بعث عراق، سیاست‌های منطقه‌ای و بین‌المللی، شرایط داخلی ایران پس از انقلاب و نقش قدرت‌های جهانی همه در ایجاد این پدیده دخیل بوده‌اند.

این فصل با هدف تحلیل این عوامل و بررسی چرایی شروع جنگ، به مطالعه علل مختلف وقوع جنگ تحمیلی عراق علیه ایران می‌پردازد.

علل زمینه‌ساز تهاجم رژیم بعث عراق

سیاست‌های موافق قدرت‌های بزرگ (منافع آمریکا و شوروی سابق)

موضع مساعد آمریکا: آمریکا با حمایت یا بی‌طرفی در جنگ، نخستین عامل زمینه‌ساز تجاوز عراق به ایران بود. موضع‌گیری آمریکا ناشی از حساسیت این کشور نسبت به منافع حیاتی خود در منطقه بود و تصمیم عراق را تحت تأثیر قرار داد. آمریکا با این اقدامات اهداف زیر را دنبال می‌کرد:

- فشارهای سیاسی و اقتصادی جنگ، احساسات انقلابی مردم ایران را کاهش می‌داد.

- ایران را مجبور می‌کرد برای تأمین نیازهای نظامی و تسلیحاتی به آمریکا وابسته شود.
- ایران را وادار می‌کرد گروگان‌های لانه جاسوسی آمریکا را آزاد کند.
- فشارها موجب نارضایتی عمومی از نظام جدید در ایران می‌شد.
- اختلاف میان مسلمانان و کشورهای عربی ایجاد می‌شد و توجه اعراب از اسرائیل به ایران معطوف می‌گردید.

خلاصه اینکه، آمریکا با این موضع، به دنبال تضعیف انقلاب ایران و تضمین منافع استراتژیک خود بود.
علل زمینه‌ساز تهاجم رژیم بعث عراق (ادامه)

- موضع مساعد اتحاد جماهیر شوروی:** اگرچه شوروی ظاهراً بی‌طرف بود، اما در واقع از عراق حمایت تسلیحاتی می‌کرد و از مزایای جنگ علیه ایران بهره‌برداری می‌کرد:
- بزرگ‌ترین پشتیبان تسلیحاتی عراق بود.
 - با جنگ، ایران را به بلوک شرق نزدیک می‌کرد.
 - وقوع جنگ مانع از الگوسازی انقلاب اسلامی ایران در میان مسلمانان می‌شد.
 - ایران را از حمایت گروه‌های مجاهد افغانی منصرف می‌کرد.
 - فرصت نمایش و فروش تسلیحات شوروی فراهم می‌شد.

تشویق کشورهای عرب منطقه: اکثر کشورهای عربی (به جز سوریه و لیبی) از تصمیم صدام برای حمله به ایران حمایت کردند، عمدتاً به دلیل ترس از انقلاب اسلامی ایران.

وضع مساعد داخلی رژیم بعث عراق نسبت به ایران: رژیم عراق دارای ثبات سیاسی، اقتصادی و نظامی بود و آماده مقابله با ایران شد.

باورها و انگیزه‌های شخصی صدام حسین: صدام حسین با سه انگیزه شخصی به تجاوز اقدام کرد:

۱. کسب رهبری جهان عرب پس از خلأ قدرت ناشی از مرگ ناصر و انزوای مصر.
 ۲. جایگزینی شاه سابق به عنوان ژاندارم منطقه و نشان دادن هماهنگی با اهداف آمریکا.
 ۳. جبران تحقیر ناشی از قرارداد ۱۹۷۵ الجزایر و ملغی اعلام کردن آن سه روز قبل از جنگ.
- خلاصه اینکه، تهاجم عراق ترکیبی از حمایت قدرت‌های بزرگ، همسویی کشورهای عرب، وضعیت داخلی مناسب عراق و انگیزه‌های جاه‌طلبانه صدام بود.

اهداف کلی (راهبردی و عملیاتی) رژیم بعث عراق

- ۱-۲ **حاکمیت مطلق بر اروندرود:** صدام عراق قصد داشت با کنترل اروندرود و دسترسی آزاد به بندر بصره، موقعیت ژئوپلیتیکی خود را تقویت کند و قرارداد ۱۹۷۵ الجزایر را نادیده بگیرد.
- ۲-۲ **تجزیه استان خوزستان و خروج از تنگنای ژئوپلیتیکی:** عراق می‌خواست خوزستان را تصرف کرده و آن را به عنوان «عربستان» به خاک خود الحاق کند، با این تصور که عرب‌زبانان منطقه از ارتش عراق حمایت خواهند کرد. اشغال خوزستان مزایای زیر داشت:

۱. گسترش مرز دریایی و رفع بن‌بست ژئوپلیتیکی عراق در خلیج فارس.
۲. دسترسی به منابع نفت و گاز و افزایش وسعت و قدرت اقتصادی عراق.

۳-۲ ادعای برگرداندن جزایر سه‌گانه ایرانی: صدام با ادعای بازگرداندن جزایر ابوموسی، تنب بزرگ و تنب کوچک، می‌خواست خود را خط مقدم جهان عرب معرفی کند و حمایت مالی و سیاسی کشورهای عربی را جلب نماید. این ادعا فاقد مبنای تاریخی و حقوقی بود، اما با تحریک و تشویق پنهانی آمریکا، زمینه‌ساز اقدام نظامی عراق شد.

خلاصه اینکه، اهداف رژیم بعث عراق شامل کنترل اروندرود، تصرف خوزستان برای منافع ژئوپلیتیکی و اقتصادی و اشغال جزایر ایرانی برای جلب حمایت اعراب و آمریکا بود.

اهداف سیاسی و ایدئولوژیک رژیم بعث عراق

رژیم بعث عراق با رهبری صدام، دو هدف کلیدی را در آغاز جنگ علیه ایران دنبال می‌کرد:

۱. کسب رهبری جهان عرب

صدام با جاه‌طلبی گسترده به دنبال تبدیل شدن به رهبر جهان عرب و ایجاد یک «حکومت واحد عربی» بود. آمریکا نیز او را به دلیل همین روحیه تهاجمی، گزینه مناسب برای حمله به ایران می‌دانست. صدام جنگ با ایران را فرصتی برای تثبیت قدرت و رهبری خود در جهان عرب تلقی می‌کرد.

۲. سرنگونی کامل نظام جمهوری اسلامی ایران

یکی از مهم‌ترین اهداف عراق، نابودی نظام نوپای جمهوری اسلامی و جلوگیری از موفقیت و الگوشدن آن در منطقه بود. رهبران عراق آشکارا از تجزیه ایران و ویرانی کامل زیرساخت‌ها سخن می‌گفتند:

- **صدام:** «تجزیه و انهدام ایران مایه ناراحتی ما نیست؛ هر عربی از خرابی ایران خشنود می‌شود».
- **طارق عزیز:** «وجود پنج ایران کوچک بهتر از یک ایران واحد است؛ از شورش‌های داخلی ایران حمایت می‌کنیم».
- **طه یاسین رمضان:** «جنگ پایان نمی‌یابد مگر اینکه رژیم ایران کاملاً نابود شود».

در مجموع، اهداف عراق فراتر از اختلافات مرزی بود و شامل تسلط بر جهان عرب و براندازی ایران می‌شد. مقدمه‌سازی رژیم بعث عراق از همان ابتدای پیروزی انقلاب اسلامی، به صورت هدفمند و برنامه‌ریزی شده مقدمات حمله به ایران را فراهم کرد. این مقدمات در دو حوزه نظامی و سیاسی-فرهنگی انجام شد.

۱. اقدامات نظامی

عراق طی ۱۸ ماه پیش از جنگ، با بیش از ۱۴۰۰ مورد تعرض زمینی، دریایی و هوایی عملاً مرزها را به میدان تمرین ارتش خود تبدیل کرد. اهداف اصلی این تعرضات:

اهداف نظامی عراق

۱. آزمودن توان ارتش عراق در حمله به ایران.
۲. بررسی واکنش ایران و سنجش میزان آمادگی و قدرت پاسخ‌دهی کشور.

مهم‌ترین اقدامات نظامی قبل از جنگ

- بازسازی و تقویت گسترده ارتش عراق
- ساخت و تقویت پاسگاه‌های مرزی

- فراخوان نیروهای ذخیره (غیر از ایرانی‌تبارها)
- استقرار وسیع یگان‌های نظامی در سراسر مرز ایران
- انجام رزمایش در مناطق مشابه خاک ایران
- حمله و بمباران روستاها، شهرها و پاسگاه‌های مرزی
- وارد کردن تلفات انسانی قبل از آغاز رسمی جنگ
- تخریب لوله‌های نفت ایران با عوامل نفوذی
- مسلح‌سازی احزاب شورشی در کردستان ایران

۲. اقدامات سیاسی و فرهنگی

عراق هم‌زمان با اقدامات نظامی، یک جنگ روانی و سیاسی گسترده علیه ایران آغاز کرد.

اقدامات سیاسی-فرهنگی عراق

۱. اخراج و مصادره اموال حدود ۵۰ هزار شیعه عراقی با ادعای ایرانی‌الاصل بودن.
۲. پناه‌دادن به ضدانقلاب و ایجاد پایگاه تبلیغی علیه ایران.
۳. تأسیس ایستگاه‌های رادیویی متعدد به زبان‌های مختلف برای تحریک اقوام.
۴. تشکیل دفتر آزادی‌بخش خوزستان برای تحریک عرب‌های ایران.
۵. چاپ نقشه جعلی و تغییر نام شهرهای خوزستان.
۶. تقویت روابط با غرب مخصوصاً آمریکا.
۷. انعقاد قراردادهای تسلیحاتی با کشورهای اروپایی به‌ویژه فرانسه.
۸. سخنرانی‌های صدام برای آماده‌سازی جامعه عراق جهت جنگ.

فصل ششم: هجوم سراسری و اشغال مناطقی از جنوب، غرب و شمال غرب جمهوری اسلامی ایران

مقدمه

پس از حدود ۱۷ ماه آماده‌سازی داخلی، جلب حمایت کشورهای عربی و دریافت چراغ سبز از قدرت‌های بزرگ زمان (آمریکا و شوروی)، صدام در تاریخ ۲۶ شهریور ۱۳۵۹ طی یک برنامه زنده تلویزیونی در عراق اعلام کرد که قرارداد ۱۹۷۵ دیگر اعتباری ندارد؛ اقدامی که مقدمه‌ای روشن برای آغاز جنگ بود.

حمله گسترده هوایی عراق در روز اول جنگ ایران و عراق

در ساعت ۱۳ روز ۳۱ شهریور ۱۳۵۹ (۲۲ سپتامبر ۱۹۸۰)، ارتش بعث عراق تهاجم سراسری خود را به ایران آغاز کرد. فرماندهان عراقی با الگوبرداری از حمله شش‌روزه رژیم صهیونیستی، تلاش داشتند با حمله گسترده به پایگاه‌های هوایی ایران، نیروی هوایی را از کار بیندازند تا نیروی زمینی بتواند به‌سرعت در خاک ایران پیشروی کند.

در روز نخست جنگ، هواپیماهای عراق ۱۵ شهر ایران از جمله تهران، تبریز، آبادان، همدان، دزفول، بوشهر، کرمانشاه، اصفهان، ارومیه، ایلام، اهواز و مریوان را هدف قرار دادند. هدف‌ها عمدتاً پایگاه‌های هوایی، مناطق نظامی، صنعتی و حتی مسکونی بود.

گزارش‌های رسمی نشان می‌دهد که با وجود گستردگی حملات، خسارات وارد شده به ایران بسیار محدود بود. مهم‌ترین موارد گزارش شده عبارت‌اند از:

- **تهران:** خسارت به یک سی-۱۳۰ و یک بوئینگ ۷۰۷ و آسیب جزئی به چند هواپیما؛ انتقال سریع هواپیماهای پایگاه یکم برای جلوگیری از آسیب مجدد.
- **تبریز:** حمله ۸ میگ عراقی با خسارات جزئی به باند فرودگاه، بدون آسیب جدی به پالایشگاه و نیروگاه.
- **همدان:** خسارات جزئی به باند پایگاه هوایی.
- **دزفول:** آتش‌سوزی چهار تانکر سوخت و شهادت یک خلبان و یک سرباز.
- **بوشهر:** خسارت جزئی به باند فرودگاه.
- **اصفهان:** رهاسازی بمب‌ها در منطقه بیابانی بدون خسارت قابل توجه.
- همچنین حملات پراکنده به امیدیه، کرمانشاه، ارومیه، دهلران، ایلام، اهواز، مهران، مریوان، آبادان و مناطق نفتی انجام شد.

در مجموع، حمله هوایی عراق در روز اول جنگ — با وجود غافلگیری ایران — خسارات بسیار محدود و جزئی بر جای گذاشت و نتوانست نیروی هوایی ایران را از کار بیندازد.

اهداف و محورهای اصلی عملیات عراق و میزان آرایش نیروها در آغاز جنگ

در آغاز جنگ تحمیلی، ارتش بعث عراق با اتکا به نیروی زمینی قدرتمند خود به‌عنوان محور اصلی عملیات، حمله‌ای گسترده به ایران آغاز کرد. عراق با ۱۲ لشکر شامل ۵ لشکر زرهی، ۲ لشکر مکانیزه، ۵ لشکر پیاده و

حدود ۱۵ تا ۲۰ تیپ مستقل وارد جنگ شد و این نیروها توسط ۶۰۰ تا ۸۰۰ قبضه توپ، ۵۴۰۰ تانک و نفربر، ۳۶۱ جنگنده و ۴۰۰ بالگرد پشتیبانی می‌شدند.

با اینکه خوزستان هدف اصلی و استراتژیک ارتش عراق بود، اما به دلیل شرایط جغرافیایی شامل ارتفاعات زاگرس و تهدید احتمالی بغداد، عراق نیروهایش را در سه جبهه مستقر کرد:

۱. **جبهه جنوبی:** از خرمشهر و آبادان تا دهلران (مهم‌ترین جبهه)

۲. **جبهه میانی:** از دهلران تا جنوب دربندیخان

۳. **جبهه شمالی:** از دربندیخان تا اشنویه

در جبهه جنوبی، نیروهای عمده عراق شامل لشکرهای ۱ و ۵ مکانیزه، ۳ و ۹ و ۱۰ زرهی و تیپ ۳۳ نیروهای مخصوص تحت فرماندهی سپاه سوم عمل می‌کردند. این جبهه به چهار محور عملیاتی تقسیم شده بود:

۱. محور فکه - شوش - دزفول

۲. محور نشوه - جفیر - اهواز

۳. محور عماره - چزابه - بستان - سوسنگرد

۴. محور بصره - شلمچه - خرمشهر

این آرایش نظامی نشان‌دهنده طراحی عراق برای حمله‌ای سریع، چندلایه و هماهنگ به مناطق مختلف جنوب و غرب ایران است.

تهاجم عراق در جبهه جنوبی و زمین‌گیر شدن دشمن

استان خوزستان به دلیل موقعیت راهبردی، هدف اصلی عراق در حمله به ایران بود. عراق قصد داشت با اشغال یا تجزیه خوزستان، یا نظام جمهوری اسلامی را ساقط کند یا با جداسازی این استان، کنترل شمال خلیج فارس را به دست گیرد. به همین دلیل، بخش عمده توان نظامی خود را در جبهه جنوبی متمرکز کرد و عملیات را بر پایه «حمله سریع و برق‌آسا» طراحی نمود.

در جبهه جنوبی (خرمشهر تا دهلران)، سپاه سوم عراق مسئولیت عملیات را برعهده گرفت و تهاجم در چهار محور انجام شد:

۱. محور نشوه - جفیر - اهواز

مأموریت این محور برعهده لشکر ۵ مکانیزه عراق بود.

- پیشروی اولیه با تصرف پاسگاه‌های طلائی و کوشک آغاز شد.
- مقاومت نیروهای ایرانی (تیپ ۱ لشکر ۹۲ زرهی و سپاه) موجب متوقف شدن دشمن در ۱۵ کیلومتری اهواز شد.

- عدم موفقیت لشکر ۹ زرهی در محور چزابه، پیشروی بیشتر به اهواز را متوقف کرد.
- نهایتاً دشمن پس از عبور از طلائی و جفیر در جنوب رودخانه کرخه متوقف شد.

۲. محور شلمچه - خرمشهر - آبادان

در این محور لشکر ۳ زرهی و تیپ ۳۳ نیروهای مخصوص مأمور عملیات بودند.

- هدف: محاصره و تصرف خرمشهر و سپس عبور از کارون و محاصره آبادان.

- مقاومت مردمی خرمشهر پیشروی دشمن را کند کرد.
- لشکر ۳ زرهی در ۱۹ مهر از کارون عبور کرد و آبادان را محاصره نمود، اما به دلیل مقاومت شدید مردم و رزمندگان در کوی ذوالفقاری مجبور به عقب‌نشینی شد و شمال بهمنشیر استقرار یافت.

۳. محور فکه - شوش - دزفول

- لشکرهای ۱ مکانیزه و ۱۰ زرهی عراق مأمور پیشروی در این محور بودند.
- دشمن از محورهای فکه-دوسلک و شرفانی-عی‌نخوش تا پشت رودخانه کرخه پیشروی کرد.
 - مقاومت نیروهای ارتش، سپاه شوش و دزفول و تیپ ۳۷ زرهی باعث کند شدن پیشروی شد.
 - در کمتر از یک هفته عراق به کرخه رسید، اما به دلیل موانع طبیعی (رودخانه کرخه)، وسعت منطقه و عدم الحاق دو لشکر، زمین‌گیر شد.

۴. محور چزابه - بستان - سوسنگرد - حمیدیه - اهواز

- مأموریت این محور به لشکر ۹ زرهی عراق سپرده شده بود.
- دشمن با عبور از چزابه تا دروازه حمیدیه پیشروی کرد و اهواز را تهدید نمود.
 - مقاومت نیروهای ایرانی ادامه یافت اما به سبب شدت حمله دشمن به عقب رانده شدند.
 - در ۹ مهر ۱۳۵۹ تنها ۲۸ رزمنده سپاه و بسیج به فرماندهی شهید غیور اصلی با چند قبضه RPG-7 به کمین تانک‌های عراقی رفتند و در نزدیکی حمیدیه - اهواز به آنان حمله کردند و پیشروی دشمن را متوقف کردند.

جمع‌بندی:

با وجود برتری عددی و تجهیزاتی عراق و تلاش برای یک حمله برق‌آسا، مقاومت مردمی، موانع طبیعی و ضعف هماهنگی نیروهای عراقی سبب شد دشمن در جبهه جنوبی متوقف و «زمین‌گیر» شود و به اهداف اولیه خود نرسد.

اقدامات و تجاوزات دریایی عراق پیش از آغاز رسمی جنگ

پس از اعلام لغو یک‌جانبه قرارداد ۱۹۷۵ الجزایر از سوی صدام، رژیم بعث عراق بلافاصله اقدامات تحریک‌آمیز و تجاوزکارانه‌ای در زمینه دریایی آغاز کرد. یک روز بعد، سخنگوی وزارت خارجه عراق اعلام کرد که تمام کشتی‌ها و نفتکش‌هایی که قصد عبور از شط‌العرب دارند باید:

۱. پرچم عراق را بر عرشه خود نصب کنند

۲. مالیات عبور را که در بغداد تعیین می‌شود، بپردازند

مسئول حقوقی وزارت امور خارجه عراق نیز تأکید کرد که این مقررات حتی شامل کشتی‌هایی که مقصدشان بنادر ایران است نیز می‌شود؛ اقدامی که نقض آشکار قوانین بین‌المللی و عرف دریایی بود. به دنبال این سیاست تهدیدآمیز، نیروی دریایی عراق در ۲۹ شهریور ۱۳۵۹ سه فروند کشتی بازرگانی ایران را در دهانه فاو متوقف کرد و آنها را مجبور به برافراشتن پرچم عراق کرد؛ اقدامی که از نخستین نشانه‌های تجاوز رسمی عراق پیش از آغاز حمله گسترده نظامی بود.

جنايات جنگی و سياست اشغال‌گری رژیم بعث عراق در شهرهای ایران

رژیم بعث عراق با به‌کارگیری دوسوم توان نظامی خود، هدف اصلی‌اش را تصرف خرمشهر و شهرهای مهم خوزستان قرار داد. با وجود مقاومت دلیرانه نیروهای ایرانی، به‌ویژه در خرمشهر، ارتش عراق بخش‌های وسیعی از خاک ایران را اشغال کرد و حدود ۳۰ هزار کیلومتر مربع شامل ۱۰ شهر را به تصرف درآورد. عراق از ابتدا قصد داشت با اشغال خوزستان، آن را تجزیه کرده و بخش‌هایی را به عنوان خاک خود معرفی کند. مقامات عراقی برای مشروعیت‌سازی تجاوز، نام شهرهای ایرانی را تغییر دادند؛ مثلاً «خرمشهر» را «محمرة» و «خوزستان» را «عربستان» نامیدند. صدام و سایر مسئولان عراق آشکارا ادعا می‌کردند این مناطق «سرزمین اجدادی» آنهاست.

مهم‌ترین نکات:

- **خرمشهر** از آغاز جنگ زیر بمباران و حملات مداوم قرار گرفت و با وجود ۳۵ روز مقاومت حماسی، در ۴ آبان ۱۳۵۹ سقوط کرد.
 - عراق این سقوط را دستاویز تبلیغات گسترده قرار داد و آن را پیروزی بزرگ خود معرفی کرد.
 - ارتش عراق در برخی مناطق تا ۱۱۰ کیلومتر در خاک ایران نفوذ کرد و مرزهای غرب و جنوب را تهدید نمود.
 - شهرهای مهم دیگری مانند سوسنگرد، بستان، قصر شیرین، مهران، سومار، دهلران، هویزه، نفت‌شهر و موسیان نیز اشغال شدند.
 - اشغال خرمشهر با هدف تحقق ادعای مالکیت تاریخی و قومی عراق صورت گرفت و رسانه‌های عراقی و منطقه‌ای نیز برای تطهیر این تجاوز، ادعاهای رژیم را بازتاب می‌دادند.
 - سیاست عراق نشان می‌داد که قصد عقب‌نشینی ندارد؛ حتی اعلام شد که مناطق اشغالی در سیستم اداری، پستی و مخابراتی عراق ادغام خواهند شد.
- این اقدامات، مصداق روشن جنایات جنگی، نقض حاکمیت ملی ایران، و تلاش برای تجزیه خاک کشور در خلال جنگ تحمیلی بود. در روزهای ابتدایی جنگ تحمیلی، شهرهای مختلف ایران صحنه مقاومت‌های مهم و اثرگذار بودند که مانع پیشروی کامل ارتش عراق شدند:
- **گیلان‌غرب**: در ۶ مهر ۱۳۵۹ مردم و نیروهای سپاه با پشتیبانی هوانیروز به فرماندهی شهید شیروودی، ستون‌های زرهی عراق را درهم شکستند. با انهدام نیروهای پیشرو و عقبه دشمن، شهر کاملاً از اشغال نجات یافت و گیلان‌غرب به یکی از اولین نمادهای مقاومت تبدیل شد.
 - **اهواز**: نیروهای عراقی تا چند کیلومتری اهواز پیش آمده بودند و خطر سقوط کاملاً جدی بود. اما با هشدار امام خمینی(ره)، پاسداران اهواز به رهبری شهید غیوراصلی شبیخونی مؤثر به دشمن زدند و قوای عراق را نابود کردند. این اقدام، ورق را برگرداند و اهواز از سقوط حتمی نجات یافت.
 - **سوسنگرد**: این شهر ابتدا در روز ششم مهر به دلیل نبود نیروهای کافی سقوط کرد، اما چهار روز بعد پاسداران آن را آزاد کردند. در آبان همان سال عراق دوباره شهر را محاصره کرد و ۴۸ ساعت تلاش کرد آن را دوباره تصرف کند. مقاومت مشترک ارتش، سپاه و ژاندارمری در داخل شهر و عملیات نیروهای بیرون شهر باعث شکست محاصره و عقب‌نشینی دشمن شد.

• **آبادان:** اگرچه دشمن تا آستانه شهر رسیده و محاصره تقریباً کامل شده بود، اما آبادان هیچ‌گاه سقوط نکرد. ورود به‌موقع نیروهای انقلابی و حضور گردان ۱۵۳ لشکر ۷۷ خراسان به فرماندهی سرهنگ کهتری باعث شد نیروهای عراقی در جنوب به‌طور سنگین شکست خورده و به شمال رودخانه بهمنشیر رانده شوند. بدین ترتیب محاصره ۳۳۰ درجه‌ای شهر کاهش یافت و آبادان حفظ شد.

در مجموع، این مقاومت‌ها موجب شد ارتش عراق که انتظار پیشروی سریع داشت، دچار توقف شود. گسترش روحیه مقاومت مردمی، تقویت تدریجی نیروهای ایرانی و کاهش روحیه سربازان عراقی باعث شد دشمن نتواند به اهداف اولیه خود برسد و ناچار به پدافندی ناقص در خطوط اشغال‌شده بسنده کند.

غارت و پیامدهای اجتماعی - اقتصادی تجاوز عراق در مناطق اشغالی

پس از اشغال شهرها و روستاهای ایران، ارتش بعث عراق به غارت گسترده اموال مردم دست زد. در خرمشهر، که یکی از ثروتمندترین شهرهای جنوب بود، نظامیان صدام هر آنچه مردم گذاشته بودند - از دارایی‌های شخصی تا کالاهای گمرک، لنج‌ها، شناورها و حتی دام‌ها - را به عقب جبهه منتقل کردند. این تنها بخش کوچکی از جنایات عراقی‌هاست که بسیاری از آنها به دلیل شدت و فجیع بودن قابل بیان نیست.

آثار اجتماعی و انسانی این تجاوز بسیار گسترده بود:

- مهاجرت اجباری ده‌ها هزار نفر از ساکنان شهرها و روستاهای مرزی
 - بی‌سرپرست شدن، فروپاشی خانوارها و افزایش فقر و بیکاری
 - شکل‌گیری حاشیه‌نشینی، دوگانگی فرهنگی و افزایش تنش میان مهاجران و بومیان
 - فشار مضاعف بر خدمات شهری به دلیل افزایش جمعیت مهاجرپذیر
 - بروز انواع آسیب‌های اجتماعی و افزایش بزهکاری
- طبق آمار شهریور ۱۳۶۴، بیش از ۱ میلیون و ۱۳ هزار نفر آواره جنگی در شهرهای ایران ثبت شده بودند؛ حدود ۵۰.۲۵٪ زن و ۴۹.۷۵٪ مرد. همچنین ۴۰.۶۱٪ از خانوارهای آواره، به‌طور مستقل و بدون کمک سازمانی زندگی می‌کردند. همراه با مشکلات اجتماعی، فشارهای اقتصادی و فرهنگی نیز این جمعیت بزرگ مهاجر را درگیر کرده بود.
- این بخش از جنگ، تصویر روشنی از رنج‌های عمیق انسانی و تخریب اجتماعی ناشی از تجاوز رژیم بعث عراق ارائه می‌دهد.

فصل هفتم: راهبرد امام(ره)، مقاومت مردمی و نیروهای مسلح برای متوقف کردن متجاوز

مقدمه

حضرت امام خمینی(ره) از همان ابتدای تجاوز رژیم بعث صدام، با شناخت دقیق دشمن، مواضع روشن و تدابیر به موقع اتخاذ کردند. ایشان با معرفی صدام و وابستگی او به ابرقدرت‌ها و تعیین مرزهای اسلام و کفر، نقش مهمی در آگاه‌سازی مردم ایران و همچنین مردم ستمدیده عراق داشتند و راهبردهای مؤثری برای مقابله با جنگ تحمیلی ارائه نمودند.

نقش امام خمینی(ره) در تقویت بنیه دفاعی و هدایت کشور در برابر تجاوز عراق

حضرت امام خمینی(ره) با شناخت دقیق از تهدیدات آمریکا و رژیم بعث، پیش از آغاز رسمی جنگ و در زمان بروز چالش‌های امنیتی-نظامی، مجموعه‌ای از تدابیر کلیدی برای تقویت قدرت دفاعی کشور اتخاذ کردند. ایشان تهدیدات داخلی و خارجی را بخشی از یک طرح واحد علیه انقلاب اسلامی دانستند و با تقویت روحیه مردم و ایجاد اعتماد به نفس ملی، فضای روانی جامعه را برای مقابله با خطر آماده ساختند. تشکیل ارتش بیست‌میلیونی و تأکید بر بسیج و آموزش عمومی نظامی از اقدامات مهم امام در این مرحله بود.

با آغاز جنگ، امام راهبرد مقاومت مردمی و همه‌جانبه را مطرح کردند؛ راهبردی که هدف آن جلوگیری از پیشروی دشمن، وادار ساختن متجاوز به عقب‌نشینی و تنبیه رژیم صدام بود. ایشان ماهیت جنگ را «جنگ اسلام و کفر» تفسیر کرده و صدام را «عامل آمریکا» معرفی نمودند تا چارچوب نظری و سیاسی جنگ برای ملت روشن شود. امام همچنین با تشکیل شورای عالی دفاع و صدور فرامین هماهنگی، ساختار دفاعی کشور را منسجم کردند.

بر اساس شناخت عمیقی که از عراق داشتند، رژیم بعث را فاقد پایگاه مردمی می‌دانستند و معتقد بودند جنگ فرصتی برای بروز نارضایتی و حتی انقلاب در عراق است. به همین دلیل چندین بار مردم و ارتش عراق را مورد خطاب قرار دادند. دعوت ایشان به آرامش و آمادگی عمومی موجب کاهش نگرانی‌ها و افزایش انسجام ملی شد. امام دفاع از کشور را واجب شرعی دانستند و مردم را به آمادگی برای جهاد عمومی فراخواندند تا کشور با اتحاد کامل در برابر تجاوز عراق ایستادگی کند.

راهبرد مقاومت مردمی در جلوگیری از پیشروی دشمن

با تبیین مشی دفاعی از سوی امام خمینی(ره)، مقاومت خودجوش مردمی در سراسر کشور، به‌ویژه در مناطق اشغالی مانند خرمشهر و آبادان، شکل گرفت و چنان گسترده شد که رسانه‌ها و فرماندهان عراقی به آن اعتراف کردند. مردم—زنان و کودکان—همراه نیروهای نظامی در خطوط مقدم حاضر شدند و نقش مهمی در کند کردن پیشروی دشمن داشتند.

خرمشهر به سرعت حالت نظامی به خود گرفت و مسجد جامع به مرکز فرماندهی، امدادسانی و سازمان‌دهی نیروهای مردمی تبدیل شد. با وجود محاصره، قطع آب و برق و تخریب گسترده، نیروهای مردمی و رزمندگان از نقاط مختلف کشور به هسته‌های مقاومت می‌پیوستند و مانع سقوط سریع شهر شدند.

در جبهه شمالی خوزستان نیز نیروهای عراقی در عبور از رودخانه کرخه و تصرف شوش و دزفول ناکام ماندند. حملات سنگین و مکرر سپاه سوم عراق در سرپل «سرخه‌نادری» با مقاومت شدید نیروهای ایرانی روبه‌رو شد و به‌رغم تلفات فراوانی که عراقی‌ها پیش‌بینی کرده بودند، پیشروی آن‌ها متوقف گردید.

در سوسنگرد، پس از نفوذ عناصر همکار با دشمن، نیروهای عراقی به‌طور موقت وارد شهر شدند اما با یک شبیخون محدود رزمندگان، متحمل خسارات سنگین (از جمله نابودی ۲۲ تانک) شده و عقب‌نشینی کردند. در استان ایلام، نیروهای عراقی اگرچه مهران را اشغال کردند، اما در ادامه در منطقه «کان‌ی‌سخت» و «کنجانچم» متوقف شدند. در کرمانشاه نیز با وجود اشغال برخی شهرهای مرزی مانند سومار، نفت‌شهر و قصرشیرین، دشمن نتوانست به شهرهای مهم‌تر همچون سرپل‌دهاب و گیلان‌غرب دست یابد و در ارتفاعات اطراف زمین‌گیر شد.

در مجموع، مقاومت مردمی و نظامی باعث شد پیشروی سریع عراق در جبهه‌های گوناگون متوقف شود و دشمن با وجود اشغال محدود برخی مناطق، از رسیدن به اهداف اصلی خود بازماند.

راهبرد مقاومت مردمی در جلوگیری از پیشروی دشمن

با اعلام مشی دفاعی از سوی امام خمینی(ره)، موج گسترده‌ای از مقاومت خودجوش مردمی در برابر تجاوز عراق شکل گرفت. این مقاومت، به‌ویژه در خرمشهر و آبادان، به اندازه‌ای چشمگیر بود که فرماندهان عراقی و خبرگزاری‌های بین‌المللی نیز به آن اذعان کردند. حتی زنان و کودکان شانه‌به‌شانه رزمندگان در نبرد حضور یافتند و این حضور در گزارش‌های خارجی نیز بازتاب یافت.

خرمشهر به‌سرعت حالت نظامی پیدا کرد و مسجد جامع به مرکز فرماندهی، سازمان‌دهی، امدادسانی و پشتیبانی تبدیل شد. نیروهای مردمی از سراسر کشور به شهر وارد می‌شدند و با کمترین تجهیزات، هسته‌های مقاومت را شکل می‌دادند. در حالی که بخش‌هایی از شهر تخریب و خدمات حیاتی قطع شده بود، مردم و نیروهای نظامی تنها به دفاع می‌اندیشیدند و پایدار ایستادند.

در جبهه شمالی خوزستان (غرب دزفول-شوش)، تلاش سپاه سوم عراق برای عبور از کرخه و ایجاد سرپل ناکام ماند. پس از سقوط خرمشهر، دشمن با حملات سنگین و مداوم در «سرخه‌نادری» کوشید راه خود را به‌سوی دزفول باز کند، اما مقاومت شدید ایرانیان باعث شد این پیشروی نیز متوقف شود.

در سوسنگرد، با وجود نفوذ برخی عناصر وابسته به دشمن، نیروهای عراقی با یک شبیخون کوچک اما مؤثر ایرانی‌ها غافلگیر شده و با از دست دادن ۲۲ تانک، شهر را ترک کردند.

در استان ایلام، اگرچه مهران به اشغال عراق درآمد، اما مقاومت در ارتفاعات «کان‌ی‌سخت» و «کنجانچم» باعث توقف کامل پیشروی دشمن شد. در کرمانشاه نیز ارتش عراق با وجود اشغال شهرهای مرزی مانند سومار، نفت‌شهر و قصرشیرین، نتوانست به شهرهای مهم‌تر دست یابد و در ارتفاعات اطراف زمین‌گیر شد. در مجموع، مقاومت مردمی در کنار نیروهای نظامی، عامل اصلی توقف پیشروی عراق در جبهه‌های مختلف بود و مانع از تحقق اهداف اصلی متجاوز شد.

اقدامات نیروهای مسلح ایران در مقابله با تجاوز رژیم بعث عراق

بررسی واکنش نظامی ایران در برابر حمله عراق نشان می‌دهد که اگرچه دشمن در ماه‌های نخست توانست بخش‌هایی از خاک کشور را اشغال کند، اما مقاومت ارتش و نیروهای مردمی مانع تحقق اهداف اصلی صدام شد. همین ناکامی موجب شد برخی کشورهای هم‌پیمان عراق تلاش کنند آتش‌بس را در شرایط اشغال بر ایران تحمیل کنند.

یگان‌های ارتش از آغاز تجاوز در خطوط مرزی وارد نبرد شدند. لشکر ۹۲ زرهی از شمال تا جنوب خوزستان درگیر دفاع شد و یگان‌های دیگری مانند لشکرهای ۲۱، ۱۶ و ۷۷ نیز به جبهه جنوب اعزام شدند. از نمونه‌های برجسته مقاومت ارتش، نقش تکاوران نیروی دریایی در دفاع ۳۴ روزه خرمشهر بود؛ حدود ۶۰۰ تکاور با تجهیز مناسب و آموزش نیروهای داوطلب مردمی، نقش اساسی در جلوگیری از سقوط سریع شهر داشتند و با تقدیم ده‌ها شهید، پایگاه دریایی خرمشهر را نیز حفظ کردند.

دانشجویان دانشکده افسری نیز از روزهای نخست وارد جبهه شدند و در قالب چند گردان به مدافعان خرمشهر کمک کردند. در دفاع از آبادان نیز نیروهای ارتش، مخصوصاً گردان ۱۵۳ قوچان، در کنار نیروهای مردمی نقش تعیین‌کننده‌ای داشتند و موجب عقب‌راندن دشمن از کوی ذوالفقاری شدند.

آماده‌ترین بخش نیروهای مسلح در آغاز جنگ، نیروی هوایی بود که تنها چند ساعت پس از حمله عراق به پایگاه‌های ایران، حملات متقابل خود را آغاز کرد. عملیات گسترده «کمان ۹۹» با حضور ۱۴۰ فروند جنگنده، ضربات سنگینی به پایگاه‌ها و تأسیسات نظامی عراق وارد کرد. در پنج روز نخست جنگ، نیروی هوایی بیش از ۹۰۰ پرواز رزمی انجام داد و با بمباران اهداف مهم، از جمله سکوهای نفتی عراق، توان صادرات نفت آن را مختل کرد.

هوانیروز نیز با حمله به ستون‌های زرهی در حال پیشروی و تخریب پل‌های پشتیبانی دشمن، نقش مؤثری در توقف حرکت ارتش عراق داشت. در دریا نیز نیروی دریایی ارتش با اجرای عملیات بزرگ «مروارید» توانست نیروی دریایی عراق را عملاً از بین ببرد و امنیت کشتیرانی ایران را حفظ کند.

در مجموع، ارتش جمهوری اسلامی ایران، برخلاف تصور صدام مبنی بر ناتوانی ایران پس از انقلاب، به سدّی مستحکم در برابر تجاوز تبدیل شد و مانع تحقق اهداف دشمن در اشغال خوزستان، تسلط بر اروندرود و تجزیه ایران گردید.

نمونه‌هایی از مقاومت مردمی و آغاز عملیات‌های دفاعی در ماه‌های نخست جنگ

در ادامه مقاومت‌های آغازین مردم و نیروهای مسلح در برابر تجاوز عراق، چند نمونه برجسته عبارت‌اند از:

۱. **گیلان غرب**: در ششم مهر ۱۳۵۹ با همکاری مردم، سپاه و هوانیروز به فرماندهی شهید علی‌اکبر شیرودی، ستون دشمن منهدم شد و نیروهای عراقی از شهر بیرون رانده شدند.
۲. **اهواز**: در آستانه سقوط قرار داشت اما با هشدار امام(ره) و شبیخون پاسداران به فرماندهی شهید غیوراصلی، پیشروی دشمن متوقف شد و شهر از خطر اشغال نجات یافت.
۳. **سوسنگرد**: ابتدا در روز هفتم جنگ سقوط کرد، اما چهار روز بعد توسط رزمندگان آزاد شد. مجدداً در ۲۴ آبان ۱۳۵۹ محاصره شد، اما مقاومت ۴۸ ساعته نیروهای ارتش، سپاه و ژاندارمری، به همراه عملیات بیرونی نیروهای لشکر ۹۲، موجب شکست محاصره و عقب‌نشینی عراق گردید.
۴. **خرمشهر**: دشمن که چهار روزه از شلمچه تا پل نو رسیده بود، نتوانست مسیر پل نو تا خرمشهر را کمتر از ۳۱ روز طی کند. مقاومت ۳۵ روزه نیروهای مردمی تا چهارم آبان ۱۳۵۹ چندین یگان دشمن را نابود کرد. نقاطی مثل پل نو، صد دستگاه، کوی طالقانی، راه‌آهن و بندر، خطوط اصلی مقاومت بودند و مسجد جامع نماد فرماندهی و پایداری رزمندگان به‌شمار می‌رفت.

۵. **آبادان:** هرگز به طور کامل سقوط نکرد. هرچند دشمن تا آستانه شهر پیش رفت و محاصره تقریباً کامل شده بود، اما ورود ناگهانی نیروهای انقلابی موجب عقب‌زدن دشمن به شمال بهمنشیر و کاهش محاصره از ۳۳۰ درجه به ۲۷۰ درجه شد.

افزایش انسجام و گسترش مقاومت مردمی و نظامی، همراه با تضعیف روحیه ارتش عراق، سبب شد ایران توان اجرای عملیات‌های ایذایی و شیخون را پیدا کند و حرکت دشمن را متوقف سازد. در نتیجه عراق پیش از دستیابی به اهداف خود ناچار به توقف شد. در شش‌ماهه نخست جنگ، چهار عملیات بزرگ به فرماندهی بنی‌صدر به صورت شتاب‌زده طراحی شد که همگی ناموفق بودند:

۱. **عملیات پل نادری (۲۳ مهر ۱۳۵۹):** تلاش برای تصرف منطقه گسترده‌ای تا فکه توسط دو لشکر.

۲. **عملیات ماهشهر-آبادان (۳ آبان ۱۳۵۹):** تلاش یک لشکر برای شکستن محاصره آبادان.

۳. **عملیات نصر (۱۶ دی ۱۳۵۹):** تلاش دو لشکر زرهی برای آزادسازی کامل منطقه بیت‌المقدس و خرمشهر.

۴. **عملیات توکل (۳۰ دی ۱۳۵۹):** دومین تلاش برای شکستن حصر آبادان در محور ماهشهر-آبادان.

این مقاومت‌ها و تجربه‌های به‌دست‌آمده، زمینه‌ساز طراحی عملیات‌های موفق ایران در سال‌های بعد شد.

نقش ستاد جنگ‌های نامنظم و شهید چمران در دفاع مقدس

۱. حضور شهید چمران در آغاز جنگ

براساس «یادنامه اولین سالگرد شهادت مصطفی چمران»، او در خرداد ۱۳۵۹ به‌عنوان نماینده مردم تهران وارد اولین دوره مجلس شورای اسلامی شد. با شروع جنگ در ۳۱ شهریور ۱۳۵۹، چمران به همراه آیت‌الله سیدعلی خامنه‌ای (مدظله‌العالی) عازم اهواز شد.

۲. اولین عملیات چریکی علیه عراق

پس از حضور در خوزستان، چمران **اولین عملیات چریکی** را علیه نیروهای بعثی که تا نزدیکی اهواز پیش آمده بودند، طراحی و با موفقیت اجرا کرد. در ادامه، او **ستاد جنگ‌های نامنظم** را در اهواز با هماهنگی ارتش، سپاه و نیروهای داوطلب مردمی ایجاد کرد؛ نهادی که نقش مهمی در سامان‌دهی نیروهای مقاوم اولیه داشت.

۳. نقش مهندسی چمران در اوایل جنگ

کتاب «پرستوی دهلاویه» فعالیت‌های مهندسی چمران را برجسته می‌داند:

- ایجاد **واحد مهندسی فعال** در ستاد جنگ‌های نامنظم؛
- ساخت سریع **جاده‌های نظامی** در نقاط مختلف؛
- نصب **پمپ‌های آب** در کنار کارون و احداث **کانال** طی یک ماه برای هدایت آب به سمت تانک‌های عراقی؛
- متوقف کردن پیشروی دشمن به سمت اهواز از طریق **آب‌گرفتگی تاکتیکی**.

این ابتکارها باعث شد ارتش عراق در منطقه زمین‌گیر شود. فرماندهانی مانند تیمسار فلاحی نیز بر مهارت نظامی برجسته چمران تأکید داشتند.

۴. جلوگیری از پیشروی رژیم بعثی در خوزستان

چمران برای جلوگیری از پیشروی عراق، **سد تنظیمی حمیدیه** را منفجر کرد تا آب کرخه در منطقه پخش شود. نتیجه این اقدام:

- باتلاقی شدن زمین،
- به گل نشستن تانک‌های عراقی،
- توقف پیشروی دشمن.

پس از زمین‌گیر شدن دشمن، نیروهای چمران به تدریج به عقبه **نیروهای عراقی حمله** می‌کردند. یکی از شیوه‌های معروف آن‌ها **شکار شبانه تانک‌ها** بود؛ روشی چریکی که بعدها به سایر جبهه‌ها نیز منتقل شد.

۵. شیوه جنگ آوری چمران

با وجود اینکه تنها حدود **۳۰۰ نیرو** در اختیار داشت (بیشتر جوانان تهرانی و تعدادی نیرو از لبنان)، توانست خطوط عراق را متوقف کند. مقاومت آن‌ها باعث شد:

- عراق از منطقه حمیدیه - سوسنگرد عقب‌نشینی کند؛
- به‌جای پیشروی به سمت داخل خوزستان، خط سراسری خود را در پادگان حمید تثبیت کند؛
- عملاً از دستیابی به اهداف اولیه خود بازماند.

این مقاومت‌های خرد اما راهبردی - همراه با همراهی ارتش، سپاه و مردم - سبب شد **موج نخست تهاجم عراق شکست بخورد** و دشمن مجبور شود در مناطقی که نمی‌خواست، دفاع کند.

شکست محاصره سوسنگرد

در آستانه عملیات ۲۶ آبان ۱۳۵۹ برای آزادسازی سوسنگرد، به آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله‌العالی) - که نماینده امام در شورای عالی دفاع بودند - اطلاع داده شد که به دستور بنی‌صدر، تیپ ۲ لشکر ۹۲ زرهی از مشارکت در عملیات منع شده است. ایشان همان شب با ارسال دو نامه اعتراضی و قاطع به رئیس ستاد مشترک ارتش و فرمانده لشکر ۹۲، خواستار حضور این تیپ در عملیات شدند.

عملیات آزادسازی سوسنگرد که با شرکت این یگان انجام شد، علاوه بر ایجاد برتری نظامی و سیاسی برای ایران و دور شدن اهواز از تهدید دشمن، موجب افزایش اعتمادبه‌نفس رزمندگان و زمینه‌ساز پیروزی‌های بزرگ بعدی مانند شکست حصر آبادان، فتح‌المبین، طریق‌القدس و بیت‌المقدس گردید.

راهبرد تثبیت دشمن و اجرای تک‌های محدود (۲۶ آبان تا ۳۰ خرداد ۱۳۶۰)

در چهارماهه دوم جنگ، اجرای مجموعه‌ای از عملیات‌های محدود توسط سپاه پاسداران تحول مهمی در صحنه نبرد ایجاد کرد. سپاه با حدود ۳۰ تا ۳۵ گردان، از مریوان تا آبادان سلسله عملیات‌هایی را طراحی و اجرا کرد که مبتنی بر روش‌های نوین رزمی، سازمان سبک و تجهیزات چابک بود. از اسفند ۱۳۵۹ تا مهر ۱۳۶۰ حدود **۲۵ عملیات محدود** با توان یک گروهان تا چهار گردان انجام شد.

پیروزی‌های این عملیات‌ها - شامل گرفتن اسیر، انهدام نیرو و تجهیزات دشمن و پیشروی‌های موضعی - به تدریج نگاه‌ها را نسبت به توان سپاه تغییر داد و امکان عبور از بن‌بست جنگ را نشان داد. این موفقیت‌ها موجب افزایش اعتمادبه‌نفس سپاه شد و جسارت آن را برای گسترش اقدامات رزمی بالا برد.

در همین دوره و هم‌زمان با اوج بحران سیاسی خرداد ۱۳۶۰ و برکناری بنی‌صدر، سپاه عملیات «فرماندهی کل قوا» را در محور دارخوین اجرا کرد که طی آن به تیپ ۸ مکانیزه عراق حمله شد و ۵/۲ کیلومتر پیشروی همراه با گرفتن ۲۵۰ اسیر به دست آمد؛ رخدادی شگفت‌انگیز در آن شرایط.

عملیات‌های محدود از ماه ششم جنگ آغاز شد. در این دوره، خطوط دو طرف تثبیت شده بود و یگان‌های سپاه در مناطقی مانند سوسنگرد دائماً تحرکات دشمن را زیر نظر داشتند. اولین عملیات مهم، «حضرت مهدی (عج)» در ۲۶ اسفند ۱۳۵۹ بود که در آن سپاه با پشتیبانی توپخانه ارتش حمله کرد و ده‌ها اسیر و تلفات سنگین بر دشمن وارد ساخت. این عملیات‌ها ابتدا کوتاه‌مدت و بدون نگهداری منطقه آزاد شده بودند، اما به تدریج گسترش یافتند و موجب تقویت روحیه ارتش نیز شدند. سرانجام در اردیبهشت ۱۳۶۰ عملیات بزرگ‌تری اجرا شد و با ادامه همین روند، زمینه طراحی عملیات گسترده «ثامن‌الائمه» فراهم گردید.

عزل بنی‌صدر و تغییر فرماندهی جنگ

شکست چهار عملیات بزرگ به فرماندهی بنی‌صدر موجب شد این باور شکل بگیرد که تفکر و روش‌های کلاسیک نظامی قادر به حل بحران اشغال کشور نیست. همچنین تصور شکست‌ناپذیری ارتش عراق در ذهن نیروهای نظامی و مردم شکسته شد و زمینه برای پذیرش تفکر جدید در مدیریت جنگ فراهم گردید.

با این تغییر نگرش، عملیات «ثامن‌الائمه(ع)» برای شکستن حصر آبادان طراحی و اجرا شد؛ عملیاتی که نتیجه آن می‌توانست روند جنگ را از حالت فرسایشی خارج کند. پس از پیروزی این عملیات، امام خمینی(ره) سرهنگ صیاد شیرازی را به فرماندهی نیروی زمینی ارتش و محسن رضایی را به فرماندهی کل سپاه منصوب کردند. این انتصابات موجب هماهنگی کامل ارتش و سپاه و تشکیل تیم‌های مشترک طراحی عملیات شد و زمینه را برای تدوین راهبرد آزادسازی مناطق اشغالی فراهم کرد.

همزمان، تحولات سیاسی کشور با پیشرفت‌های جبهه‌ها اثر متقابل داشت. پیروزی‌ها اعتماد عمومی را افزایش داد و موجب حضور گسترده‌تر نیروهای مردمی و سازمان‌دهی آن‌ها در عملیات‌های بزرگ شد. نخستین نشانه‌های این حضور، در عملیات طریق‌القدس دیده شد.

جمع‌بندی عوامل اصلی دکترین دفاعی امام خمینی(ره)

۱. تأکید بر تشکیل و گسترش بسیج مردمی بر پایه فرهنگ اسلامی
 ۲. ایجاد تعادل میان نیروهای مردمی و ارتش کلاسیک
 ۳. توسعه محورهای عملیاتی و تحرک مداوم نیروها در جبهه‌ها
 ۴. ترویج فرهنگ دفاع، ایثار، شهادت‌طلبی و مقاومت در برابر تجاوز دشمن
- این عوامل، شالوده راهبرد موفق ایران در دوران دفاع مقدس را شکل دادند.

فصل هشتم: راهبرد آزادسازی مناطق اشغالی

مقدمه

با عزل و فرار بنی‌صدر، فضای جدیدی از اتحاد و همدلی میان نیروهای مسلح و نیروهای داوطلب مردمی به وجود آمد. این وحدت الهی موجب شد تا به تعبیر رزمندگان، **برکات الهی نیز افزون‌تر گردد** و زمینه تحولات بزرگ در جبهه‌ها فراهم شود.

فرماندهان ارتش و سپاه با صبر، تعامل و برگزاری جلسات متعدد توانستند رویکرد کلان جدید جنگ را به طرح‌های عملیاتی و اجرایی تبدیل کنند. نتیجه این هم‌افزایی و هماهنگی، خیلی زود در صحنه نبرد آشکار شد و ثمره آن به شکل پیروزی‌های بزرگ و پیاپی در دفاع مقدس جلوه کرد.

راهبرد آزادسازی مناطق اشغالی با تغییر روش در جنگیدن

یکی از مهم‌ترین راهبردهای ایران در طول جنگ تحمیلی، آزادسازی سرزمین‌های اشغالی بود. در سال اول جنگ (مهر ۱۳۵۹ تا تابستان ۱۳۶۰)، ایران با راهبرد دفاعی، تثبیت مواضع و توقف پیشروی دشمن عمل می‌کرد و به دلیل مدیریت بنی‌صدر و عدم استفاده کامل از ظرفیت‌های مردمی و ارتش و سپاه، عملیات محدود و تاکتیکی انجام می‌شد.

با برکناری بنی‌صدر در خرداد ۱۳۶۰ و ایجاد وفاق بین ارتش، سپاه و بسیج مردمی، امکان به‌کارگیری ظرفیت‌های ملی و نیروهای داوطلب فراهم شد و راهبرد آزادسازی مناطق اشغالی کلید خورد. نخستین تمرکز عملیاتی بر شکستن حصر آبادان (۱۴ آبان ۱۳۵۹) قرار گرفت که با تصمیم‌گیری شورای عالی دفاع و اتحاد فرماندهان ارتش و سپاه، عملیات **ثامن‌الائمه (ع)** انجام شد.

تغییر در سبک و شیوه جنگیدن

با کاهش اختلافات سیاسی و افزایش هماهنگی بین ارتش و سپاه، همراه با حضور نیروهای مردمی، روش جنگیدن تغییر یافت و به جای تاکتیک‌های کوچک و دفاعی، عملیات‌های منظم و هماهنگ اجرا شد.

مهم‌ترین عوامل این تغییر عبارت بودند از:

۱. هماهنگی و کنار هم قرار گرفتن توان فکری و عملیاتی ارتش و سپاه؛
۲. شناسایی دقیق‌تر آرایش و استعداد دشمن؛
۳. طرح‌ریزی عملیات بر اساس اصول جنگ؛
۴. افزایش توان رزمی با نیروهای داوطلب بسیجی و ظرفیت‌های ملی؛
۵. عقلانی عمل کردن و کاهش تأثیر احساسات در میدان جنگ؛
۶. استقرار نیروها تحت فرماندهی واحد و معنوی امام خمینی (ره) و تقویت روحیه شهادت‌طلبی.

با تغییر شیوه جنگ، هر یک از دو سازمان ارتش و سپاه طرح‌ها و برنامه‌های خود را در جلسات مشترک ارائه کرده و پس از هماهنگی، عملیاتی می‌شدند. این تغییر روش موجب تحول در روند جنگ و توازن قوا به نفع ایران شد، به طوری که دشمن متوسل به کمک‌های نظامی بلوک شرق و غرب گردید.

اصول جنگ انقلابی

شهید حسن باقری با استفاده از نقطه نظرات فرماندهان ارتش و سپاه، چهار اصل مهم جنگ انقلابی را ارائه داد که به موفقیت عملیات‌های ثامن‌الائمه، طریق‌القدس، فتح‌المبین و بیت‌المقدس انجامید و بخش عمده‌ای از خاک خوزستان آزاد شد:

۱. جنگ در شب؛
۲. غافلگیری؛
۳. بسیج نیروهای داوطلب؛
۴. وحدت فرماندهی.

همزمان با وحدت در جبهه‌ها، عزل و فرار بنی‌صدر موجب یکپارچگی و انسجام ملی شد که حمایت از جبهه‌ها را تقویت نمود. البته در تابستان ۱۳۶۰، با شروع ترورهای منافقین و بی‌ثباتی امنیتی در کشور، اقدامات اطلاعاتی و امنیتی تا پایان سال ۱۳۶۰ و اوایل ۱۳۶۱ وضعیت را سروسامان داد.

عملیات ثامن‌الائمه(ع) (شکست حصر آبادان ۱۳۶۰)

آبادان به دلیل اهمیت ژئوپلیتیکی، اقتصادی، اعتقادی و قومیتی، هدف اصلی رژیم بعث عراق بود و صدام پیش از جنگ این شهر را «عبّادان» می‌نامید. او قصد داشت با اشغال آبادان، قرارداد ۱۹۷۵ الجزایر را لغو و اروندرود را به خاک عراق ضمیمه کند.

آغاز عملیات

رهبر انقلاب اسلامی، امام خمینی(ره) در ۱۴ آبان ۱۳۵۹ فرمودند: «حصر آبادان باید شکسته شود». پس از سه ماه جلسات هماهنگی بین فرماندهان ارتش و سپاه و کاهش اختلافات، عملیات در ساعت ۰۵:۰۰ بامداد ۷ مهر ۱۳۶۰ با رمز «نصر من الله و فتح قریب» آغاز شد. محورهای عملیاتی شامل ذوالفقاری، فیاضیه، دارخوین، جاده ماهشهر - آبادان و ایستگاه‌های ۷ و ۱۲ بود. اهداف عملیات عبارت بودند از:

- آزادسازی شرق رودخانه کارون؛
- باز کردن جاده‌های آبادان - اهواز و آبادان - ماهشهر؛
- شکستن محاصره آبادان؛
- رفع تهدید از بندر امام(ره) و ماهشهر.

شیوه جنگ و هماهنگی نیروها

- استفاده از نیروهای داوطلب بسیجی برای جبران کمبودهای ارتش و سپاه؛
- ادغام گردان‌ها و گروهان‌های سپاه با لشکر ۷۷ خراسان ارتش و آموزش هماهنگ پیش از عملیات؛
- باز کردن معابر توسط مهندسی لشکر و مهندسی سپاه؛
- اجرای عملیات شبانه و روزانه برای عقب راندن دشمن از مواضع اشغالی.

نتایج عملیات

۱. شکستن محاصره آبادان پس از ۳۴۹ روز؛
۲. باز شدن جاده‌های آبادان - اهواز و آبادان - ماهشهر؛

۳. آزادسازی بیش از ۱۵۰ کیلومتر مربع از خاک ایران؛
۴. تلفات دشمن: حدود ۲۰۰۰ کشته و زخمی، ۱۸۰۰ اسیر، ۹۰ تانک و نفر بر منهدم، ۱۶۰ تانک و نفر بر و ۲۰ توپ و ۱۵۰ خودروی دشمن به غنیمت گرفته شد و استعداد یک لشکر دشمن نابود گردید؛

۵. تلفات خودی: ۲۴۳ شهید، ۷۶۳ مجروح و ۱۱ مفقود.
عملیات ثامن‌الائمه(ع) نمونه بارز همدلی، همکاری و وحدت نیروهای ارتش و سپاه همراه با نیروهای مردمی بسیجی بود که موجب شکست حصر آبادان و افزایش روحیه و توان نظامی ایران شد.
عملیات طریق‌القدس (آزادسازی بستان و مناطق غربی خوزستان - ۱۳۶۰)
پس از موفقیت عملیات ثامن‌الائمه(ع) و نشان دادن امکان اجرای عملیات گسترده با سبک و شیوه جدید، فرماندهان ارتش و سپاه با تشکیل قرارگاه مشترک کربلا به فرماندهی سرهنگ صیاد شیرازی و محسن رضایی، عملیات‌های سلسله کربلا را برنامه‌ریزی کردند. اولین گام این سلسله، عملیات طریق‌القدس بود که از ساعت ۰۰:۳۰ بامداد ۸ آذر ۱۳۶۰ با رمز «یا حسین(ع)» آغاز شد و تا ۱۳ آذر ادامه یافت.

اهداف عملیات

۱. قطع ارتباط شمالی - جنوبی دشمن در خاک ایران؛
۲. آزادسازی بستان و ۷۰ روستای منطقه؛
۳. رسیدن به مرز بین‌المللی ایران و عراق؛
۴. آزادسازی بیش از ۳۵۰ کیلومتر مربع از خاک ایران.

عوامل پیروزی

۱. ایمان و روحیه شهادت‌طلبی رزمندگان که موجب افزایش پایداری و اراده ملی شد.
۲. وحدت فرماندهی و هماهنگی کامل بین ارتش و سپاه در طراحی و اجرای عملیات.
۳. حضور گسترده نیروهای مردمی، شامل ۳۰ گردان رزمی و احتیاط، که کمبود نیروی رسمی را جبران کرد.
۴. خلاقیت در طراحی مانور و تاکتیک مناسب، از جمله احداث ۱۸ کیلومتر جاده عبوری توسط سنگسازان جهاد سازندگی (جاده ابودر یا جاده فانوس) که عبور سریع نیروها و غافلگیری دشمن را ممکن ساخت.

نتایج عملیات

- انهدام ۱۸۰ تانک و نفر بر، ۲۰۰ خودرو، ۱۳ هواپیما و ۴ بالگرد دشمن؛
- کشته و زخمی شدن ۳۵۰۰ نفر از نیروهای دشمن و ۲۴۶ اسیر؛
- انهدام ۱۵ تیپ دشمن از ۱۰ تا ۹۰ درصد؛
- به غنیمت گرفتن ۱۷۰ تانک و نفر بر، ۱۹ قبضه توپ و ۲۵۰ خودرو؛
- آزادسازی شهر بستان، ۷۰ روستا و ۶۰۰ کیلومتر مربع از خاک ایران؛

- تلفات خودی: ۸۲۵ شهید و ۳ هواپیمای خودی مورد اصابت دشمن قرار گرفت.

پیامدها

- این عملیات موجب کسب ابتکار عمل جنگ از عراق به دست ایران شد؛
 - ناکامی دشمن در بازپس‌گیری بستان و ضربه به توان رزمی او؛
 - تأخیر حدود یک ماه در عملیات بعدی دشمن و تقویت روحیه و اعتماد به نفس نیروهای ایرانی.
- عملیات طریق‌القدس نمونه‌ای بارز از استفاده همزمان از ارتش، سپاه و نیروهای مردمی با ابتکار تاکتیکی و هماهنگی کامل فرماندهی بود که توانست بخش بزرگی از خاک ایران را آزاد و ابتکار عمل را به نیروهای خودی بازگرداند.

عملیات فتح‌المبین (آزادسازی غرب دزفول و مناطق غربی کرخه - ۱۳۶۱)

عملیات فتح‌المبین در راستای راهبرد آزادسازی مناطق اشغالی و جلوگیری از فرصت دشمن برای بازسازی مواضع پدافندی، در ساعت ۰۰:۳۰ بامداد ۲ فروردین ۱۳۶۱ با رمز «یا زهرا(س)» در منطقه غرب دزفول - شوش آغاز شد. این عملیات نقطه عطفی در جنگ بود و جمهوری اسلامی ایران را برای همیشه ابتکار عمل در جبهه‌ها قرار داد.

اهداف عملیات

۱. آزادسازی مناطق اشغالی غرب دزفول و ارتفاعات تینه و دسترسی به مرز فکه؛
۲. آزادسازی جاده‌های اندیمشک - دهلران و خارج کردن جاده اندیمشک - اهواز و پایگاه هوایی دزفول از تیررس دشمن؛
۳. خارج کردن شهرهای شوش، اندیمشک و دزفول از برد توپخانه دشمن؛
۴. انهدام دو لشکر زرهی و یک لشکر مکانیزه عراق.

عوامل پیروزی

۱. طرح عملیاتی دقیق و حرفه‌ای نیروهای ایران، شامل تصرف مواضع لشکر دهم زرهی و یکم مکانیزه عراق و پیشروی به مناطق مرزی؛
۲. استعداد بالا و روحیه عالی رزمندگان؛
۳. اصل غافلگیری و اجرای عملیات شبانه؛
۴. تصرف مواضع توپخانه دشمن و از کار انداختن سامانه پشتیبانی آتش؛
۵. مداومت عملیات و ضربات پی‌درپی؛
۶. اشراف کامل اطلاعاتی درباره زمین و دشمن.

نتایج عملیات

- آزادسازی ۲۴۰۰ کیلومتر مربع از خاک ایران؛
- خارج شدن دزفول، اندیمشک و شوش و جاده اصلی اندیمشک - اهواز از برد توپخانه دشمن؛
- کشته و زخمی شدن ۱۰ هزار نفر و اسارت ۱۵۴۵۰ نفر از نیروهای دشمن؛
- انهدام دو لشکر ارتش عراق، ۳۶۰ تانک و نفر بر، ۱۱ هواپیما و ۳ بالگرد؛

- به غنیمت گرفتن ۳۲۰ تانک و نفر بر، ۵۰۰ خودرو و ۱۲۰ عراده توپ صحرایی؛
- ارتقای اعتماد به نفس و روحیه رزمندگان و فرماندهان نیروهای خودی.

پیامدها

- شکست سنگین دشمن و عقبنشینی نیروهای عراقی؛
- واکنش شدید صدام به این ناکامی: محکومیت فرمانده لشکر یکم مکانیزه به ۱۵ سال زندان و اعدام فرمانده تیپ ۲۷؛
- تقدیر سه‌باره امام خمینی(ره) از رزمندگان طی ۱۰ روز، نشان‌دهنده اهمیت و ارزش استراتژیک عملیات بود.

این عملیات، نمونه‌ای برجسته از هماهنگی ارتش و سپاه، استفاده از نیروهای مردمی، ابتکار تاکتیکی و طراحی مانور دقیق بود که توانست بخش قابل توجهی از مناطق اشغالی غرب کشور را آزاد کند و ابتکار عمل جنگ را به دست ایران بازگرداند.

عملیات بیت‌المقدس و آزادسازی خرمشهر (۱۳۶۱)

عملیات بیت‌المقدس نقطه عطف جنگ تحمیلی و یکی از مهم‌ترین عملیات‌های سال دوم دفاع مقدس بود. این عملیات با هدف آزادسازی مناطق اشغالی خوزستان و بیرون راندن کامل نیروهای بعثی انجام شد و در چهار مرحله از ساعت ۰۰:۳۰ بامداد ۱۰ اردیبهشت ۱۳۶۱ با رمز «یا علی ابن ابی طالب(ع)» آغاز گردید و تا ۳ خرداد ۱۳۶۱ ادامه یافت که منجر به آزادسازی خرمشهر شد.

اهداف عملیات

۱. آزادسازی ۵۴۰۰ کیلومتر مربع از خاک ایران و شهر خرمشهر، هویزه و پادگان حمید؛
۲. آزادسازی جاده اهواز - خرمشهر و عقب راندن دشمن تا مرزهای بین‌المللی جنوب غرب خوزستان؛
۳. اسارت ۱۹۷۰۰ نفر از نیروهای عراقی و کشته و زخمی شدن ۱۶۰۰۰ نفر از آنان؛
۴. به غنیمت گرفتن ۱۰۵ تانک، ۵۰ عراده توپ، خودروها و مهمات متعدد؛
۵. انهدام ۲۰ هواپیما، ۲ بالگرد، ۴۱۸ تانک و نفربر دشمن؛
۶. تقدیم ۶۰۰۰ شهید و ۲۵۰۰۰ مجروح از نیروهای خودی.

اهمیت راهبردی خرمشهر

- از نظر صدام و ارتش عراق، خرمشهر مانند «بالش بصره» بود و افتادن آن به دست ایران به معنای گشوده شدن دروازه‌های عراق بود؛
- فتح خرمشهر پایان رویاهای رژیم بعث و پشتیبانان بین‌المللی‌اش در اشغال خاک ایران و شکست طرح تصرف جنوب غرب ایران بود.

بازتاب‌های بین‌المللی و سیاسی

۱. تغییر نگرش جهانی نسبت به توانمندی و ابتکار رزمندگان ایران؛
۲. حیرت محافل جهانی از ایمان، غافلگیری و سرعت عمل نیروهای ایرانی؛
۳. انتقال ابتکار عمل آفندی به ایران و تغییر توازن قدرت در جبهه‌ها؛

۴. افزایش اقتدار سیاسی ایران در سطح بین‌المللی؛

۵. وادار کردن سازمان‌های جهانی به موضع‌گیری، به ویژه شورای امنیت سازمان ملل؛

۶. محدود شدن فعالیت گروهک‌های ضدانقلاب و ستون پنجم داخل کشور.

این عملیات، نمونه‌ای از هماهنگی ارتش و سپاه، بهره‌گیری از نیروهای مردمی، ابتکار تاکتیکی و مدیریت راهبردی بود که توانست ابتکار عمل جنگ را به ایران بازگرداند و روحیه ملی و ایمانی مردم را تقویت کند.

دلایل پیروزی نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران و نتایج عملیات‌های سال دوم جنگ
دلایل پیروزی

۱. رهبری و مدیریت مدبرانه حضرت امام خمینی(ره)؛

۲. طرح‌ریزی اصولی عملیات و تصمیم‌گیری منطقی فرماندهان نیروهای مسلح؛

۳. ایمان و انگیزه رزمندگان اسلام؛

۴. ابتکار و نوآوری در تاکتیک‌ها و انجام عملیات‌های شبانه؛

۵. ترکیب تدبیر و عقلانیت با روحیه جهادی و شهادت‌طلبی؛

۶. انسجام و وحدت ملی در کشور؛

۷. دقت در شناسایی استعداد و کسب اطلاعات موثق از قوای دشمن؛

۸. استفاده گسترده از ظرفیت داوطلبان بسیجی و مردم؛

۹. به‌کارگیری تجربه عملیات‌های قبلی.

نتایج عملیات‌های سال دوم جنگ

۱. آزادسازی حدود ۱۰ هزار کیلومتر مربع از میهن اسلامی؛

۲. انهدام حدود یک سپاه از ارتش عراق (۳-۴ لشکر)، اسارت ۴۲ هزار نفر و کشته و زخمی شدن تعدادی بیش از این؛

۳. انهدام و به غنیمت گرفتن حدود هزار دستگاه تانک و نفربر؛

۴. مشخص شدن برتری راهبرد نظامی ایران نسبت به عراق در این مقطع؛

۵. کسب ابتکار عمل و نتیجه‌گیری از تصمیمات صحیح؛

۶. توسعه ثبات سیاسی و امنیتی در کشور و برقراری آرامش؛

۷. توسعه سازمان رزمی ارتش و سپاه در خلال عملیات‌ها؛

۸. کسب تجربه و توان فرماندهی و مدیریت در سطوح مختلف نیروهای مسلح.

این عوامل و نتایج نشان‌دهنده موفقیت راهبرد آزادسازی مناطق اشغالی، نوآوری تاکتیکی، بهره‌گیری از نیروی مردمی و انسجام ملی در سال دوم دفاع مقدس بود.

فصل نهم: راهبرد تعقیب و تنبیه متجاوز با هدف خاتمه جنگ و رسیدن به صلح شرافتمندانه

چرایبی ادامه جنگ پس از آزادسازی خرمشهر و ورود به خاک عراق پس از فتح خرمشهر و رسیدن نیروهای ایران به مرزهای بین‌المللی، ایران و عراق وارد مرحله‌ای سرنوشت‌ساز شدند. در حالی که راهبرد آمریکا، قدرت‌های غربی، شوروی و کشورهای عربی مبتنی بر تحمیل آتش‌بس بدون تعیین تکلیف تجاوز عراق بود، راهبرد ایران بر تأمین امنیت پایدار کشور و جلوگیری از تکرار حمله دشمن استوار شد.

ایران برای پایان جنگ سه شرط منطقی و حقوقی داشت:

۱. عقب‌نشینی کامل ارتش عراق از همه مناطق اشغالی
۲. شناسایی صدام به‌عنوان آغازگر جنگ (متجاوز)
۳. پرداخت خسارت و غرامت جنگی

اما هیچ‌یک از این موارد از سوی قدرت‌های جهانی و سازمان ملل پذیرفته نشد. در چنین شرایطی، توقف ایران در مرزها، بدون گرفتن حقوق مشروع، باعث می‌شد عراق دوباره مجهز شده و حمله‌ای دیگر را آغاز کند؛ همان‌گونه که پس از پذیرش قطعنامه ۵۹۸ نیز عراق حتی دست به حمله سراسری زد و سپس کویت را اشغال کرد.

پشتوانه حقوقی ورود به خاک عراق بر اساس ماده ۵۱ منشور ملل متحد:

- کشوری که مورد تجاوز قرار گیرد، حق دارد تا زمانی که شورای امنیت اقدامی مؤثر برای تنبیه متجاوز انجام نداده است، به دفاع مشروع ادامه دهد.
- و طبق دیدگاه حقوق‌دانان بین‌المللی:
- پس از آزادسازی سرزمین اشغالی، دفاع مشروع می‌تواند تا داخل خاک متجاوز برای نابودی توان جنگی او ادامه یابد.
- این اقدام هم دفاع برای جلوگیری از حمله مجدد است و هم تنبیه متجاوز برای تحقق عدالت.
- از آنجا که شورای امنیت در سال ۱۳۶۱ فقط درخواست آتش‌بس بدون تعیین تکلیف تجاوز را مطرح کرده بود، ایران طبق حقوق بین‌الملل حق داشت عملیات را ادامه دهد.
- چرایبی صدور مجوز ورود به خاک عراق از سوی امام خمینی (ره) پس از بررسی‌های نظامی و سیاسی، فرماندهان ارتش و سپاه به این نتیجه رسیدند که:
- برای ایجاد عمق دفاعی کافی
- برای جلوگیری از حمله دوباره عراق
- و برای فشار جهت تنبیه متجاوز
- باید عملیات در داخل خاک عراق ادامه یابد.

امام خمینی(ره) با بررسی گزارش‌ها و با یک شرط مهم اجازه ورود را صادر کردند: به مناطقی وارد شوید که مردم عراق حضور نداشته باشند تا آسیبی به غیرنظامیان نرسد. امام خمینی(ره) در ۲۲ خرداد ۱۳۶۱ فرمودند:

«ما هیچ‌وقت طالب جنگ نبودیم. اگر عراق به ما حمله نکرده بود ما دفاع نمی‌کردیم.»

دلایل ادامه جنگ پس از آزادسازی خرمشهر و ورود به خاک عراق

۱. باقی ماندن ارتش بعث در بخش‌هایی از خاک ایران

(حدود ۲۵۰۰ کیلومترمربع هنوز اشغال بود).

۲. عدم پذیرش قرارداد ۱۹۷۵ الجزایر توسط حکومت صدام:

عراق رسماً اعلام کرده بود قرارداد را «پاره کرده است.»

۳. نبود پیشنهاد صلح عادلانه و واقعی

نه سازمان ملل و نه کشورهای میانجی‌گر، هیچ طرح صلح منصفانه‌ای ندادند.

۴. بی‌اعتمادی به صدام و حزب بعث

سوابق عهدشکنی‌های مکرر باعث شد ایران به آتش‌بس ساده اعتماد نکند.

۵. نامناسب بودن موقعیت دفاعی مرزهای جنوب

ایران نیاز به عمق استراتژیک داشت تا از شهرهای مرزی مثل اهواز، دزفول و اندیمشک محافظت کند.

۶. مطالبه عمومی و روحیه رزمندگان برای تنبیه متجاوز

ملت ایران انتظار داشتند متجاوز تنبیه شود تا امنیت پایدار ایجاد گردد.

جمع‌بندی

ادامه جنگ پس از خرمشهر نه یک تصمیم احساسی، بلکه:

• یک ضرورت امنیت ملی،

• یک حق مشروع بین‌المللی،

• و تنها راه جلوگیری از تکرار تجاوز عراق

اگر ایران پس از فتح خرمشهر جنگ را بدون گرفتن حقوق خود متوقف می‌کرد، تجربه بعدی عراق در حمله

دوباره و سپس اشغال کویت نشان داد که خطر صدام بسیار فراتر از یک آتش‌بس بدون ضمانت بود.

علل عدم الفتح بعد از فتح خرمشهر تا عملیات خیبر

پس از عملیات بی‌تالمقدس و آزادسازی خرمشهر، پیروزی ایران باعث شد استکبار جهانی و دشمنان

منطقه‌ای برای جلوگیری از سقوط صدام و پیروزی کامل ایران، اقدامات ویژه‌ای انجام دهند:

۱. بالا بردن روحیه دفاعی نیروهای عراقی

۲. مسلح کردن زمین با دکترین نظامی غرب و شرق

۳. ارائه اطلاعات وسیع به ارتش عراق

۴. تجهیز و نوسازی ارتش بعث

الف) راهبرد دفاع مطلق عراق

- پس از شکست‌های زنجیره‌ای، عراق به تاکتیک‌های دفاعی ایستا روی آورد و تلاش کرد با گسترش شبکه دفاعی و تجهیز موانع و زمین‌های عملیاتی، از آسیب به یگان‌های اصلی خود جلوگیری کند.
- تشکیل تیپ‌های سه رقیمی و بسیج اجباری مردم و استفاده از نیروهای الشعبی در خطوط مقدم، از دیگر اقدامات بود.
- تجاوز رژیم صهیونیستی به لبنان نیز فرصتی برای عراق ایجاد کرد تا ضعف‌های خود را جبران کند.

ب) کسب حمایت‌های منطقه‌ای و بین‌المللی

- پیروزی‌های ایران و احتمال سقوط رژیم عراق، باعث نگرانی آمریکا و شوروی شد؛ راهبرد آمریکا محدود نگه داشتن جنگ و حمایت از عراق بود.
- فرانسه نیز با تقویت توان هوایی و ضد هوایی عراق به کمک آن شتافت.
- کشورهای منطقه، تحت تأثیر سیاست‌های آمریکا و نگرانی داخلی، با گرایش‌های قومی و کاهش کمک‌ها، تلاش کردند فشار بر ایران را افزایش دهند.

بنابراین، ترکیبی از تقویت دفاعی عراق، حمایت جهانی و منطقه‌ای از صدام و دسیسه‌های سیاسی باعث شد ایران نتواند پس از فتح خرمشهر به سرعت به پیروزی نهایی برسد و تا عملیات خیبر با محدودیت مواجه شود.

۳- شرح عملیات خیبر و بدر

پس از آزادسازی خرمشهر، عملیات‌های متعددی مانند رمضان، محرم، مسلم ابن عقیل، والفجر مقدماتی و والفجر ۱ تا ۴ اجرا شد. به دلیل موانع مصنوعی و شرایط زمین، منطقه هورالهوریزه در خوزستان به عنوان محور عملیات انتخاب گردید. در این منطقه، عملیات‌های خیبر (اسفند ۱۳۶۲) و بدر (اسفند ۱۳۶۳) انجام شد.

عملیات خیبر

ویژگی‌ها:

- نخستین عملیات گسترده آبی-خاکی ایران.
- آزادسازی بیش از ۱۱۸۰ کیلومتر مربع شامل هور، جزایر مجنون و طلائیة.
- عراق برای اولین بار از حملات شیمیایی علیه نیروهای ایران استفاده کرد.

اهداف:

۱. انهدام نیروهای سپاه سوم عراق
۲. تصرف جزایر مجنون شمالی و جنوبی
۳. پیشروی در خشکی شرق دجله از طریق هور

دلایل انتخاب منطقه:

- اهمیت راهبردی منطقه نسبت به بصره

- پرهیز از عملیات تک‌جبهه‌ای
- حمله به جناح دشمن و غافلگیری
- بکر بودن منطقه و محدودیت مانور زرهی برای دشمن

طرح عملیات:

- هماهنگی ارتش و سپاه با تقسیم یگان‌ها در محورهای «زید» و هور و طلائیة
- حضور هوانیروز در عملیات

شرح عملیات:

- آغاز در ۳ اسفند ۱۳۶۲ با رمز «یا رسول‌الله»
- پیشروی سریع و غافلگیرانه
- تصرف جزایر مجنون و پیشروی به طلائیة
- مقاومت دشمن و بمباران شیمیایی

دستاوردها:

۱. انهدام بیش از ۲۳ یگان دشمن
۲. آزادسازی ۱۱۸۰ کیلومترمربع
۳. دستیابی به چاه‌های نفت منطقه

عملیات بدر

ویژگی‌ها:

- اسفند ۱۳۶۳، هدف: تصرف جاده بصره-العماره و تسلط بر شرق دجله
- پیشروی شجاعانه اما به دلیل هوشیاری دشمن و محدودیت‌ها، عقب‌نشینی نسبی رخ داد

شرح عملیات:

- عبور از رودخانه دجله و تلاش برای پاکسازی کامل مناطق
- شهید باکری در این عملیات زخمی شد و پیکرش به منطقه نامعلومی برده شد
- آزادسازی روستاهای ترابه، لحوک، نهروان، فجره و بیش از ۸۰۰ کیلومترمربع از اراضی هور

دستاوردها:

- تضعیف روحیه و توان رزمی عراق
 - اثبات اینکه تنها تجهیزات و حمایت سیاسی و اقتصادی نمی‌تواند عراق را حفظ کند
- عملیات خیبر و بدر نشان‌دهنده ابتکار ایران در عملیات آبی-خاکی، استفاده از غافلگیری و پیروزی‌های محدود اما راهبردی بود و دشمن را متزلزل کرد و موقعیت ایران را در صحنه جنگ تقویت نمود.

عملیات والفجر ۸

عملیات والفجر ۸ به دستور قرارگاه خات‌المعایب (ص) و با همکاری ارتش و سپاه در منطقه فاو اجرا شد. سپاه مأموریت تهاجم اصلی در فاو را بر عهده داشت و ارتش برای فریب دشمن، عملیات پشتیبانی در کوشک تا شلمچه انجام داد. هدف اصلی تصرف فاو، پیشروی به سمت ام‌القصر و قطع ارتباط عراق با دریا بود.

۱- اصول و تمرکز عملیات

- اعمال غافلگیری در سطح راهبرد، عملیاتی و تاکتیکی
- دقت و کنترل در شناسایی، مانور و استفاده از آتش توپخانه
- انتقال وسایل مهندسی سنگین (لودر و بولدوزر) از اروندرود

۲- روش‌های غافلگیری

- طرح‌ریزی عملیات فریب در هورالهویزه و شلمچه
- حفاظت اطلاعات، کنترل تردد و محدودیت مخابراتی
- شناسایی دقیق مواضع دشمن و وضعیت اروندرود

۳- وضعیت منطقه عملیات

- شبه‌جزیره فاو در جنوب غرب خوزستان، کنار خلیج فارس و خور عبدالله
- انواع عوارض طبیعی شامل رودخانه، نخلستان، باتلاق، جاده، روستا و بندر
- عرض اروندرود بین ۶۰۰ تا بیش از ۱۰۰۰ متر با جزر و مد چهارگانه روزانه

۴- اقدامات مهندسی

- احداث ۴۷۳ کیلومتر جاده جدید و تعمیر ۱۱۰ کیلومتر جاده موجود
- ساخت بیمارستان صحرائی، مواضع توپخانه، موشک‌های پدافند هوایی و پد بالگرد

۵- شرح عملیات

- آغاز در ۲۰ بهمن ۱۳۶۴ با رمز «یا فاطمه زهرا (س)»
- عبور غواصان از اروندرود و تصرف شهر فاو در روز اول
- مقاومت و پاتک‌های ارتش بعث عراق و استفاده از حملات هوایی روزانه (۳۵۵ پرواز) و بالگردهای جنگی (۱۳۴ پرواز)
- نیروی هوایی ایران و پدافند هوایی موفق به حفظ برتری هوایی شدند

۶- احداث پل بعثت

- برای تدارک و پشتیبانی نیروها، پلی به طول ۶۰۰ متر و عرض ۱۲ متر با ۳۴۰۰ لوله نفتی ساخته شد

۷- دستاوردها

۱. تصرف بخشی از اروندرود و تسلط بر غرب رودخانه
۲. تصرف شهر ساحلی فاو و تأسیسات بندری
۳. تصرف سکوهای موشکی فاو و تأمین خورموسی
۴. کنترل خور عبدالله و تهدید بندر امالقصر
۵. مجاورت با کویت و حاکمیت بر خلیج فارس
۶. آزادسازی و تصرف ۹۴۰ کیلومترمربع و اسارت ۲۱۰۵ نفر
۷. انهدام وسیع نیروها و تجهیزات دشمن

۸. مواجهه با چراغ سبز آمریکا به عراق و بسیج جهانی برای جلوگیری از سقوط صدام

۹. مواجهه با دفاع متحرک عراق

۸- مدیریت و چالش‌ها

- بسیاری از فرماندهان عالی‌رتبه سپاه و ارتش ابتدا نسبت به موفقیت عملیات تردید داشتند
- لشکرهای دسته دوم و سوم و نیروهای گمنام برای خ طشکنی انتخاب شدند
- دشمن در طی ۷۵ روز بمباران شیمیایی و جنایت‌های گسترده انجام داد، که منجر به شهادت و مجروحیت هزاران رزمنده شد

عملیات والفجر ۸ یکی از پیچیده‌ترین و بزرگترین عملیات‌های جنگ بود که با غافلگیری، مهندسی پیشرفته، پشتیبانی همه‌جانبه و فداکاری نیروها، منطقه فاو و تأسیسات حیاتی آن آزاد شد و برتری ایران در خلیج فارس تثبیت گردید.

عملیات کربلای ۴

عملیات کربلای ۴ با هدف تصرف جزایر اروند، حمله به شلمچه و نزدیک شدن به بصره از جبهه فاو طراحی شد، اما برای موفقیت نیاز به بیش از ۵۰۰ گردان بود که سپاه تنها با نیمی از این استعداد وارد عمل شد.

۱- آمادگی و تدابیر ارتش عراق

با تجربه عملیات والفجر ۸، عراق تدابیر گسترده‌ای اتخاذ کرد:

- عدم نگاه به اروند به عنوان مانع و اشراف اطلاعاتی کامل بر آن
- انسداد نهرهای فرعی ساحل عراقی و ایجاد سیل‌بند و موانع برای خشک کردن نخله‌ها
- تیراندازی و شلیک منور شبانه در نقاط حساس اروند
- ایجاد خطوط دفاعی متوالی و استقرار یگان‌ها در آنها
- تقویت توپخانه و ثبت تیر در دهانه نهرها

۲- شرایط منطقه و دشواری‌ها

- منطقه عملیات عرضی ۴۰ کیلومتر از پاسگاه زید تا تقاطع اروند و کارون
- جزر و مد و جریان آب پیچیده اروند و جزایر متعدد، عبور گردان‌های غواص را بسیار دشوار می‌کرد
- هوشیاری و اشراف اطلاعاتی گسترده عراق، امکان غافلگیری نیروهای ایران را کاهش داد

۳- شرح عملیات

- آغاز در ۳ دی ۱۳۶۵
- مرحله اول: سی گردان وارد عمل شدند و بخشی از جزایر میانی را تصرف کردند، ولی عبور کامل از اروند ناموفق بود
- محور شلمچه: تیپ ۷ ابوالفضل و لشکر ۱۹ فجر موفق به شکستن خط اول دشمن و نفوذ به منطقه پنج‌ضلعی شلمچه شدند
- تا پایان عملیات حدود ۶۰ گردان شرکت کردند، اما تصرف جزایر و عبور از اروند تحقق نیافت

۴- نتایج و پیامدها

- تلفات ایران: ۱۰۰۰ شهید و ۲۰۰۰ مفقود (با کشف ۱۷۵ غواص در سال ۱۳۹۴)
- عدم موفقیت عملیات باعث ارتقای روحیه و هوشیاری ارتش عراق شد
- دلایل اصلی شکست: هوشیاری دشمن، تسلط اطلاعاتی عراق و انسداد راه‌های استفاده از تاکتیک‌های ایران

کربلای ۴ عملیاتی بزرگ و جسورانه بود، اما کمبود نیرو، پیچیدگی منطقه و آمادگی کامل دشمن مانع موفقیت شد و تجربه آن به ایران درس‌های مهمی در زمینه هوشیاری اطلاعاتی و برنامه‌ریزی برای عملیات‌های آبی-خاکی داد.

عملیات کربلای ۵

عملیات کربلای ۵ در ۱۹ دی ۱۳۶۵ با رمز مقدس «یا زهرا (س)» آغاز شد و یکی از سخت‌ترین و سرنوشت‌سازترین عملیات‌های دفاع مقدس پس از ناکامی کربلای ۴ به شمار می‌رود. هدف اصلی، فتح شلمچه و پیشروی به شرق بصره برای تغییر وضعیت جنگ به سود ایران بود.

۱- استحکامات و موانع منطقه عملیاتی

ارتش عراق برای جلوگیری از پیشروی ایران اقدامات گسترده‌ای انجام داده بود:

- ساخت استحکامات هلالی با امکان استقرار تانک و تیراندازی
- سی‌ماه خاردار و میادین مین گسترده
- ایجاد مناطق آب‌گرفتگی برای جلوگیری از حرکت پیاده‌نظام
- سنگرهای بتونی با دیدبانی و تیربار و سنگرهای تانک
- دکل‌های دیده‌بانی و استقرار ضد هوایی و تانک در خطوط اول
- موانع گسترده شامل سیم خاردار، تل‌های انفجاری، کانال و سنگرهای کمین

۲- شرح عملیات

- منطقه عملیات، معروف به پنج‌ضلعی شلمچه، کمتر از ۵۰ کیلومتر مربع بود و پوشیده از نهرها، خاکریزها و موانع طبیعی و مصنوعی بود
- در دو روز اول، رزمندگان توانستند تانک‌های دشمن را به غنیمت بگیرند و ۶۵۰ نظامی عراقی را اسیر کنند
- از روز سوم، عراق جنگ سنگینی آغاز کرد و از روز هفتم به بعد، پاتک‌ها و آتش توپخانه بیست شبانه‌روزی ادامه یافت
- رزمندگان ایران موفق شدند خط نهر جاسم، آخرین رده دفاعی عراق، را تصرف کنند اما به دلیل کمبود نیرو امکان پیشروی بیشتر فراهم نشد
- در این عملیات پایگاه موشکی هاوک و هوانیروز با ۱۳۰ فروند بالگرد و هواپیما نقش مؤثری در پشتیبانی داشتند

۳- دستاوردها و نتایج

- تصرف پاسگاه‌های بوبیان، شلمچه، کوت سواری و خین و بیش از ۱۵۰ کیلومتر مربع از خاک عراق
- تصرف جزایر بوارین، فیاض و ام‌الطویل، شهرک دوعیجی، رودخانه دوعیجی و نهر جاسم و ۱۰ کیلومتر از جاده شلمچه
- تسلط بر ۱۱ پاسگاه فرماندهی ارتش عراق
- انهدام ۵۰ تا ۸۰ درصد نیرو و تجهیزات دشمن و اسیرگیری ۲۶۵۵ نفر

۴- پیامدهای سیاسی و نظامی

- شکست عراق در شلمچه، توازن نظامی و سیاسی را به سود ایران تغییر داد
- ارتش عراق، فاقد توان لازم در جبهه زمینی، برای جلوگیری از فشار ایران به حملات به مناطق نفتی، خطوط کشتیرانی و تأسیسات اقتصادی روی آورد
- این شکست باعث شد که آمریکا و کشورهای غربی و شورای امنیت برای پایان جنگ ورود کنند

۵- صدور قطعنامه ۵۹۸

- پنج کشور عضو دائم شورای امنیت پس از مذاکرات طولانی، در ۳۱ خرداد ۱۳۶۶ قطعنامه ۵۹۸ را تصویب کردند
- ایران با اعتراض به حضور در جلسه، اما با تلاش دیپلماتیک خود توانست برخی مواضع خود را در متن قطعنامه وارد کند

۶- عملیات‌های تکمیلی

پس از کربلای ۵، عملیات‌های پشتیبانی و تکمیلی در سومار، نفت‌شهر، پیرانشهر و نهایتاً کربلای ۸ انجام شد تا اهداف گسترده‌تر عملیات محقق شود. کربلای ۵ نقطه عطف جنگ بود که با پیروزی نظامی و تغییر توازن سیاسی-نظامی، زمینه ورود جامعه بین‌الملل به روند پایان جنگ را فراهم کرد و اثبات کرد که ایران توان انجام عملیات گسترده و سرنوشت‌ساز را دارد.

تغییر راهبرد از جنوب به غرب و شمال غرب در سال ۱۳۶۶

در سال ۱۳۶۶، تحولات مهم نظامی و سیاسی باعث شد جنگ ایران و عراق وارد مرحله‌ای حساس شود و پایان آن نزدیک‌تر به نظر برسد. پس از عملیات کربلای ۵ و فروپاشی خطوط دفاعی عراق در شلمچه، توانایی عراق در جلوگیری از پیشروی رزمندگان ایران زیر سؤال رفت و ابرقدرت‌ها احساس کردند در صورت بی‌تفاوتی، عراق ممکن است سقوط کند و منافع آنها در منطقه به خطر افتد. بنابراین تصمیم گرفتند به طور عملی وارد جنگ شوند و اقدامات سیاسی و نظامی مانند تصویب قطعنامه ۵۹۸، تحریم تسلیحاتی ایران و حضور نظامی در خلیج فارس را دنبال کردند.

علت تغییر راهبرد از جنوب به شمال

تغییر راهبرد از جبهه جنوب به شمال غرب، با وجود اجماع نسبی فرماندهان، آسان نبود و مخالفت‌هایی در سطوح فرماندهی وجود داشت. عوامل اصلی تغییر راهبرد عبارت بودند از:

۱. حفظ پویایی جبهه‌ها و کسب زمان

- گرم نگه داشتن جبهه‌ها و حفظ استقرار نیروهای دشمن در جنوب
- تصرف ارتفاعات راهبردی و فریب دشمن
- بازسازی و آماده‌سازی یگان‌ها و رزمندگان
- سرکوب ضدانقلاب و ستون پنجم عراق

۲. بن بست جبهه‌های جنوب

- ادامه نبرد در جنوب به دلیل محدودیت عملیاتی و استحکام دشمن دشوار بود

۳. تضمین موفقیت عملیاتی در شمال غرب

- فرماندهان سپاه قصد نداشتند با عملیات ناموفق، برتری نظامی و سیاسی ایران را از دست بدهند
- هدف اصلی، نمایش ناتوانی ارتش عراق در حفظ سرزمین‌هایش و هموار کردن مسیر دیپلماسی ایران بود

۴. فعال شدن قرارگاه رمضان

- ارتباط با گروه‌های کرد معارض در شمال عراق و حضور نیروهای ایرانی داخل خاک عراق امکان ایجاد جبهه جدید را فراهم کرد

۵. گزارش‌ها و تحلیل‌های فرماندهان قرارگاه رمضان

- ارائه اطلاعات داخلی عراق به فرماندهی سپاه و تأکید بر اهمیت جبهه شمال غرب

۶. ایجاد پشتوانه فکری و اقناع فرماندهان

- ترسیم وضعیت جبهه‌های جنوب و عدم امکان عملیات در آن مناطق
- ارائه جمع‌بندی جدید از چگونگی غلبه نظامی بر عراق و نقش شمال غرب و جنگ نامنظم در ادامه نبرد

تصمیم به تغییر راهبرد به جبهه شمال غرب، نتیجه ترکیبی از شرایط عملیاتی، ضعف خطوط دفاعی عراق، ظرفیت‌های قرارگاه رمضان و نیاز به عملیات موفق و تعیین‌کننده برای پیشبرد اهداف سیاسی و نظامی ایران بود. این تغییر راهبرد، مقدمه اجرای عملیات‌های بعدی در شمال غرب و غرب کشور شد.

فصل دهم: چگونگی پایان یافتن جنگ

عملیات‌های سال پایانی جنگ و تغییر راهبرد ایران از جنوب به شمال

در سال پایانی جنگ ایران و عراق، با تصویب قطعنامه ۵۹۸، تشدید تحریم‌های تسلیحاتی ایران، حضور نظامی آمریکا در خلیج فارس و حمایت گسترده غرب و اروپا از عراق، فشارهای بین‌المللی بر ایران افزایش یافت و جنگ ماهیتی جهانی‌تر پیدا کرد. به دلیل بن‌بست در جبهه جنوب و برتری ماشین نظامی عراق در آن منطقه، ایران راهبرد خود را تغییر داد و تمرکز را از جنوب به جبهه شمال و مناطق کوهستانی منتقل کرد. سپاه پاسداران برای ایجاد فرصت سیاسی و نظامی، پس از عملیات کربلای ۵، وارد شمال عراق شد و عملیات کربلای ۱۰ و ده‌ها عملیات دیگر را در شمال غرب اجرا کرد. عوامل مهمی مانند فعال شدن قرارگاه رمضان، همکاری با گروه‌های کرد معارض و حضور نیروهای ایرانی در خاک عراق نیز در گشودن جبهه جدید نقش تعیین‌کننده داشتند. در فاصله فروردین ۱۳۶۶ تا فروردین ۱۳۶۷، به‌جز عملیات کربلای ۸، همه عملیات‌های ایران در شمال غرب انجام شد و مجموعاً بیش از ۵۵ عملیات ایذایی، محدود و گسترده در قالب عملیات‌های فتح و نصر صورت گرفت.

عملیات والفجر ۱۰ در شمال غرب (مریوان و سد دربندیخان)

۱. هدف و ضرورت اجرای عملیات

عملیات والفجر ۱۰ با هدف کسب زمان، مشغول نگه داشتن ارتش عراق، فعال نشان دادن جبهه‌ها و ایجاد احتمال گشایش در صحنه جنگ، توسط سپاه پاسداران در منطقه دربندیخان عراق طراحی شد.

۲. هم‌زمانی با حملات موشکی عراق به تهران

در هنگام آماده‌سازی عملیات، ارتش عراق در ۸ تا ۲۲ اسفند ۱۳۶۶ با حمله هوایی به پالایشگاه تهران و شلیک ۹۰ موشک به مناطق مختلف پایتخت، خسارات و تلفات گسترده‌ای ایجاد کرد.

۳. آغاز عملیات و ویژگی‌های اجرایی

پس از شناسایی‌ها و برنامه‌ریزی‌های چندماهه، عملیات در ساعت ۲ بامداد ۲۳ اسفند ۱۳۶۶ با رمز «یا رسول‌الله(ص)» آغاز شد. به دلیل حساسیت عراق نسبت به جبهه جنوب، عملیات در شمال غرب با غافلگیری و سرعت بالا اجرا شد.

۴. درگیری با گروهک‌های معارض کرد

در جریان عملیات، گروهک‌های کومله و رزگاری که در این منطقه فعال بودند، ضربات سنگینی متحمل شدند. حزب دموکرات کردستان ایران نیز دو روز پیش از عملیات، منطقه را تخلیه کرده بود.

۵. فاجعه شیمیایی حلبچه

رژیم بعث عراق در ۲۵ اسفند ۱۳۶۶، به دلیل عدم همکاری مردم حلبچه و روستاهای اطراف، قبل از ورود نیروهای ایرانی، شهر را با گازهای شیمیایی مختلف بمباران کرد. این جنایت موجب کشته شدن حدود دو هزار نفر و مجروحیت گسترده مردم شد؛ بسیاری از مجروحان توسط نیروهای ایرانی به بیمارستان‌های کشور منتقل شدند.

زمینه‌های پذیرش قطعنامه ۵۹۸ توسط جمهوری اسلامی ایران

۱. ناکامی ابرقدرت‌ها در کنترل بحران خلیج فارس

آمریکا و متحدانش نتوانستند جنگ نفت‌کش‌ها را مهار کنند یا امنیت پایدار در خلیج فارس ایجاد نمایند، که موجب تداوم تهدیدات و افزایش ناامنی در منطقه شد.

۲. تشدید تحریم‌های اقتصادی و محدودیت‌های فناورانه

تحریم‌های سخت نفتی، کمبود قطعات هواپیما و ممانعت از فروش کالاها و فناوری‌های حساس، فشار اقتصادی و لجستیکی گسترده‌ای بر ایران وارد کرد.

۳. حملات هوایی گسترده عراق به مراکز حیاتی ایران

رژیم بعث عراق با بمباران مراکز مهم اقتصادی و انرژی، از جمله حمله به نیروگاه اتمی بوشهر، خسارات سنگینی بر زیرساخت‌های حیاتی ایران وارد کرد.

۴. تغییر موازنه جنگ با حمایت خارجی از عراق

حملات زمینی متعدد ارتش عراق، با پشتیبانی آمریکا و کویت، باعث بازپس‌گیری مناطق مهمی در غرب و جنوب‌غرب شد. سقوط فاو در فروردین ۱۳۶۷ نقطه عطف این تغییر موازنه بود.

۵. تشدید جنگ شهرها و گسترش استفاده از سلاح شیمیایی

رژیم بعث شدت بمباران شهرهای ایران را افزایش داد و به‌طور وسیع از سلاح‌های شیمیایی در جبهه‌ها استفاده کرد که فشار انسانی و روانی سنگینی ایجاد نمود.

دلایل پذیرش قطعنامه ۵۹۸ از سوی جمهوری اسلامی ایران

۱. تشخیص مصلحت نظام توسط امام خمینی(ره)

امام خمینی(ره) با توجه به اختیارات قانونی خود (اصل ۱۱۰ قانون اساسی)، پذیرش قطعنامه را به صلاح کشور دانستند و آن را اتخاذ کردند.

۲. شرایط نامساعد بین‌المللی و تبلیغات عراق

رژیم بعث با پذیرش تمامی قطعنامه‌های شورای امنیت، خود را صلح‌طلب و ایران را جنگ‌طلب معرفی می‌کرد و این فضا علیه ایران در مجامع بین‌المللی در حال تقویت بود.

۳. حضور بی‌سابقه نظامی آمریکا در خلیج فارس

ورود مستقیم نیروهای آمریکا و متحدانش به خلیج فارس و اقداماتی چون ساقط کردن هواپیمای مسافربری ایران، هشدار جدی برای ادامه جنگ بود.

۴. گسترش استفاده عراق از سلاح‌های شیمیایی

کاربرد گسترده سلاح‌های شیمیایی توسط عراق و سکوت یا واکنش ضعیف نهادهای بین‌المللی، خطر تکرار این حملات علیه شهرهای ایران را افزایش داده بود.

۵. شرایط اقتصادی بسیار نامناسب

نامه مسئولان اقتصادی درباره ناتوانی در ادامه مدیریت اقتصادی کشور و نامه فرماندهان نظامی درباره کمبود تسلیحات و پشتیبانی لازم، نشان‌دهنده دشواری ادامه جنگ بود.

۶. توسعه گسترده توان نظامی عراق و تشدید تحریم‌ها

ارتش بعث از نظر تجهیزات و نیروی انسانی تقویت شده بود و آمریکا و قدرت‌های غربی تحریم‌های تسلیحاتی علیه ایران را تشدید کرده بودند.

۷. تهدید مستقیم عراق درباره استفاده از «سلاح‌های جدید»

عراق از طریق برخی کشورهای عربی هشدار داده بود که اگر ایران پایان جنگ را نپذیرد، از سلاح‌هایی استفاده خواهد کرد که تاکنون به کار نگرفته است؛ برخی تحلیلگران این تهدید را اشاره به احتمال حمله شیمیایی به شهرهای بزرگ مانند تهران می‌دانند.

نکته تکمیلی: ایران هیچ‌گاه قطعنامه ۵۹۸ را رد نکرده بود و تنها خواستار جابه‌جایی در بندهای اجرایی آن بود.

تهاجم مجدد رژیم بعث عراق پس از پذیرش قطعنامه ۵۹۸

۱. **بی‌اعتمادی به رژیم صدام و زمینه‌سازی تهاجم جدید:** پس از پذیرش قطعنامه ۵۹۸ در ۲۷ تیر ۱۳۶۷، عدم اعتماد به صدام حسین به‌عنوان فردی جنگ‌طلب بار دیگر تأیید شد؛ زیرا عراق بلافاصله با حمله مجدد و اشغال بخشی از جاده خرمشهر-اهواز ماهیت واقعی خود را نشان داد.

۲. **پیامدهای سیاسی و روحی حمله عراق:** حمله مجدد عراق تحول روحی بزرگی میان مردم و رزمندگان ایجاد کرد. رهبران انقلاب، از جمله آیت‌الله خامنه‌ای، رفتار عراق را نشانه آشکار ماهیت "جنگ‌افروز، متجاوز و عهدشکن" رژیم بعث دانستند و این ماجرا در سطح جهانی نیز ماهیت واقعی عراق را افشا کرد.

۳. **نقش بیانیه امام خمینی (ره):** بیانیه تاریخی امام خمینی (ره) در واکنش به این حمله، موج عظیمی از انگیزه و روحیه جهادی در میان مردم ایجاد کرد و تعداد زیادی از داوطلبان را دوباره راهی جبهه‌ها ساخت. امام این مقطع را «یکی از مهم‌ترین آزمایش‌ها و وقایع تاریخ انقلاب» توصیف کردند.

۴. **برهم خوردن تصور اشتباه دشمن:** تهاجم عراق بر پایه تصور ضعف ایران صورت گرفت، اما رزمندگان ایران با سرعت و قدرت نشان دادند که این تصور باطل بوده و ایران همچنان توان دفاعی بالایی دارد.

۵. **عقب‌نشینی سریع ارتش عراق توسط نیروهای ایرانی:** در شرایطی بسیار دشوار، و در حالی که فرماندهان سپاه در خط مقدم حضور داشتند، نیروهای ایرانی توانستند در کمتر از ۲۴ ساعت ارتش بعث را تا مرزهای بین‌المللی عقب برانند.

۶. **پیام‌های سرنوشت‌ساز امام:** در لحظات حساس، پیام‌های قاطع امام خمینی (ره) - از جمله «یا خرمشهر یا سپاه!» و «باید متر به متر بجنگید» - نشان‌دهنده اهمیت حیاتی این جبهه بود و نقش بزرگی در مقاومت و پیروزی داشت.

۷. **اهمیت عملیات دفع تهاجم:** این نبرد را «عملیات سرنوشت» نامیده‌اند؛ زیرا پیروزی در آن، رژیم بعث را از ادامه حضور در خاک ایران ناامید کرد و شکست نهایی عراق در این تهاجم را رقم زد.

درس مهم تاریخی-حقوقی در نحوه پذیرش قطعنامه ۵۹۸

پذیرش واقعی قطعنامه ۵۹۸ توسط امام خمینی (ره)، اقدامی بود که عملاً دنیای استکبار، شورای امنیت و رژیم بعث عراق را از نظر سیاسی و حقوقی خلع سلاح کرد و ابتکار عمل را به ایران بازگرداند. در حالی که توان

رزمندگان برای تعقیب دشمن تا داخل خاک عراق وجود داشت، امام خمینی(ره) با تأکید بر رعایت مرزهای بین‌المللی و حرکت در چارچوب قطعنامه، بر پایبندی به صلح پایدار اصرار داشتند. ایشان حتی پس از پذیرش قطعنامه نیز تأکید کردند ایران در چارچوب ۵۹۸ جدی و ثابت‌قدم است، هرچند نشانه‌های کارشکنی رژیم بعث همچنان دیده می‌شد. این رویکرد، تبدیل به یک درس مهم تاریخی-حقوقی شد که کمتر مورد توجه حقوق دانان بین‌المللی قرار گرفته است.

تأثیر پیام امام خمینی(ره) و حضور رئیس‌جمهور وقت بر بسیج مردمی در جبهه‌های جنوب

پیام امام خمینی(ره) روحیه رزمندگان را به‌طور چشمگیری تقویت کرد و مردم ایران را دوباره در برابر تجاوزات رژیم بعث بسیج نمود. این پیام در پیروزی‌های سخت جبهه جنوب نقش تعیین‌کننده داشت و به عقب‌نشینی دشمن تا مرزها انجامید. هم‌زمان با تداوم حملات عراق، حضور رهبر انقلاب (آیت‌الله خامنه‌ای، رئیس‌جمهور وقت) در جبهه‌ها و پیام ایشان خطاب به مردم که «من به جبهه رفتم، شما هم بیایید»، موج گسترده‌ای از حضور داوطلبان مردمی را ایجاد کرد.

احساس تهدید مجدد کشور، به‌ویژه در خوزستان، مردم را به حمایت قاطع از جبهه‌ها کشاند. در نتیجه، بسیجیان تحت هدایت فرماندهان سپاه موفق شدند تهاجم گسترده ۱۸ تیپ زرهی و مکانیزه عراق را دوباره دفع کنند و دشمن را به عقب‌نشینی وادارند.

تهاجم منافقین (فروغ جاویدان) و عملیات مرصاد

در سال‌های پایانی جنگ، گروهک منافقین به‌طور کامل شکل نظامی به خود گرفت و به‌عنوان بخشی از توان رزمی ارتش بعث عراق فعالیت می‌کرد. این گروه مأموریت‌های مختلفی علیه رزمندگان اسلام و اکراد عراقی انجام داد، از جمله:

* حمله به مواضع رزمندگان اسلام در فروردین ۱۳۶۷ در منطقه فکه (حومه شوش دانیال)؛

* حمله با حمایت هوایی عراق در خرداد ۱۳۶۷ در قالب عملیات چلچراغ و اشغال شهر خالی از سکنه مهران. این اقدامات منافقین، بخشی از تلاش‌های عراق برای فشار بر ایران در سال‌های پایانی جنگ بود.

عملیات فروغ جاویدان منافقین و نقش ارتش بعث عراق

پس از پذیرش قطعنامه ۵۹۸، جلسه‌ای در کاخ ریاست جمهوری عراق به ریاست صدام حسین و با حضور سران منافقین و فرماندهان عراقی برگزار شد تا طرح پیشروی سریع نیروهای منافقین از خانقین به سمت تهران و تصرف قدرت در ایران بررسی شود. نیروهای منافقین شامل هسته اصلی ارتش آزاد سازمان و هواداران فراخوانده‌شده از اروپا بودند. مسعود رجوی با وعده فتح تهران، نیروهای خود را فریب داد و آنان را برای حمله به ایران آماده کرد، هرچند واقعیت وضعیت مردم ایران با توصیف او تفاوت داشت. در سوم مرداد ۱۳۶۷، ارتش بعث عراق با آتش سنگین از محور سرپل ذهاب، عملیات را آغاز کرد و یک ساعت بعد، گروهک منافقین وارد خاک ایران شد. آنان ابتدا کردند غرب و سپس اسلام‌آباد را تصرف کردند و جنایات گسترده‌ای شامل آتش زدن بخش‌هایی از بیمارستان امام خمینی و کشتار بیماران و مجروحان انجام دادند. حرکت ستون اصلی منافقین تا صبح چهارم مردادماه ۱۳۶۷ در تنگه چهارزبر (مرصاد فعلی) با مقاومت رزمندگان اسلام متوقف شد و حمله آن‌ها ناکام ماند.

عملیات مرصاد و دفع تهاجم منافقین

با جدی شدن پیشروی منافقین به عمق ایران پس از عملیات فروغ جاویدان، فرمانده کل سپاه و ستاد عملیات از جبهه جنوب به منطقه کرمانشاه اعزام شدند. ارتباط منافقین بدون رمز و به صورت واضح بود، بنابراین رزمندگان از اهداف آن‌ها مطلع شدند. در روز پنجم مرداد ۱۳۶۷، طرح عملیاتی مرصاد برای مقابله با تهاجم منافقین اجرا شد. یگان‌های سپاه و بالگردهای هوانیروز به تنگه پاتاق اعزام شدند. سرهنگ صیاد شیرازی با هدایت آتش بالگردهای کبری و خلبانان پایگاه همدان با حملات هوایی، مقابله را تقویت کردند، اگرچه پایگاه مورد حمله جنگنده‌های عراقی قرار گرفت و تعدادی از افسران شهید شدند. نتیجه عملیات مرصاد، شکست مفتضحانه منافقین بود: بیش از ۲۰۰۰ کشته، ۱۱۰۰ مجروح و از دست دادن بیش از ۴۰٪ کادر اصلی، و فرار ۹۹۴ نفر به خاک عراق. مسعود رجوی سرکرده منافقین، نیروهای خود را همراهی نکرد و حدود ۱۱۰۰ گذرنامه آمریکایی و اروپایی در مسیر آن‌ها کشف شد.

یگان‌های مختلف سپاه و ارتش جمهوری اسلامی، با فداکاری و حضور فعال خود، عملیات فروغ جاویدان را ناکام گذاشتند و آرزوی رسیدن منافقین به قدرت در ایران را به شکست کشاندند.

اعلام آتش‌بس در ۲۹ مردادماه ۱۳۶۷ و پایان جنگ ایران و عراق

با ناکامی ارتش بعث عراق در حمله مجدد به ایران و شکست منافقین در عملیات مرصاد، دولت عراق تحت فشار دبیرکل سازمان ملل، مجبور شد حدود یک ماه پس از پذیرش قطعنامه ۵۹۸ از سوی ایران، آتش‌بس را در ۲۹ مرداد ۱۳۶۷ بپذیرد. عراق تلاش کرد با اعمال شروطی مانند تحویل اروندرود، امتیازاتی کسب کند، اما ایران این خواسته‌ها را نپذیرفت و آمریکا و شوروی عراق را مجبور به پذیرش آتش‌بس بدون قید و شرط کردند.

در فاصله پذیرش قطعنامه تا اجرای آتش‌بس، مذاکرات غیرمستقیم ایران و عراق در نیویورک برگزار شد. شورای امنیت سازمان ملل نیز با تصویب قطعنامه ۶۱۹، حدود ۳۵۰ نیروی کلاه‌آبی تحت عنوان «یونیمگ» را در مرزهای ایران و عراق مستقر کرد.

در نتیجه مذاکرات سه‌جانبه، نیروهای دو طرف به مرزهای خود بازگشتند و آتش‌بس از ساعت ۶:۳۰ صبح ۲۹ مردادماه ۱۳۶۷ برقرار شد. جنگ عملاً پایان یافت و نیروهای نظامی هر دو کشور در مرزها مستقر شدند. آزادی تدریجی اسرای دو کشور از مردادماه ۱۳۶۹ آغاز شد.

فصل یازدهم: جنایات جنگی رژیم بعثی عراق

مفهوم جنگ شهرها

در دوران هشت‌ساله دفاع مقدس، رژیم صدام علاوه بر حملات زمینی، دست به مجموعه‌ای از جنایات‌های جنگی زد؛ از جمله بمباران هوایی و موشکی شهرها، استفاده از سلاح‌های شیمیایی در مناطق عملیاتی و مسکونی، و حمله به نفتکش‌ها و زیرساخت‌های اقتصادی برای تضعیف توان و روحیه ملی ایران. «جنگ شهرها» به حمله به مناطق غیرنظامی با استفاده از جنگنده‌ها، بمب‌افکن‌ها، توپخانه دوربرد و موشک‌ها گفته می‌شود؛ اقدامی که با هدف ایجاد فرسایش روحی و تحمیل اراده بر طرف مقابل انجام می‌گرفت.

اهداف صدام از جنگ شهرها

۱. تضعیف اراده و روحیه مردم
۲. تلاش برای درگیر ساختن قدرت‌های بزرگ در مناقشه
۳. خنثی‌سازی عملیات‌های رزمی ایران یا جبران شکست‌ها
۴. کاهش توان و ظرفیت اقتصادی کشور
۵. کاهش اعزاز و حرکت نیروهای مردمی به جبهه‌ها
۶. استفاده از جنگ شهرها به‌عنوان اهرمی برای قدرت‌های بزرگ و تشدید جنبهٔ فرسایشی جنگ
۷. ایجاد اختلال در زندگی روزمره مردم و اعمال فشارهای روحی و روانی بر جامعه
۸. افزایش زمینه‌های مداخله خارجی در جنگ ایران و عراق

دزفول؛ نماد مقاومت در جنگ شهرها رژیم بعث صدام با حملات گسترده موشکی، توپخانه‌ای و هوایی به مناطق مسکونی دزفول، بیش از ۱۹۵۰۰ واحد مسکونی را تخریب کرد و صدها نفر از جمله ۲۵۰ کودک را به شهادت رساند. پایداری مردم این شهر باعث شد روز چهارم خرداد «روز دزفول» نام‌گذاری شود.

آمار حملات و شهدای جنگ شهرها صدام در طول جنگ تحمیلی با حمله به ۱۲۹ شهر ایران بیش از ۷۷ هزار نفر را شهید یا مجروح کرد. طی ۲۸۸۸ روز دفاع مقدس، ۴۷۶۲ بار مناطق مسکونی هدف قرار گرفت؛ شامل ۲۳۳ حمله موشکی، ۳۰۰۴ حمله هوایی و ۱۵۲۵ حمله توپخانه‌ای. در مرحله پایانی جنگ شهرها طی ۵۰ روز، ۱۸۲ موشک اسکاد به شهرهای بزرگ کشور شلیک شد.

حملات شیمیایی: سلاح‌های شیمیایی که با اثرات سریع و بسیار مخرب، انسان، حیوان و محیط زیست را هدف قرار می‌دهند، از سوی رژیم بعث به‌طور گسترده استفاده شد. این عوامل از طریق تنفس، پوست و دستگاه گوارش وارد بدن شده و آثار شدید جسمی و مرگ به‌جا می‌گذارند.

پروتکل‌ها و ممنوعیت بین‌المللی سلاح‌های شیمیایی با وجود امضای پروتکل ۱۹۲۵ ژنو توسط ایران و عراق، رژیم صدام به‌طور گسترده از سلاح‌های شیمیایی علیه ایران و حتی مردم خود (مانند حلبچه) استفاده کرد و یکی از فجیع‌ترین جنایات جنگی را رقم زد.

اهداف به‌کارگیری سلاح شیمیایی الف) ایجاد رعب، هراس و عملیات روانی علیه مردم و رزمندگان ب) ایجاد اختلال در توان نظامی و ساختار رزمی ج) تضعیف روحیه و مقاومت نیروهای ایرانی

آمار حملات شیمیایی در دفاع مقدس آمار حملات شیمیایی متفاوت گزارش شده است؛ سازمان ملل ۲۵۲ مورد، برخی منابع ۳۷۸ مورد و براساس «گاه‌شمار حملات شیمیایی» بیش از ۵۷۳ حمله ثبت شده است؛ نخستین بار در مهر ۱۳۵۹ و آخرین بار پس از آتش‌بس در شهریور ۱۳۶۷.

دوره‌های استفاده عراق از سلاح‌های شیمیایی علیه ایران

۱. دوره نخست (۱۳۵۹ تا ۱۳۶۱) از آغاز حمله سراسری عراق در ۳۱ شهریور ۱۳۵۹ تا زمان آزادی خرمشهر در خرداد ۱۳۶۱، رژیم بعث نخستین استفاده‌های محدود و پراکنده از جنگ‌افزارهای شیمیایی را آغاز کرد.
۲. دوره دوم (۱۳۶۱ تا ۱۳۶۶) هم‌زمان با عملیات‌های نفوذی ایران در خاک عراق از مرداد ۱۳۶۱ تا پایان سال ۱۳۶۶، استفاده گسترده‌تری از عوامل شیمیایی صورت گرفت؛ از جمله در نبردهای خیبر، بدر، والفجر ۸، کربلای ۴ و ۵ و در بمباران‌های شیمیایی فاجعه‌بار سردشت و حلبچه.
۳. دوره سوم (۱۳۶۷) در سال ۱۳۶۷، پس از پذیرش قطعنامه ۵۹۸ تا پایان جنگ، عراق در مرحله‌ای شدیدتر و بی‌رحمانه‌تر استفاده از سلاح‌های شیمیایی را ادامه داد.

انواع عوامل شیمیایی مورد استفاده عراق: عراق ابتدا از عوامل اشک‌آور، تهوع‌زا و عصبی به‌صورت محدود و آزمایشی استفاده کرد، اما بعدها به‌طور گسترده از گاز خردل، عوامل اعصاب و عوامل تاول‌زا بهره گرفت. بیشترین کاربرد مربوط به گاز خردل بود زیرا تولید و به‌کارگیری آن آسان‌تر و اثرات آن پایدارتر است. عراق در سردشت از گاز خردل و در حلبچه از عامل خون (سیانور) استفاده کرد. همچنین در باینجان بانه از بمب‌های تاول‌زای حاوی ارسنیک و نیتروژن موستارد استفاده شد. برای خطوط مقدم از عوامل خفیف‌تر و برای مناطق مسکونی از خطرناک‌ترین عوامل بهره بردند.

کشورهای تأمین‌کننده مواد شیمیایی برای رژیم بعث: بیش از ۲۰۷ شرکت اروپایی در تجهیز شیمیایی عراق نقش داشتند؛ آلمان با ۹۳ شرکت بیشترین سهم را داشت و پس از آن انگلیس، فرانسه و اتریش قرار می‌گیرند. کشورهای ایتالیا، بلژیک، اسپانیا، سوئیس و هلند نیز با ۴۶ شرکت مشارکت داشتند. شوروی با ۴۰ شرکت، آمریکا با ۲۲ شرکت، و هند، چین، ژاپن و کره نیز مجموعاً با ۱۵ شرکت عراق را پشتیبانی کردند. شرکت‌های چندملیتی نیز در انتقال مواد اولیه و فناوری تولید سلاح‌های شیمیایی به عراق مشارکت داشتند. برخی منابع گزارش داده‌اند که آلمان حتی اطلاعات پزشکی مجروحان شیمیایی ایرانی را برای بهبود فرمول‌های شیمیایی در اختیار عراق قرار می‌داد. مقام معظم رهبری نیز تأکید کرده‌اند کشورهای که امروز علیه استفاده از سلاح‌های شیمیایی موضع می‌گیرند، همان‌هایی هستند که در جنگ تحمیلی این سلاح‌ها را در اختیار صدام گذاشتند. سفیر آلمان نیز در سال ۱۳۸۰ رسماً از ملت ایران بابت نقش کشورش در تجهیز شیمیایی عراق عذرخواهی کرده است.

آسیب‌ها و خسارات حملات شیمیایی: ایران یکی از آسیب‌دیده‌ترین کشورها در جهان از نظر حملات شیمیایی است و پس از جنگ جهانی دوم هیچ کشوری به اندازه ایران هدف این سلاح‌ها قرار نگرفت. خسارات به دو دسته انسانی و غیرانسانی تقسیم می‌شود و آثار آن در حوزه‌های اجتماعی، روانی، اقتصادی، سیاسی و نظامی قابل مشاهده است. یکی از نتایج این حملات، حرکت ایران به‌سوی خودکفایی در حوزه پدافند شیمیایی بود.

بمباران شیمیایی سردشت: بمباران شیمیایی سردشت در ۷ تیر ۱۳۶۶ اولین حمله شیمیایی به یک شهر پس از جنگ جهانی دوم بود. در این حمله، هواپیماهای عراق ۷ بمب خردل بر مناطق مسکونی و بازار شهر رها کردند که موجب مصدومیت بیش از ۸ هزار نفر از جمعیت ۱۲ هزار نفری شهر شد. بین ۱۱۰ تا ۱۳۰ نفر شهید و تعداد زیادی دچار عوارض شدید ریوی، چشمی و پوستی شدند. با وجود گزارش‌های متعدد ایران، شورای امنیت هیچ هیأتی به منطقه اعزام نکرد. این روز بعدها «روز مبارزه با سلاح‌های شیمیایی و میکروبی» نام‌گذاری شد.

جنگ نفتکش‌ها: در طول دفاع مقدس، عراق برای ایجاد اختلال در فروش نفت ایران و تضعیف توان اداره کشور، به زیرساخت‌های نفتی، اسکله‌ها، سواحل، جزایر و نفتکش‌ها حمله کرد. این جنگ شامل مین‌ریزی، حملات موشکی، عملیات علیه کشتی‌ها و استفاده از سلاح‌های پیشرفته بود. با ورود ناوگان قدرت‌های فرامنطقه‌ای، ابعاد آن گسترده‌تر و پیچیده‌تر شد.

اهداف رژیم بعث از حمله به مراکز نفتی ایران: عراق با دو هدف اصلی به تأسیسات و نفتکش‌های ایران حمله کرد: ۱) تضعیف توان اقتصادی و سیاسی ایران برای ادامه جنگ، زیرا ایران با فروش نفت هزینه‌های جنگ و اداره کشور را تأمین می‌کرد. ۲) ایجاد اختلال در صادرات نفت منطقه و تحریک قدرت‌های بین‌المللی به دخالت برای پایان دادن به جنگ از طریق فشار بر ایران.

حمله به سکوها و پایانه‌های نفتی: پس از حملات شیمیایی و جنگ شهرها، عراق وارد مرحله جدیدی شد و به کشتی‌های تجاری و نفتکش‌های ایران حمله کرد. این اقدام با حمایت تسلیحاتی غرب و شرق انجام شد و جنگی نامتوازن را رقم زد. جنگ نفتکش‌ها عملاً از سال ۱۹۸۴ (۱۳۶۲) با حمله به نفتکش‌های ایرانی و پایانه نفتی خارک آغاز شد.

روند حملات به پایانه و کشتی‌های نفتی در خارک: در سال‌های ابتدایی جنگ، با حملات نیروی هوایی عراق به کشتی‌ها در شمال خلیج فارس، تهدید جدی شد. از سال ۱۹۸۲، عراق محدودیت تردد نفتکش‌ها به خارک را در دستور کار قرار داد. حملات با هواپیماهای بمب‌افکن و بالگردهای سوپرفریلون فرانسوی انجام می‌شد که از پایگاه شعیبیه عراق پرواز می‌کردند. ایران در پاسخ، اسکورت دریایی برای حفاظت از کشتی‌ها ایجاد کرد و جنگنده‌های F-14 ارتش را برای مقابله با حملات هوایی دشمن به کار گرفت که نقش مؤثری در حفاظت از نفتکش‌ها داشت.

واگذاری تجهیزات جنگی پیشرفته: حامیان صدام برای فشار اقتصادی بر ایران، رژیم بعث را با موشک اگزوست، بالگرد سوپرفریلون و جنگنده‌های بلوک شرق و غرب تجهیز کردند.

موشک ضدکشتی اگزوست

- نخستین استفاده موفق در ۲۷ مهر ۱۳۶۰ علیه کشتی *التاجدار*
- حمله به خارک اوایل آبان ۱۳۶۰ صادرات نفت ایران را ۴۰٪ کاهش داد
- تابستان ۱۳۶۳، عراق موشک‌های جدید و جنگنده سوپراتاندارد را از فرانسه خریداری کرد
- تابستان ۱۳۶۴، تولید نفت ایران کاهش و تولید عراق افزایش یافت
- اواخر ۱۳۶۶ تا ۱۹۸۸، توقف فروش موشک توسط فرانسه باعث کاهش حملات شد

هواپیماهای تهاجمی سوخو-۲۲

- سال ۱۳۶۵، عراق این جنگنده‌ها را از شوروی دریافت کرد و حملات به خارک را انجام داد
- آمار حملات: ۱۳۶۳-۱۳۶۴: عراق ۳۲ بار، ایران ۱۷ بار؛ ۱۳۶۴-۱۳۶۵: عراق ۶۰ بار، ایران ۴۰ بار؛ ۱۳۶۵-۱۳۶۶: عراق ۱۰۰ بار، ایران ۹۰ بار
- پنج ماه پایانی ۱۳۶۶: ۷۳ فروند کشتی هدف حمله قرار گرفتند و منافع منطقه در خطر بود
- **مداخله نظامی آمریکا در خلیج فارس:** در سال ۱۳۶۶، آمریکا سیاست تهاجمی در خلیج فارس اتخاذ کرد و نفتکش‌های کوییتی را با نصب پرچم آمریکا اسکورت کرد که نشان آمادگی برای درگیری مستقیم با ایران بود.

حادثه نفتکش بریجتون و افزایش تحریم‌ها

- کشتی بریجتون در ۲ مرداد ۱۳۶۶ با مین برخورد کرد و آسیب جدی دید.
- ورود آمریکا به اسکورت نفتکش‌ها باعث افزایش درگیری‌ها شد؛ ظرف یک سال پس از آن ۱۸۷ شناور هدف قرار گرفت.

درگیری‌های مستقیم نظامی آمریکا با ایران

- ۱۳۶۶/۰۶/۳۰: بالگردهای آمریکا به کشتی ایران اجر حمله کردند؛ ۵ ملوان شهید و ۲۶ نفر اسیر شدند.
- ۱۳۶۶/۰۷/۰۲ و ۱۳۶۶/۰۷/۱۶: حملات به شناورهای ایرانی و مقابله قایق‌های سپاه
- ۱۳۶۶/۰۷/۲۷: ناوشکن‌های آمریکا به سکوه‌های نفتی رشادت و رسالت حمله و بیش از ۵۰۰ میلیون دلار خسارت وارد کردند.

عملیات Praying Mantis و حادثه هواپیمای ایران‌ایر

- ۲۵ فروردین ۱۳۶۷: شناور USS Samuel B. Roberts به مین برخورد کرد؛ آمریکا عملیات OPM (Praying Mantis) را آغاز کرد و به سکوه‌های نفتی ایران حمله کرد.
- ۱۲ تیر ۱۳۶۷: ناو آمریکایی وینسنز، هواپیمای مسافربری ایران‌ایر پرواز ۶۵۵ را هدف قرار داد؛ تمامی ۲۹۰ سرنشین جان باختند.
- این روز در تقویم ایران به عنوان «روز افشای حقوق بشر آمریکایی» ثبت شده است.

مقایسه رفتار ایران و عراق با اسرای جنگی

وضعیت اسارت نیروهای طرفین

- در طول جنگ، ۴۰۴۱۴ نفر از ایرانیان توسط عراق اسیر شدند که ۵۷۴ نفر در اسارت شهید شدند.
- بیش از ۶۱۵۰۰ عراقی توسط ایران اسیر شدند که ۱۱۶۷ نفر فوت و بیش از ۵۳۲۷۸ نفر مبادله شدند.
- تعداد ۲۴۷ نفر از اسرای عراقی نیز غیرعراقی و از ۱۵ کشور بودند.

اسیرداری جمهوری اسلامی ایران

- ایران غافلگیرانه مورد هجوم عراق قرار گرفت و نقاطی از خاکش اشغال شد.

- کمیسیون اداره اسرای عراقی از سال ۱۳۶۱ تشکیل شد تا مدیریت اردوگاهها و نگهداری اسرا را بر عهده گیرد.

- رفتار ایران با اسرای عراقی بر اساس قوانین شرع و کنوانسیونهای بینالمللی بود.

رفتار انسانی ایران با اسرای عراقی

- نیازهای اولیه اسرا (آب، غذا، استراحت) تأمین می‌شد و زخم‌ها درمان می‌شد.
- اسرا به اردوگاههای موقت و سپس دائمی منتقل می‌شدند.
- اردوگاهها در مناطق خوش آب و هوا و با امکانات فرهنگی و بهداشتی مناسب بودند.
- کمیسیون اداره اسرای عراقی ۳۸ اردوگاه در ۱۳ استان ایجاد کرد و خدمات بهداشتی، فرهنگی و آموزشی ارائه داد.
- بیش از ۱۱۵۵۴۵ مراجعه درمانی ثبت شد و ۱۷۵۰۰ نفر باسواد شدند.
- ملاقات با خانوادهها امکان‌پذیر بود و بیش از ۱۰۰۰۰ اسیر عراقی به ایران پناهنده شدند و در جبههها علیه صدام جنگیدند.

رفتار عراق با اسرای ایرانی

- عراق با نقض قوانین بینالمللی و شرایط سخت اسرا را نگهداری می‌کرد.
- بسیاری از اسرای ایرانی تحت شکنجه و رفتار غیر انسانی قرار گرفتند و تنها در پایان جنگ و در مبادلهها آزاد شدند.

خلاصه رفتار رژیم بعث صدام با اسرای ایرانی

الف) موقعیت اردوگاههای اسرای ایرانی در عراق

- منطقه رمادی: کویری، بسیار گرم و خشک در تابستان و سرد در زمستان؛ شرایط سخت اقلیمی.
- منطقه موصل: آسایشگاهها شبیه انبار، بسیار شلوغ؛ ۱۰۰ تا ۱۵۰ نفر در هر اتاق، خوابیدن روی یک شانه به دلیل ازدحام.
- منطقه تکریت: زمستانهای بسیار سرد، امکانات بهداشتی ضعیف؛ شیوع بیماریهایی مانند جرب، اسهال خونی و عفونت.

ب) محل اسکان و شرایط محیطی اردوگاهها

- اتاقهای کوچک و بزرگ بتنی با کف سیمانی و مرطوب که باعث بیماریهای عضلانی می‌شد.
- شست‌وشوی هفتگی کف اتاقها باعث نم‌زدگی دائمی محل زندگی اسرا بود.

ج) وضعیت تغذیه، پوشاک و امکانات رفاهی

- تنها دو وعده غذا در شبانه‌روز؛ سهمیه بسیار ناچیز:
 - سهم یک مرغ برای ۲۰ نفر،
 - مقدار برنج حدود ۲۵ گرم برای هر نفر.
- اسرا با لباسهای پاره و خونین اولیه تا ماهها نگه داشته می‌شدند.
- پخش برنامه‌های تلویزیونی برای جنگ روانی و تضعیف روحیه اسرا.

د) وضعیت بهداشتی و درمانی

- کمبود شدید آب، قطع‌های طولانی و توالت‌های آلوده و سرریز.
- نبود امکانات درمانی به‌خصوص در سال‌های اول جنگ.
- بیماری‌های مسری به دلیل نبود آب و نظافت.

ه) آموزش و فعالیت‌های علمی

- حمل قلم و کاغذ ممنوع و جرم سنگین محسوب می‌شد.
- اسرا مجبور بودند مخفیانه روی خاک بنویسند؛ کشف این کار با تنبیه شدید همراه بود.

و) فرائض مذهبی در اسارت

- انجام عبادات با محدودیت جدی:
 - نماز جماعت ممنوع
 - نماز شب ممنوع
 - دعا و قرآن با صدای بلند ممنوع
 - تجمع بیش از سه نفر ممنوع

ز) مکاتبات اسیران

- رژیم بعث یک سال کامل اجازه هیچ‌گونه نامه‌نگاری بین اسرا و خانواده‌هایشان را نمی‌داد.

ح) بازجویی و شکنجه

- برخلاف کنوانسیون ژنو، اسرا تحت شدیدترین شکنجه‌های جسمی و روحی قرار می‌گرفتند.
- شهادت آزادگان مانند **حاج آقا ابوترابی** نشان‌دهنده شکنجه‌های وحشیانه است:
 - تهدید به سوراخ کردن جمجمه با میخ،
 - ضربات سنگ به سر،
 - اجرای صوری اعدام کنار دیوار.

اسیرداری رژیم بعث عراق در جنگ تحمیلی هشت ساله

حمله ناگهانی و اسارت ایرانی‌ها

- حمله عراق به مرزهای ایران در زمان ضعف حکومت نوپای جمهوری اسلامی، باعث اسارت تعداد زیادی از مردم عادی و نیروهای نظامی شد.
- بسیاری از اسرا کشته شدند و گروهی به عراق منتقل گردیدند.

گورهای جمعی و جنایات جنگی

- در فروردین ۱۳۶۵، گور جمعی در هویزه کشف شد که حاکی از قتل جمعی کشاورزان و دامداران عرب توسط رژیم بعث بود.
- بارندگی و سیل موجب نمایان شدن اجساد شد؛ ۲۹ جسد شناسایی گردید.

تشکیل اردوگاه‌ها

- عراق ۲۰ اردوگاه برای نگهداری اسرای ایرانی ایجاد کرد.

• این اردوگاه‌ها در مناطقی با اکثریت جمعیت طرفدار حزب بعث مستقر بودند.

اهداف رژیم بعث از اسارت ایرانی‌ها

۱. کسب اطلاعات نظامی برای استفاده علیه ایران.
۲. امکان مبادله اسرا پس از پایان جنگ.

گزارش‌های صلیب سرخ از رفتار غیر انسانی رژیم بعث با اسرای ایرانی

- رژیم بعث صدام به قوانین بین‌المللی پایبند نبود و اسامی کامل اسرا را به صلیب سرخ ارائه نکرد.
- نمایندگان صلیب سرخ تنها به تعداد محدودی از اردوگاه‌ها دسترسی داشتند.
- گزارش‌های منتشر شده نشان‌دهنده شکنجه، آزار و رفتار غیر انسانی با اسرای ایرانی است و به عنوان اسناد بین‌المللی ثبت شده‌اند.

فصل دوازدهم: رفتار سازمان ملل متحد در جنگ ایران و عراق و فرآیند صدور قطعنامه

۵۹۸

مقدمه

در طول هشت سال جنگ تحمیلی عراق علیه ایران، شورای امنیت سازمان ملل ۱۰ قطعنامه صادر کرد. بیشتر این قطعنامه‌ها به دلیل نفوذ قدرت‌های استکباری فاقد شرایط لازم بودند و عراق همه آن‌ها را پذیرفت، اما ایران فقط قطعنامه ۵۹۸ را با وجود میل باطنی قبول کرد و با سایر قطعنامه‌ها مخالفت نمود. این فصل به بررسی وظایف شورای امنیت و قطعنامه‌های صادره می‌پردازد.

سازمان ملل و شورای امنیت

پس از جنگ جهانی دوم، سازمان ملل متحد برای حفظ صلح و امنیت بین‌المللی تأسیس شد و مسئول جلوگیری از جنگ علیه کشورهای عضو است. شورای امنیت، مهم‌ترین رکن سازمان، دارای ۱۵ عضو (۵ دائم با حق وتو و ۱۰ غیردائم) است و تصمیمات سازمان ملل تنها با موافقت اعضای دائم اجرایی می‌شود. وظایف شورای امنیت شامل توصیف وضعیت جنگ، صدور دستور قاطع، تحمیل تحریم به کشور متجاوز و در نهایت صدور مجوز اقدام نظامی است. تصمیمات آن از طریق قطعنامه یا بیانیه اعلام می‌شود.

خلاصه متن: شرایط صدور قطعنامه و مروری بر قطعنامه‌های جنگ ایران و عراق

شرایط صدور قطعنامه (ماده ۵۱ منشور ملل متحد):

قطعنامه‌های شورای امنیت باید:

۱. بی‌طرفانه یا طرفدار مظلوم باشند.
۲. به موقع و سریع صادر شوند.
۳. قاطع باشند، نه صرفاً توصیه‌ای.
۴. جامع و همه‌جانبه باشند.
۵. قابل اجرا باشند.

مروری بر قطعنامه‌های صادره در جنگ تحمیلی ایران و عراق:

۱. قطعنامه ۴۷۹ (۲۸ سپتامبر ۱۹۸۰): یک هفته پس از حمله عراق؛ اشاره‌ای به نقض تمامیت ارضی ایران و عقب‌نشینی عراق نشد.
۲. قطعنامه ۵۱۴ (۱۲ ژوئیه ۱۹۸۲): پس از موفقیت‌های نظامی ایران، شورای امنیت برای جلوگیری از شکست عراق اقدام کرد.
۳. قطعنامه ۵۲۲ (۴ اکتبر ۱۹۸۲): تحت فشار سیاسی عراق و پیشرفت‌های ایران صادر شد.
۴. قطعنامه ۵۴۰ (۳۱ اکتبر ۱۹۸۳): برای جلوگیری از پیروزی‌های ایران بین عملیات‌های محرم و والفجر ۱ تا ۴.
۵. قطعنامه ۵۵۲ (۱ ژوئن ۱۹۸۴): پس از تصرف جزایر مجنون توسط ایران در عملیات خیبر.
۶. قطعنامه ۵۸۲ (۲۴ فوریه ۱۹۸۶): پس از عملیات والفجر ۸، برای بازگرداندن تعادل امنیتی و سیاسی.
۷. قطعنامه ۵۸۸ (۸ اکتبر ۱۹۸۶): هفت ماه پس از قطعنامه ۵۸۲ صادر شد.

۸. قطعنامه ۵۹۸: منجر به آتش‌بس بین ایران و عراق و پایان جنگ شد.
۹. قطعنامه ۶۱۲ (۹ می ۱۹۸۸): در واکنش به استفاده عراق از سلاح شیمیایی علیه مردم حلبچه.
۱۰. قطعنامه ۶۲۰ (۲۶ اوت ۱۹۸۸): شش روز پس از آتش‌بس، در واکنش به افزایش استفاده عراق از سلاح‌های شیمیایی علیه ایران.

قطعنامه ۵۹۸ سازمان ملل

قطعنامه ۵۹۸ سازمان ملل در ۲۰ ژوئیه ۱۹۸۷ (نیم سال پس از قطعنامه ۵۸۸) تصویب شد و اهداف اصلی آن پایان دادن به جنگ ایران و عراق بود.

مفاد اصلی قطعنامه:

۱. توقف فوری تمام عملیات نظامی در زمین، دریا و هوا و بازگرداندن نیروها به مرزهای بین‌المللی.
۲. اعزام تیم ناظر سازمان ملل برای بررسی و نظارت بر آتش‌بس و عقب‌نشینی نیروها.
۳. آزادسازی اسرای جنگی و بازگرداندن آن‌ها به کشور خود مطابق کنوانسیون ژنو.
۴. همکاری ایران و عراق با دبیرکل سازمان ملل برای رسیدن به راه‌حل جامع و عادلانه.
۵. درخواست از سایر کشورها برای پرهیز از اقدامات تشدیدکننده منازعه.
۶. بررسی مسئولیت منازعه توسط هیئت بی‌طرف و گزارش به شورای امنیت.
۷. شناسایی خسارات جنگ و بررسی نیازهای بازسازی پس از درگیری.
۸. بررسی راهکارهای افزایش امنیت و ثبات منطقه‌ای توسط دبیرکل.
۹. اطلاع‌رسانی دبیرکل به شورای امنیت درباره اجرای قطعنامه.
۱۰. تشکیل جلسات مجدد شورای امنیت در صورت ضرورت برای بررسی اقدامات بیشتر.

ویژگی‌های قطعنامه ۵۹۸

ویژگی‌های برجسته قطعنامه ۵۹۸ عبارتند از:

۱. برای اولین بار در جنگ تحمیلی، از لفظ «منازعه» به جای «وضعیت» استفاده شد.
۲. وحدت نظر پنج عضو دائم شورای امنیت ایجاد شد، که در قطعنامه‌های قبلی نادر بود.
۳. قطعنامه حالت دستوری و آمرانه داشت، نه توجیهی یا ارشادی.
۴. مفصل‌ترین قطعنامه از نظر حجم و دقت عبارات بود.
۵. در فاصله با قطعنامه ۵۸۸، جلسات فشرده حقوقی منطقه‌ای و بین‌المللی برگزار شد تا خواسته‌های ایران لحاظ شود.
۶. قطعنامه پس از عملیات کربلای ۵ صادر شد.
۷. مستند به فصل هفتم منشور ملل متحد، مواد ۳۹ و ۴۰ است.

برخورد دوگانه سازمان ملل در جنگ‌های عراق علیه ایران و کویت

تفاوت‌ها در صدور قطعنامه‌ها:

۱. تعداد قطعنامه‌ها: در تجاوز عراق به کویت (۱۳۶۹)، ۱۲ قطعنامه طی ۴ ماه صادر شد؛ اما در تجاوز به ایران (۱۳۵۹-۱۳۶۷) فقط ۸ قطعنامه طی ۸ سال صادر شد.

۲. به موقع بودن: اولین قطعنامه علیه کویت کمتر از دو ساعت پس از تجاوز صادر شد؛ اما علیه ایران، قطعنامه ۴۷۹ یک هفته پس از شروع جنگ صادر شد.
۳. قاطعیت: علیه ایران از لفظ «وضعیت» استفاده شد، اما علیه کویت لفظ «تجاوز» به کار رفت و تمام کشورها و حتی آمریکا و شوروی خواستار توقف کمک‌های نظامی به عراق شدند.
۴. بی طرفی: در قطعنامه‌های علیه ایران، جانب متجاوز حمایت شد و ایران محکوم نشد؛ اما علیه کویت، متجاوز صریحاً محکوم شد و حمایت از مظلوم صورت گرفت.

نتیجه‌گیری:

هیچ‌یک از قطعنامه‌های صادره قبل از ۵۹۸ تمامی شرایط لازم برای صدور و اجرای کامل قطعنامه را نداشتند و معمولاً در زمانی صادر می‌شدند که ایران در میدان نبرد پیشرفت داشت. این قطعنامه‌ها نه تنها به خاتمه جنگ کمکی نمی‌کردند، بلکه تضعیف ایران و حمایت تلویحی از عراق را هدف قرار می‌دادند. تنها قطعنامه ۵۹۸ از نظر شرایط، مورد پذیرش ایران قرار گرفت.

دیدگاه امام خمینی (ره): امام خمینی (ره) تأکید کردند که حتی در شدیدترین فشارها و تهدیدات، ایران هرگز تسلیم نامه کفر و شرک نخواهد شد.

فصل سیزدهم: نقش سازما نها، قدر ته‌ای منطق‌های و فرامنطق‌های در جنگ رژیم بعث عراق علیه جمهوری اسلامی ایران

نقش کشورهای بلوک غرب در حمایت از عراق در جنگ تحمیلی

ایالات متحده آمریکا: آمریکا در آغاز جنگ با اعلام بی‌طرفی ظاهری در عمل به نفع عراق عمل کرد. با توجه به اشغال بخش‌هایی از ایران و برتری تسلیحاتی عراق، آمریکا جنگ را فرصت فشار بر ایران می‌دانست. این کشور:

- از محکومیت عراق در شورای امنیت جلوگیری کرد و در برابر نقض قرارداد ۱۹۷۵ سکوت نمود.
- ایران را تحریم تسلیحاتی کرد و جنگ را ابزاری برای تضعیف ایران و مهار انقلاب اسلامی دانست.
- حمایت‌های اطلاعاتی، ماهواره‌ای، تجهیزاتی، شیمیایی و بیولوژیک گسترده به عراق ارائه کرد.
- حضور نظامی در خلیج فارس، حمله به سکوهای نفتی ایران و سرنگونی هواپیمای مسافربری ایران را انجام داد.

- بیش از ۲۰۰۰ میلیارد دلار کمک مادی، همچنین وام ۵۲۰ میلیون دلاری ارائه داد.

فرانسه

فرانسه از آغاز جنگ آشکارا جانب عراق را گرفت و ایران را متهم به تصرف اراضی کرد. کمک‌های فرانسه شامل:

- حدود ۱۱ میلیارد دلار کمک (۷ میلیارد دلار وام).
- فروش هواپیمای Super Étendard ، Mirage F۱ ، Mirage ۲۰۰۰.
- تحویل موشک، بمب خوشه‌ای، تجهیزات راداری و الکترونیکی.
- اعزام بیش از ۶۰۰۰ مستشار نظامی و عقد قراردادهای بازرگانی میلیاردی.

انگلیس

- انگلیس به طور کامل همسو با سیاست آمریکا از عراق حمایت کرد:
- فروش هواپیما، تانک، نفربر و تجهیزات نظامی.
- کمک به ساخت مراکز تولید گازهای شیمیایی و موشک‌های دوربرد.
- ارائه اطلاعات جاسوسی و واگذاری تجهیزات پیشرفته، از جمله هواپیمای جاسوسی هاوک.

آلمان

- آلمان نقش عمده در تقویت صنایع نظامی و شیمیایی عراق داشت:
- ساخت سلاح و کارخانه‌های مورد نیاز عراق.
- انتقال فناوری تولید سلاح شیمیایی.
- ارائه ماشین‌آلات سنگین و ابزارهای دقیق.
- حتی ارائه اطلاعات درباره مصدومان شیمیایی ایران برای بهبود اثرگذاری گازهای عراق.

بلژیک

- ساخت ۸۰۰ پناهگاه برای جنگنده‌های عراق.

- فروش بمب خوشه‌ای.
- راه‌اندازی کارخانه‌های فسفات به منظور کمک به تولید تسلیحات.

اتریش و ایتالیا

- حمایت‌های سیاسی از عراق.
- فروش تسلیحات و خرید نفت از عراق برای تقویت منابع مالی جنگ.

نقش کشورهای بلوک شرق و عربی در جنگ تحمیلی

شوروی سابق:

- عراق متحد دیرینه شوروی در جهان عرب بود و روابط اقتصادی و سیاسی گسترده‌ای داشت.
- کمک‌ها شامل: حمایت سیاسی، ناکارآمد نشان دادن شورای امنیت، اعزام بیش از ۲۰۰۰ مستشار نظامی، ارائه تانک‌ها (تی-۵۵، تی-۶۲، تی-۷۲)، نفربرهای زرهی، انواع هواپیماهای جنگنده (میگ و سوخو)، موشک‌های زمین‌به‌زمین و سامانه‌های پدافند هوایی.
- پل هوایی برای تأمین بیش از ۶۰٪ نیازهای تسلیحاتی عراق برقرار شد.

چین:

- کمک به ناکارآمدی شورای امنیت در جنگ.
- امضای قراردادهای اقتصادی و فنی با عراق و تأمین تجهیزات.

کشورهای عربی و فرامنطقه‌ای:

- صدام پیش از جنگ با سران کشورهای عربی مشورت کرد و حمایت همه‌جانبه آن‌ها را دریافت نمود.

عربستان سعودی:

- حمایت سیاسی و تبلیغاتی گسترده، افزایش تولید نفت برای فروش به عراق، کمک مالی بیش از ۴۰ میلیارد دلار و پشتیبانی اطلاعاتی.

کویت:

- حمایت سیاسی، ارائه پایگاه نیروی هوایی، کمک مالی بیش از ۲۵ میلیارد دلار برای خرید تسلیحات.

اردن:

- ارائه بندر عقبه و جاده ارتباطی برای تدارکات عراق، اعزام یک تیپ و دو گردان سوار زرهی، حمایت کامل سیاسی.

مصر:

- حمایت در پروژه‌های موشکی («العباس»، «الحسین»، «بدر»)، اعزام ۱۸ هزار سرباز، تأمین تانک و هواپیما، کمک مالی بیش از ۱/۳۷۵ میلیارد دلار، اعزام دو تیپ مکانیزه.

امارات متحده عربی:

- حمایت اطلاعاتی و نیروی انسانی، تأکید بر بازگرداندن جزایر سه‌گانه عربی به عراق.
- این اقدامات مجموعاً باعث تقویت توان نظامی، مالی و لجستیکی عراق در جنگ علیه ایران شد.

نقش سازمان‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای در جنگ تحمیلی

سازمان کنفرانس اسلامی: (OIC)

- تأکید بر مسئله آتش‌بس بدون توجه به مرزهای بین‌المللی.
- برخورد نامشخص با تعیین متجاوز و تجاوز.
- قدردانی از مواضع عراق در مصوبات سازمان.
- بی‌تفاوتی نسبت به نقض قوانین بین‌المللی جنگ توسط عراق.

شورای همکاری خلیج فارس: (GCC)

- ارائه کمک اقتصادی بیش از ۸۶ میلیارد دلار به عراق.
- تلاش برای نشان دادن چهره صلح‌طلب صدام و ترغیب کشورها به خریدن نفت ایران.
- دعوت از قدرت‌های فرامنطقه‌ای برای حضور در خلیج فارس.
- مخالفت مستمر با جمهوری اسلامی ایران و ایجاد جبهه واحد عربی علیه انقلاب اسلامی.

جنبش عدم تعهد: (Non-Aligned Movement)

- انفعال نسبی در برابر جنگ ایران و عراق.
- اتخاذ مواضع غیرصریح در قبال تجاوز عراق به ایران.
- پیروی از سیاست‌های قدرت‌های بزرگ جهانی.

این اقدامات نشان‌دهنده حمایت غیرمستقیم و سیاست‌های یک‌جانبه سازمان‌ها و بلوک‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای به نفع عراق بود.

فصل چهاردهم: دلایل و عوامل پیروزی ایران در دفاع مقدس

دلایل پیروزی جمهوری اسلامی ایران در جنگ تحمیلی

الف) حفظ تمامیت ارضی:

- برای نخستین بار در تاریخ دو سده اخیر، هیچ بخشی از خاک ایران جدا نشد.
- مرزهای ایران پس از هشت سال جنگ مخدوش نشد.
- نتیجه فداکاری ملت و نیروهای مسلح در دفاع مقدس بود.

ب) ناکامی دشمن در دستیابی به اهداف:

- طی هشت سال جنگ، هیچ هدفی از اهداف دشمن عملی نشد.
- ایران توانست حکومت اسلامی خود را حفظ و تقویت کند، برخلاف تجربه شکست‌های تاریخی در برابر تجاوز بیگانگان.

ج) پذیرش دوباره قرارداد ۱۹۷۵ الجزایر توسط عراق:

- پس از لغو قرارداد توسط بغداد و آغاز جنگ، عراق در نهایت مجبور شد قرارداد ۱۹۷۵ را به رسمیت بشناسد.
- دلیل پذیرش قرارداد، ارزیابی صدام از تحولات منطقه‌ای و فشارهای بین‌المللی بود، به ویژه پس از تجاوز عراق به کویت و مواجهه با نیروهای غربی.

د) اعتراف رسمی عراق به آغازگر جنگ بودن:

- در ۲۷ آذر ۱۳۷۰، دبیرکل سازمان ملل متحد آغاز جنگ توسط رژیم بعث عراق را رسمی اعلام کرد.
- این اعتراف بین‌المللی، پیروزی سیاسی و حقوقی ایران را تثبیت کرد.

ه) تثبیت جمهوری اسلامی ایران:

- حضور فعال ملت و نیروهای مسلح ایران مانع از تحقق اهداف استکبار جهانی شد.
 - ایران توانست استقلال، امنیت و نظام خود را در برابر تهدیدات حفظ کند.
- این عوامل مجموعاً موجب شدند ایران در هشت سال دفاع مقدس با موفقیت تمام اهداف تجاوزگران را ناکام گذارد و دستاوردهای سیاسی، نظامی و حقوقی قابل توجهی کسب کند.

عوامل پیروزی جمهوری اسلامی ایران از دیدگاه حضرت امام خمینی (ره)

- رهبری الهی و کارآمد: وجود رهبری معنوی، پرجاذبه، دوراندیش و شجاع که مردم او را دوست داشتند و توانست تهدید جنگ تحمیلی را به فرصتی برای برپایی‌های ملت و جهاد فی‌سبیل‌الله تبدیل کند.
- ایجاد انگیزه و روحیه مقاومت: نفوذ امام (ره) موجب شد روحیه تهاجمی در نیروهای مسلح ایجاد شود و ابتکار عمل سیاسی و نظامی در جنگ در دست ایران باشد.
- عوامل معنوی و ایمانی:
 - توکل به خدا و توسل به ائمه اطهار
 - امدادهای غیبی و صبر و شکیبایی

• حمایت مردمی:

- پشتیبانی مردم از جنگ
- حضور فعال اقشار مختلف جامعه
- مشارکت زنان در صحنه‌های مختلف

• شناخت دشمن و مدیریت جنگ:

- شناخت درست دشمن و مقابله با عملیات روانی آن
- مهندسی معکوس و تأمین تجهیزات تخصصی نیروهای مسلح
- خلاقیت و نوآوری در ساخت تجهیزات

• مدیریت کشور:

- مدیریت اقتصادی برای تأمین کالاهای اساسی
- استفاده بهینه از تجربیات عملیاتی
- خودکفایی و خوداتکایی

• حضور بین‌المللی و بسیج عمومی:

- حضور فعال در صحنه‌های بین‌المللی
- بسیج عمومی و سرمایه انسانی با انگیزه

• تقویت روحیه ایثار و وحدت ملی:

- تقویت روحیه شهادت‌طلبی، ایثارگری و فداکاری
- ایجاد وحدت ملی و تدابیر فرماندهان در مقابله با متجاوز

این عوامل ترکیبی، موجب شد جمهوری اسلامی ایران در هشت سال دفاع مقدس موفق به مقاومت و پیروزی در برابر دشمن متجاوز شود.

عوامل و دلایل پیروزی جمهوری اسلامی ایران از دیدگاه مقام معظم رهبری حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)

۱. ایستادگی ملت در برابر تجاوز گسترده جهانی:

- جنگ تحمیلی را تنها صدام ایجاد نکرد، بلکه حمایت استکبار جهانی، ناتو، آمریکا، شوروی و کشورهای اروپایی و منطقه‌ای پشت سر عراق بودند.
- کمک‌های نظامی، اطلاعاتی، تبلیغاتی و سیاسی به عراق، سکوت شورای امنیت و تأیید موقت عراق در اراضی اشغالی، همه نشان‌دهنده حمایت گسترده جهانی از متجاوز بود.

۲. وحدت ملی و انسجام داخلی:

- ملت ایران با وحدت، همبستگی و حضور فعال در تمامی صحنه‌ها (جبهه، پشت جبهه، اقتصادی و اجتماعی) توانست بر تجاوز دشمن غلبه کند.
- حفظ یکپارچگی کشور و عدم جدایی حتی یک وجب از خاک جمهوری اسلامی ایران.

۳. ایمان و توکل به خداوند و رهبری الهی:

○ اعتماد به خدا، ایمان قوی و توکل به رهبری معنوی و الهی در میان مردم و نیروهای مسلح.

۴. استقلال و خوداتکایی ملت ایران:

- ایستادگی بدون تکیه به دیگران و مقابله مستقیم با قدرت‌های جهانی.
- مقاومت در برابر دشمنان با امکانات محدود داخلی و بهره‌گیری از ظرفیت‌های ملی.

۵. تقویت و سازماندهی نیروهای مسلح:

- نیروهای مسلح ایران پس از جنگ، سازمان‌یافته، آماده، مجرب و توانمند شدند.
- حفظ توان دفاعی و افزایش آمادگی نیروها برای مقابله با تهدیدات آینده.

۶. پیروزی معنوی و شکست اهداف دشمن:

- دشمن نتوانست جمهوری اسلامی را نابود کند، کشور را تجزیه کند، نیروهای مسلح را تضعیف کند یا ملت را نسبت به انقلاب و اسلام بدبین نماید.
- افزایش ایمان، اخلاق، آگاهی و پایبندی مردم نسبت به انقلاب و اسلام، که خود بزرگ‌ترین شکست دشمن و پیروزی ملت بود.

مقام معظم رهبری پیروزی ایران را نه تنها در توقف تجاوز و حفظ تمامیت ارضی، بلکه در ایستادگی مستقل ملت، تقویت نیروهای مسلح، افزایش وحدت ملی و اعتلای ایمان و اخلاق مردم می‌دانند. این پیروزی، نماد مقاومت در برابر تمام قدرت‌های جهانی و شکست برنامه‌های دشمن بود.

فصل پانزدهم: نتایج و دستاوردهای جنگ تحمیلی در عرصه داخلی و بین المللی

مقدمه

دوران دفاع مقدس یکی از مقاطع بی نظیر و فراموش نشدنی تاریخ ایران به شمار می‌رود. در این دوره، مردم ایران در شرایطی به مقابله با تجاوز نظامی ارتش بعثی عراق برخاستند که هنوز ساختارهای سیاسی و نظامی تازه تشکیل یافته کشور شکل کامل نیافته بود. همزمان با فشارهای سیاسی و اقتصادی از سوی برخی قدرت‌های استکباری جهان، ناآرامی‌ها و آشوب‌های داخلی، ترورها و فعالیت‌های منافقین، کودتاها، اختلافات سیاسی در سطح مقامات و درگیری‌های قومی و قبیله‌ای نیز کشور را تهدید می‌کرد. با این حال، ملت مقاوم و جمهوری اسلامی ایران با اتحاد، ایستادگی و فداکاری توانستند در برابر همه این چالش‌ها پیروز مطلق جنگ باشند.

دستاوردهای داخلی جمهوری اسلامی ایران در دوران دفاع مقدس:

الف) سیاسی و امنیتی

۱. مبارزه فعال نیروهای مسلح با ضدانقلاب داخلی و مقابله با تجاوز خارجی.
۲. ایجاد اتحاد و همدلی ملی برای مقابله با دشمن بعثی.
۳. مقابله با گروه‌های تجزیه‌طلب و ضدانقلاب در شمال غرب کشور (دمکرات و کومله).
۴. رفع تهدید منافقین که به نفع صدام عمل می‌کردند.
۵. شکل‌گیری تفکر بسیج مستضعفین با ابتکار امام خمینی (ره) و نقش آن در امنیت ملی.
۶. رفع اختلافات شدید داخلی میان مسئولان سیاسی و فرماندهان نظامی با راهنمایی‌های امام خمینی (ره).

ب) فرهنگی و اجتماعی

۱. رشد روحیه قناعت و صرفه‌جویی.
۲. تقویت باورهای دینی و معنوی.
۳. تولد تفکر بسیجی به‌عنوان ایدئولوژی کارآمد دفاع مقدس.
۴. ارتقای فضایل اخلاقی و معنوی.
۵. دفاع تکلیفی و وظیفه‌محور.
۶. بروز باورهای دینی و اخلاقی در سطح ملی.
۷. همگرایی و یکپارچگی مردم.
۸. رواج فرهنگ ساده‌زیستی در مقابل رفاه‌طلبی.
۹. شجاعت و فداکاری زنان و مردان انقلابی در میدان نبرد.

ج) اقتصادی

۱. مقاومت در برابر تحریم‌های اقتصادی و حرکت به سمت خودکفایی در تولید کالاهای ضروری.
۲. توزیع عادلانه کالاها برای رفع نیازهای عمومی.
۳. اتکا به توان مالی و کمک‌های مردمی در ابعاد نقدی و غیرنقدی.

د) علمی و فناوری

۱. راه‌اندازی هزاران شرکت دانش‌بنیان و پروژه‌های زیرساختی در دوران تحریم‌ها.

۲. پیشرفت در حوزه‌های عمران، حمل‌ونقل، صنعت، نیرو، معدن، سلول‌های بنیادی، کشاورزی و آب.
۳. حضور میلیونی تحصیل‌کردگان و بهره‌گیری از روحیه جمعی ملت.
۴. جهش علمی و فناورانه نسبت به دوران پیش از انقلاب.
۵. ابتکار در ساخت قطعات و تجهیزات مورد نیاز نیروهای مسلح.
۶. پیشرفت صنایع دفاعی، موشکی، هوافضا، پدافند هوایی، ساخت هواپیما، بالگرد و پهپاد.

ه) صنایع دفاعی و نظامی

۱. به‌کارگیری توانمندی نیروهای داوطلب مردمی و سپاه پاسداران به‌عنوان قدرت بازدارنده.
۲. خروج ارتش از وابستگی به قدرت‌های بیگانه و نمایش توانمندی داخلی.
۳. عقب‌نشینی ارتش بعثی عراق از خاک ایران با تلاش نیروهای مسلح و مردم.
۴. دور شدن تهدیدات نظامی منطقه‌ای و بین‌المللی از ایران.
۵. تجربه منحصربه‌فرد در شناسایی، آموزش و به‌کارگیری نیروی انسانی داوطلب در حین نبرد.

و) پزشکی

۱. توسعه همه‌جانبه خدمات سلامت در دوران دفاع مقدس.
۲. مدیریت فاجعه انسانی ناشی از جنگ و استفاده از سلاح‌های شیمیایی با حداقل تلفات.
۳. بهداری رزمی با مدیریت جهادی و علمی، ارائه خدمات عمومی و تخصصی در همه جبهه‌ها و اردوگاه‌ها.
۴. ساخت و تجهیز بیمارستان‌های صحرایی نزدیک خطوط مقدم و انجام درصد بالایی از عمل‌های جراحی در آنها.
۵. شکوفایی اخلاق پزشکی و ارتقای معنویت در حوزه سلامت به‌عنوان الگویی جهانی.

دستاوردهای خارجی جمهوری اسلامی ایران در دوران دفاع مقدس:

۱. اثبات حقانیت جمهوری اسلامی ایران

۱. صادر کردن پیام انقلاب اسلامی به جهان از طریق دفاع در جنگ.
۲. اثبات مظلومیت ایران و ستم متجاوزان در طول هشت سال دفاع مقدس.
۳. افشای چهره تزویر و نفاق قدرت‌های جهانی.

۲. شکستن ابهت ابرقدرت‌ها

۱. مقابله و شکست ابهت دو ابرقدرت شرق و غرب در میدان عمل.
۲. نشان دادن اینکه می‌توان علیه تمام قدرت‌ها و ابرقدرت‌ها مبارزه کرد.
۳. تحمیل احساس ذلت و حقارت بر سردمداران نظام‌های فاسد جهانی.

۳. الگودهی به نهضت‌های ضد استکباری و حمایت از جهان اسلام

۱. ارائه روش‌ها و شیوه‌های مبارزه با ستمگران برای کشورهای اسلامی و مستضعفان.
۲. گسترش علاقه به اسلام و آشنایی جهانیان با آموزه‌های اسلامی (آمریکا، اروپا، آسیا و آفریقا).
۳. تأکید بر اینکه حفظ امنیت و بازدارندگی در برابر دشمن تنها از طریق مقاومت حاصل می‌شود، نه تسلیم.

۴. تأثیرگذاری در سیاست و امنیت بین‌المللی

۱. مجبور کردن کشورهای منطقه و کارشناسان سیاسی جهان به بازنگری در روابط سیاسی و منطقه‌ای با ایران.
۲. زیر سؤال بردن عملکرد سازمان‌های بین‌المللی به‌ویژه شورای امنیت سازمان ملل و تردید در نحوه برخورد آنها با بحران‌ها.

دستاوردهای دفاع مقدس از منظر رهبری جمهوری اسلامی ایران

۱. از منظر حضرت امام خمینی (ره)

۱. بیمه شدن انقلاب و اسلام: خون شهدا تضمین‌کننده تداوم انقلاب و حفظ دستاوردهای اسلامی بود.
۲. درس مقاومت برای جهانیان: ایثار و فداکاری شهدا تا ابد الگویی برای ملت‌ها در مقاومت فراهم کرد.
۳. استقلال و خوداتکایی: در جنگ آموخته شد که باید روی پای خود ایستاد و به هیچ‌کس جز خدا تکیه نکرد.
۴. پرورش حس برادری و وطن‌دوستی: جنگ موجب رشد همبستگی ملی و وطن‌دوستی در مردم شد.
۵. آزمودن شعارها در عمل: شعارهای انقلاب و دفاع مقدس در عمل محک زده شد.
۶. رشد صنایع نظامی: دوران دفاع مقدس زمینه‌ساز توسعه و پیشرفت صنایع دفاعی و نظامی شد.

دستاوردهای دفاع مقدس از منظر مقام معظم رهبری (مدظله العالی)

۱. پیروزی مطلق در جنگ: علی‌رغم حمله همه‌جانبه دشمن و کمک جهانی به آن، ایران موفق شد تمام تجاوزها را دفع کند.
۲. شکست‌ناپذیری ملت ایران: با ایستادگی و مقاومت ملت، دشمن ناکام شد و به خاک خود بازگشت.
۳. آزمون بزرگ ملت و استعدادها: دفاع مقدس فرصتی برای بروز استعدادهای فردی و مناطق مختلف کشور بود.
۴. تجلی همبستگی و مشارکت ملی: حضور همه اقشار جامعه در دفاع، نشان‌دهنده اتحاد و انسجام ملی بود.

دستاوردها و سبک زندگی ایثارگران دفاع مقدس و مقاومت

۱. اهمیت انتقال تجربه به نسل جدید

- نسل جدید از بسیاری از حقایق و جزئیات دفاع مقدس بی‌اطلاع است.
- هدف این است که نسل امروز نیز وقایع و ارزش‌های دفاع مقدس را درست بشناسد و درک کند.
- سبک زندگی رزمندگان و شهدای دفاع مقدس الگویی قابل ارائه به دنیا است (مقام معظم رهبری، ۱۴۰۰).

۲. ویژگی‌های معنوی و اخلاقی ایثارگران

الف. حساسیت به حلال و حرام:

- نمونه: سردار شهید عبدالمهدی مغفوری با دقت و حساسیت ویژه‌ای نسبت به رزق حلال رفتار می‌کرد و در زندگی روزمره آن را رعایت می‌کرد.

ب. تأکید بر نماز اول وقت و عبادت:

- نمونه: شهید عباس بابایی حتی در شرایط دشوار نظامی، نماز را در وقت مقرر ادا می‌کرد و توجه به عبادت را اولویت قرار می‌داد.
- این رفتار، الهام‌بخش نسل‌های بعدی برای پیروی از ارزش‌های دینی و نظم شخصی است.

ج. تشکیل زندگی مورد رضای خداوند و معصومین (علیهم‌السلام):

- ازدواج‌های بر پایه ارزش‌های دینی و مشورت با خانواده و انتخاب همسر متناسب با اصول دینی.
- نمونه: سردار شهید حجت‌الله مصطفی‌رادانی‌پور که ازدواج خود را با رعایت کامل ارزش‌های دینی و فرهنگی برنامه‌ریزی کرد.

د. رعایت حجاب و حفظ ارزش‌های دینی:

- نمونه: دختری ۱۷ ساله که ۴۴ ماه اسیر بود و تمام مدت از حجاب خود دفاع کرد (کتاب من زنده‌ام).

۳. الگو بودن رزمندگان و فرماندهان برای نسل آینده

- پذیرش مسئولیت در سن جوانی، خلاقیت، شجاعت و مقاومت در برابر مشکلات.
- آزادگی، پایبندی به آرمان‌ها، و تلاش مستمر در برابر دشمن.
- این ویژگی‌ها باید برای نسل امروز الگو باشد و راه رزمندگان و شهدا ادامه پیدا کند.

۴. پیام کلیدی

- سبک زندگی دفاع مقدس شامل: ایمان قوی، رعایت ارزش‌های دینی، توکل به خدا، مسئولیت‌پذیری، شجاعت و اخلاق مدار بودن است.
- این سبک زندگی هم معنوی است و هم کاربردی و می‌تواند در تمام ابعاد زندگی فردی و اجتماعی امروز الگوی مناسبی باشد.